De lantaarn

Griffioen

Redactie: Lia van Gemert, Johan Koppenol, Johan Oosterman, Olf Praamstra, Bart Ramakers, Els Stronks. Voor dit deel: Lia van Gemert en Olf Praamstra.

Pieter van Woensel

De lantaarn

Samenstelling: André Hanou

Athenaeum—Polak & Van Gennep
Amsterdam 2002

Deze uitgave is mede totstandgekomen op initiatief en met een subsidie van het Prins Bernhard Fonds.

Copyright © 2002 André Hanou
Athenaeum—Polak & Van Gennep, Singel 262, 1016 AC Amsterdam

Omslag: Bram van Baal
Omslagillustratie: Johannes Jelgerhuis, *De winkel van boekhandelaar Pieter Meijer Warnars op de Vijgendam te Amsterdam*, Amsterdam, Rijksmuseum

ISBN 90 253 6099 8 / NUR 301
www.boekboek.nl
www.klassieken.nl

Inhoud

Teksten 7

Nawoord 115
Literatuur 132
Verantwoording 133
Aantekeningen 134
Aantekeningen bij de afbeeldingen 159

DE
LANTAARN
voor 1792.

door

AMURATH-EFFENDI,

Hekim-Bachi.

TWEEDE DRUK.

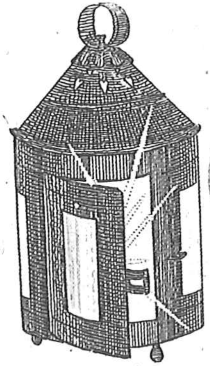

BIBLIOTH. AMSTEL

TE AMSTERDAM,
In 't Nieuwe Licht.

WAARSCHUWING

Stel: de paus kwam mij, alsof ik een vroom katholiek was, verzekeren dat deze geleerde hutspot geheel zonder stelen of stronken was, ik zou – Zijne Heiligheid houde 't mij ten beste – aan zijn onfeilbaarheid gaan twijfelen. Maar zegt mij iemand dat deze *Lantaarn* niet meer licht geeft dan die van de Kalverstraat, waarbij men, bij betrokken lucht, over steenhopen of kalktobbes hals en benen kan breken, of dat deze opstellen vol zijn van mist, mistastingen, misgissingen, miswijzingen, misrekeningen, misredeneringen, dan wens ik te stellen dat de auteur de lezer geen knollen voor citroenen poogt in de hand te stoppen. Hij verzoekt 't publiek nog eens te willen proeven, voordat het 't misschien ook enige citroenen tot knollen veroordeelt; en vindt 't er sommige wat bitter op de tong, 't verschone dit uit hoofde van zijn smaak, die, behalve door allerlei *quasi*-sentimentele liflaf,° tegenwoordig alleen door sterk prikkelende middelen wordt levendig gehouden.

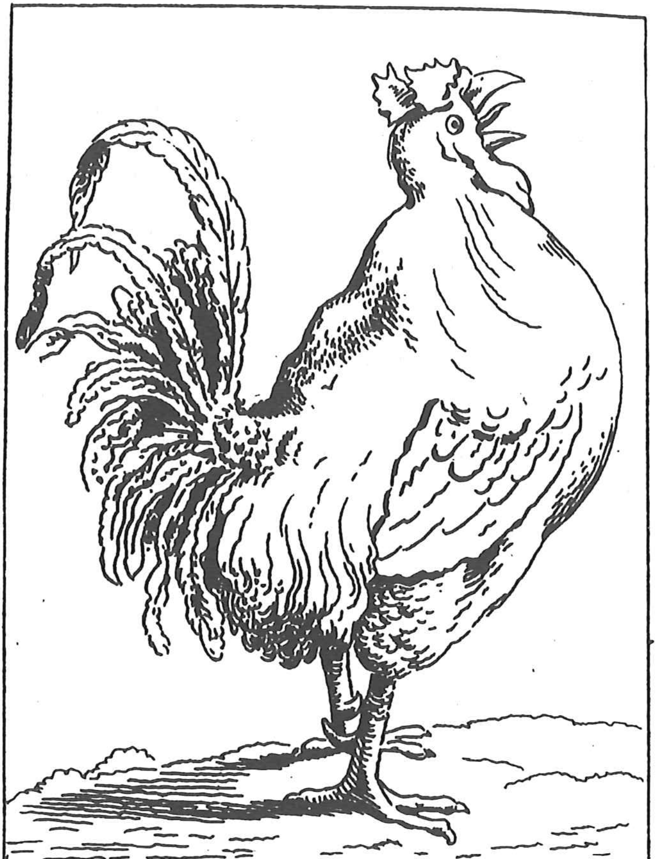

Gelijk de Wakkere Haan tot Kraijen is genegen/
Zo laat u/ Jonge Jeugd/ tot Onderwijs bewegen.

MEDICINAAL MIDDEL OM ONS NATIONAAL VERSTAND TE VERBETEREN

Onze natie (waarom zouden wij blind verliefd op onszelf moeten zijn?) onderscheidt zich van andere naties door een zekere traagheid van geestvermogens. Meer langzaam baart zij haar denkbeelden. Nu is 't juist de schielijke opvolging, heftige botsing van denkbeelden, die nieuwe doet ontspringen; die dus de massa onzer denkbeelden vermenigvuldigt en 't verstand verrijkt.

De bodem die wij bewonen, is als een spons doordrongen van koud water. De dampkring waarin wij omzwerven en die wij inademen, is zwaar van koude waterachtige dampen. De dranken die wij gebruiken, 19/20 water. De spijzen die wij nuttigen, weinig voedend. Van dit alles moet 't gevolg zijn: slappe vezels, en slijmig, koud bloed. Dit kan niet dan langzaam omlopen. Zo zeker nu als met de stilstand van dat omlopen, de dood gepaard gaat, zo zeker gaat met dat langzaam omlopen gepaard een traagheid van denken.

Zeker, Nederlanders, wenste u dat dit anders was! Dit hebt u in de hand. Laten voortaan prei, bieslook, mosterd, tuinkers, waterkers, lepelblad, uien, knoflook, radijs, rammenas, peperwortel beurtelings, en dagelijks in grote overvloed, onder uw een beetje hartig gezouten spijzen vermengd worden; drinkt daarop een teug goed oud bier; houdt dat vol en uw gestellen zullen verwarmd en uw denkvermogens verbeterd worden.

Waarom zijn, onder ons, de joden° levendiger van geest dan de christenen? 't Is in de eerste plaats, omdat de mens niet veel meer is dan een wandelende distilleerketel, waaruit u voorzeker geen geest zult trekken,° indien u er niets dan water in giet.

De middel- of burgerstand, die, zoals elders, hier voor driekwart uit de boerenstand bestaat, en door rampspoeden, bijzonder de veeziekte, veel geleden heeft, voedt en leeft niet overal in

ons vaderland op dezelfde manier. Hierin komen zij allen overeen, dat zij doorgaans een beest weiden, een varken vetmesten, en dit 't hele jaar door bij hun spijzen nuttigen. Bijna geen buitensporigheid in het dieet is zo groot, waarvan 't nadeel door de arbeid niet geheel weggenomen of verminderd wordt. Anders zou, zal men zeggen, 't gezouten vlees de oorzaak worden van scheurbuik, en 't vet gerookte spek de oorzaak van galkoortsen. Veel boeren eten voor hun avondmaal, de hele zomer door, kropsalade met eieren, de hele winter allerlei melkspijzen, die hen gezond houden. Velen koken alleen zondags, en wel in één ketel, allerlei spijzen voor vijf dagen in de week, en vergenoegen zich een paar dagen met pannenkoeken met en zonder spek. Onder 't gebruik van dergelijke voedsels weinig bier (omdat 't bier hun niet smaakt; misschien omdat 't slecht gebrouwen is), veel koffie en thee drinkende (ik ken boeren die om elf uur koffie drinken en om twaalf uur aardappelen met spek zullen eten, zonder er een druppel bij te drinken), leven deze mensen, in dit duur land, in de dure provincie Holland, nogal goedkoop; en velen zouden heel graag voor honderd gulden per jaar iemand bij zich in de kost nemen.

Bij hen en bij alle andere standen zijn nu de aardappelen een te voornaam ingrediënt van de keuken, om er niet over op te merken, dat die een zeer gezond voedsel opleveren: wat nota bene desondanks door slecht koken in zeer schadelijk verkeren kan, als namelijk de aardappelen kleiachtig worden; terwijl die, om een goede spijs op te leveren, luchtig en meelachtig moeten zijn.

Een woord van de jenever.° Alle misbruiken, bijzonder de misbruiken in sterke dranken, zijn nadelig; maar bij al 't kwaad dat jenever drinken doet, zou ik geneigd zijn te geloven, dat dit kwaad niet te vergelijken is bij 't voordeel dat deze drank aan onze gestellen doet. Wegens de vochtige, koude lucht, die wij inademen, bij onze magere keuken, en schrale kelder, behoeven de meeste onzer ingezetenen dit huismiddeltje, dat duizenden

jaarlijks, ongemerkt, beschermt tegen die soort koortsen die met regelmaat terugkeren, en waterzucht.° Als door een wonder dit vocht met één klap uit de wereld getoverd werd, zou men eens zien, hoe flink men de dokters en apothekers in de hand gewerkt zou hebben.

Ook is een uitstapje over de tabak hier beslist wel op zijn plaats. Voor koude, slijmerige, waterige, saprijke gestellen, zoals die der meeste Nederlanders zijn, is 't tabak roken een geheel onschuldige zaak, misschien zelfs een medicijn. Maar voor droge, dorre gestellen, bovenal bij die mensen die 't roken veel speeksel doet uitwerpen, kan 't veelvuldig smoken de grond leggen tot uitdroging en tering. Hoewel de minder gegoeden zich vergenoegen met slechts een niet zo kostbaar pijpje Amersfoortse Kanasser;° laten zij, voor wie de averechtsheid der opvoeding dit tot een behoefte gemaakt heeft, blijven voortroken. Maar het zou toch beter zijn dat 't behoeftig geslacht dat opkomt, er zich niet aan wende, en de weinige stuivers voor dit nutteloos kruid uitgegeven, liever bespaarde ten gebruike van iets, 't geen hun en hun gezin een wezenlijker voordeel aanbrengt!

En gij heirleger van zielloze wezens, voor wie 't roken niet een uitspanning maar een bezigheid geworden is, en die vanaf uw ontwaken (zo men tenminste u een ogenblik voor ontwaakt mag houden) niets doet, dan werktuiglijk uw pijp stoppen, om gevoel- en gedachteloos, met open ogen en oren, die niets zien noch horen, u de rook de mond te doen uitvliegen, is 't niet mogelijk een wat edeler gebruik voor uw tijd te bedenken, of moet u dan voor altijd gedoemd blijven om niets meer dan wandelende schoorstenen te zijn?

En zou, na de uitvinding der kousenweverijen,° voor 't schone geslacht niet iets profijtelijkers, iets minder werktuiglijks, iets dat de geest meer bezighoudt, te bedenken zijn, dan dat zielloze gebrei, dat bij mij juist in rang staat naast niets doen?

De wijste stuurlieden, zegt ons spreekwoord, *staan aan wal.*

Dit mag de lezer misschien wel van mij denken, wanneer ik 't waag te zeggen dat ook de mensen van de middelstand, met meer overleg, zich 't leven aangenamer zouden kunnen maken, zonder meer uitgaven. Maar *enfin*, zijn zij ermee tevreden, 't moet ons wél zijn; en ofschoon wij wel voorzien, dat weinigen van hun oude sleur zullen afgaan, willen wij hun echter wel 't volgende middel meedelen, om hun pekelvlees[o] smakelijker te maken.

Men besprenkele de stukken luchtig met zout, en laat 't zo vijf of zes dagen staan. Dan koke men die half weer af, daarna laat men ze drogen, legt ze weer opnieuw in de pekel, waartoe men 't nat, waarin men die stukken gekookt heeft, kan bezigen. Dit heeft 't voordeel, dat de pekel bestendig goed blijft, dat 't vlees minder hard, maar juist malser, sappiger en minder zout is; zodat men zelfs 't laatste stuk uit de kuip, in de oven gebraden, nog zou kunnen eten.

Onder de burgerstand vindt men lieden die allerlei ambachten uitoefenen, waarvan de meeste een te duidelijke invloed hebben op de gezondheid van hen, die ze beoefenen, en soms op die van hun naburen, om er in 't geheel niet van te reppen.

Alle hand- of voetbezigheden, die een zittend leven vereisen (zoals bijvoorbeeld dat van schrijver; want ik ken er niet één, rijk genoeg, om een secretaris te houden, aan wie hij, wandelend, zijn gedachten dicteert), zijn nadelig voor de gezondheid, veroorzaken verstoppingen, en leggen de grond tot een kwijnend leven. Daartoe behoren: al de mechanismen van weefstoelen, en al die andere werktuigen, die de stoffen daartoe bereiden: al die ambachten, die met verrotten, gisten, weken, stoken, smelten, enzovoort volvoerd worden, als daar zijn: vellenploterijen,[o] perkamentmakerijen,[o] looierijen, lijmkokerijen, mouterijen, branderijen, raffinaderijen. Al deze ambachten besmetten, 't een meer, 't andere minder, de dampkring, en zijn aan deze ambachtslui meer of minder nadelig; maar geen fabriek is ongezonder als de loodwitmakerij,[o] waarop in schadelijkheid volgen,

stokerijen van aluin,° kwikzilver, rattenkruid,° plateelbakkerij.° De hennep- en vlasteelt is door de verrotting ongezond. In sommige oorden bewaren de boeren ’t hooi binnenshuis. Dit is schadelijk, en baart aamborstigheid. Maar wat helpt ’t van de nadelen van al deze beroepen te gewagen, daar wij ze niet kunnen verhelpen, en koophandel en kostwinning deze bezigheden nodig maken? Nu zou ik ook nog wel van de levensmanier der lieden van de eerste rang kunnen spreken, voorzover hun waarde gezondheid erbij lijdt; maar deze mensen zijn zo doorkneed van kunde, hebben een zo klaar inzicht van de invloed van hun levensregel op hun gestel, dat ’t voor mij louter tijdverspillen, en voor hen vervelend zijn zou, er iets van enzovoort. Daarom mondje toe.

Nu de toepassing. Wij kunnen zomin onze ligging op aarde, als de aarde zelf uit haar standplaats verwrikken. Ook is ’t niet in ons vermogen onze dampkring te veranderen. Maar zoals een knap zeeman zijn zeilen naar de wind zet, zo moeten wij onze levensregel inrichten naar de natuurlijke gesteldheid, waarin wij leven. Ter verbetering van onze waterachtige, voze bodem, zouden wij niet in de onderste verdieping moeten gaan wonen, tenzij de vloeren zo wél daarin gemetseld zijn dat de vochtigheid daaruit niet kan opstijgen. De kelders, bijna altijd beneden het gemiddelde waterpeil gelegen, blijven immers altijd waterig, en kunnen niet dan zeer vochtig, dus ongezond zijn en aanleiding geven tot scheurbuik. De slaapplaatsen in de woningen van de goede burgers zouden droger en luchtiger moeten zijn.

De lucht, die wij inademen, is niet alleen aan dagelijkse, maar aan *uurlijkse* afwisselingen onderhevig. Omdat in de warmte een wat te zware kleding minder schadelijk is, als een al te lichte in de kou; omdat men bij ons ’s morgens in zomerweer uitgaat, en ’s middags in gure winterkou thuiskomt, raadt de voorzichtigheid zich hier te lande niet al te luchtig te kleden. Onze dampkring ondergaat meer dan vijftien graden verandering. Daarom denk ik, dat indien ’t misschien belachelijk is in de

hondsdagen een pels of schansloper° te dragen, het zeker niet minder belachelijk is er in de winter géén te dragen (aangenomen dat men er een bezit).

Deze raad is van zeer groot gewicht. Zeven achtste van onze nationale ziekten wordt veroorzaakt door een belemmerde doorwaseming. Die niet te verhinderen, matig te zijn in eten en drinken, zijn de middelen om hier gezond en lang te leven.

Ook schaden zij elders niet.

P Wagenaar Jun ex del 1790 F Sansom Sculp

STAAT DER GELEERDHEID IN NEDERLAND, EN VAN DE INTELLIGENTSIA

Dit zal een knap intelligent stukje worden! De welgeregeldheid van de samenleving eist, dat men er alles in vindt, dat er niets ontbreekt en er evenmin niets te veel is. Want wanneer er van iets te veel is, veroorzaakt dat, dat men van het ander te kort heeft. Zoiets baart wanorde. Men heeft berekend, dat indien alle mensen 't land bearbeiden, een vierde van die arbeid (zoals thans door slechts een klein aantal mensen gedaan wordt) zou volstaan: zodat op een bevolking van 100 000 mensen, er ten minste 25 000 boeren moeten zijn. Op dezelfde wijze moet er een evenredigheid zijn bij alle andere beroepen die tot elkaar een zekere relatie van aantal, rang of waarde hebben. Dus ziet men aanstonds, dat wanneer het gaat om een bevolkingsaantal van 100 000 mensen, het idioot zou zijn om 25 000 intellectuelen te hebben en slechts vijfentwintig boeren; of duizend architecten en slechts honderd werklui; dat in de keuze van te moeten missen schrijvers of broodbakkers, men de eersten de voorrang moet geven. Want men kan eerder leven zonder boeken dan zonder brood. Ik ken auteurs van nabij, die hun eigen en andermans boeken verkochten om brood te hebben, en vertalers die hun woordenboeken verpandden voor een paar schoenen.

In welke proportie moeten de intellectuelen staan tot de rest?

Verbeeld u: een staat, met een bevolking van een miljoen mensen. Er zijn dan, wil die staat redelijk georganiseerd zijn, x landbouwers, x veeteeltmensen, vissers, huizen-, kleer-, schoen-, enzovoort-makers, x schoorsteenvegers en muzikanten, en uiteindelijk, om ons de maag en hersens te bederven, x banketbakkers en dichters nodig; zoveel als de behoeften van 't gehele lichaam vorderen. Is dit de vraag beantwoorden? Ja! 'k Wil zeggen, dat die staat er zo vele intellectuelen op na mag

houden, als er overschiet van handen en hoofden, vereist tot nodiger en profitabeler gebruiken.

Maar ongelukkigerwijs kan men deze formule niet toepassen op ons vaderland: een handeldrijvend gemenebest waar in de behoeften van de inwoners niet zozeer voorzien wordt door hun eigen arbeid als wel door hun handel. Bij ons doet één pennenstreek van een koopman duizend ton graan invoeren, honderd kudden ossen aanvoeren, honderd ladingen wijn importeren; zet elders miljoenen beitels, hamers, naalden en pennen aan 't houwen, kloppen, steken en schrijven.

Dit maakt 't zo goed als onmogelijk precies te bepalen, hoeveel intellectuelen er zouden mogen zijn op onze tweeënhalf miljoen ingezetenen. Maar hoe moeilijk dit ook is, zo onbetwistbaar en onweersprekelijk is 't, dat we veel en veel te veel beroepsintellectuelen hebben. Men mag onze nationale geleerdheid wel vergelijken met een oudere vrouw, zwaar opgemaakt en met van alles behangen, zaken die op de keper bezien niets meer zijn dan *entoilage*, *systeme*, *clinquant*, *marcassite* en *jargon*.°

Ik ga dit nu bewijzen, hoewel ik eigenlijk meer houd van poneren alleen.

Ik heb 't verdienstelijk werk verricht (indien geduld een werk verdienstelijk maakt) de Arrenbergse boekencatalogus° (want boeken staan tot geleerdheid, als apotheken tot geneeskunde) door te lopen, en bevonden, dat sedert 1600 tot 1772 grosso modo berekend 8000 werken dag- en kaarslicht gezien hebben. Achtduizend werken in zo vele jaren, zou men zeggen, is niet veel. 'k Geloof trouwens dat misschien op die lijst wel eenderde vergeten is. Maar houden wij ons bij die 8000.

Van onze tweeënhalf miljoen ingezetenen is de helft vrouw. Die kijken liever in de spiegel dan in de boeken. Van de overige 1250000 is twee derde (en nog meer) door de natuur of de *onnatuur* bestemd, om door handenarbeid zijn brood en boter te verdienen, zijn honger en dorst te stillen, zijn vrouw iets in 't oor te fluisteren en te gaan slapen. Die hele groep is voor

ons, arme schrijvers en boekverkopers!, verloren. Blijven ruim 400 000 mensen, van wie weer terstond afgaan de kinderen, en zij die door ouderdom 't voor de tweede keer geworden zijn. Tezamen maken die de helft van dit laatste cijfer. Zo blijft onze troost en toeverlaat een zooitje van tweemaal 100 000 mensen. Ja, wat een zooitje! welke troost! De rooms-katholieken, die een derde van onze bevolking uitmaken, luieren op 't oorkussen van de paus en de kerk, en menen dat 't lezen verloren moeite is. De gereformeerden, die een ander derde gedeelte uitmaken, zijn, sedert 't laatste oordeel van Dordrecht,° ook de beste lezers niet meer; zij lezen of niet, of alleen maar de krant, een protestants maandblad en het predikbeurtenbriefje; of ze lezen, ik ga aanstonds zeggen wat... Of nee, 't is beter gezwegen. Mijn hemel, kijk zelf de Arrenbergse catalogus maar eens na! Terstond zult u vinden, dat van de 8000 boeken er 6000 theologisch van aard zijn. En van welk kaliber? Laat iemand van 't gezondste, ook van 't stevigste soort hersens zich een paar jaar zetten aan 't lezen van deze rotzooi, en als hij, indien niet stapelgek, niet ten minste strompelachtig van oordeel geworden is, verbeur ik mijn rechteroor.

Maar stel, dat al deze boeken meester- en meesterknechtstukken waren, ontegenzeglijk blijft 't dan toch nog, dat wij er als het ware mee overvoerd zouden zijn. Laat de oplage van iedere uitgave nu eens 750 exemplaren tellen, dan is het totaal voor deze 8000 werken: 6000000 boeken. Daar die nu, de schoolboeken uitgezonderd, een lang leven kunnen genieten, en, tenzij ze in de alverslindende klauwen der marktkooplieden vallen om als verpakkingsmateriaal te dienen, verschillende generaties dienstbaar kunnen zijn, blijkt, dat er te veel bij ons gedrukt is en wordt.

En dat betreft niet alleen godgeleerde werken, maar boeken over allerlei onderwerpen, meesterstukken, bekroonde en onbekroonde memories, stukken waarop jury's het stempel van hun goedkeuring gezet hebben. De lage prijs is een bewijs van een

overvoerde markt. Dat is ook het geval met onze geleerdheid, blijkens de prijsdaling van de boeken. Zo verkoopt, tot aanmerkelijk hartzeer en verdriet der eerste kopers, een Vlissings genootschap,° een *Servandis Civibus*, 't Stolpiaans legaat zijn uitgaven voor twee derde en minder van de oorspronkelijke prijs: een bewijs zonder meer, dat er te veel boeken gedrukt worden, voor 't getal der lezers.

De godgeleerde boeken, die in onze bibliotheken zo sterk het overwicht hebben, maar tevens ook gewis de slechtste zijn, waren en zijn bij ons ongeluk bijna de enige oorspronkelijke. Zeven achtste van de overige zijn alleen maar vertalingen van 't geen, rijp of groen, in Engeland, Frankrijk of Duitsland uitkomt.

Had de overstelping van boeken geen ander nadeel, dan dat zij in marktkramen en andere hoeken verscheurd worden, 't kon er nog mee door. Maar zoals een dis, overladen met schotels, iemand de honger doet vergaan, zo beneemt de overkropping van boeken de leeslust.

Zoals wij overladen zijn met bedrukt papier, zo zijn wij 't met genootschappen, en vergelijkbare gezelschappen. Zoals op heel veel gebieden onze verdeeldheid hier te lande de voorrang van 't bijzonder belang boven 't algemeen belang doet uitsteken, zo doet zij 't ook in de geleerdheid. Ieder wil een universiteit, een academie, een kweekschool, een maatschappij, een genootschap, een dit of dat hebben. Allemaal proberen zij een exclusief recht op de waarheid en het licht te krijgen, en dit recht een ander te ontzeggen. De geleerden vinden het prachtig, wanneer zij achter hun naam kunnen schrijven lid te zijn van een massa academies of genootschappen zonder na te hoeven gaan, of deze geleerde corporaties hun luister aan het lidmaatschap van deze intellectuelen ontlenen, dan wel of het omgekeerde het geval is. De verplichting om tot de opbouw van zo velen mee te werken, maakt, dat men of in 't geheel niet of zeer slecht werkt.

Mijn lezers moeten inmiddels een levendig gevoel hebben

van de beperkte omvang van onze werkelijke behoeften op cultureel en wetenschappelijk gebied. De Hollandsche Maatschappij,° gezuiverd van theologische franje, maar enkel bezig met wis- en natuurkunde in de alleruitgestrektste zin van 't woord, en de Maatschappij der Letterkunde° voor de fraaie letteren daarnaast, kunnen volstaan voor onze geleerde behoeften. De rest zou misschien het best afgeschaft kunnen worden. Men zou 't Stolpiaans legaatwerk (ofschoon de verminderde prijs van hun boeken aantoont dat onze natie er niet zeer happig op is) nog in leven kunnen houden, mits de leiding daarvan voortaan toonde wat meer filosofie te bezitten, en zich ervan onthield om *uit de natuur der Godheid een betoog te vorderen.*[1] De *natuur der Godheid*! en dat in de mond van het neusje van de zalm onder onze filosofen, de kern onzer wijsheid, de leiders van ons verstand! Dat zij vragen, *uit de natuur van hun neus te betogen dat zij neuswijs zijn*, en ik zal er misschien een gooi naar doen.

Ook zijn vijf universiteiten° te veel, te veel om bekwame professoren wél te kunnen onderhouden; meer dan wij nodig hebben. Men heeft waargenomen dat één hen zestien kuikens kan uitbroeien; hoevele geleerden 't een professor kan doen, blijft een probleem.

Nog een woord van de intellectuelen. Die van ons, zeg ik in 't voorbijgaan, kenmerken zich door zwaarmoedige geleerdheid, dofheid van geest, dorheid van genie en een niet stiefmoeder-

1. Van alle voorwerpen, die ons omringen, die wij beademen, met eigen handen betasten, zien, horen, smaken en ruiken kunnen, kennen wij niet dan de schors, enige uiterlijke hoedanigheden, op zijn best 't uithangbord van de winkel, en hebben er zeker nog geen half begrip, zeker een zeer gebrekkig denkbeeld van; en zijn wij, ellendige beunhazen, dan gemaakt om te spreken van de NATUUR DER GODHEID! om de fontein, waaruit 't heelal gevloeid is, te peilen? Heet dat filosoof zijn? Dan wil ik, op mijn eer, liever als een onopvallend burgerman, met dagelijks mensenverstand, langs de straat lopen!

lijke bedeling van pedanterie. Dit spruit uit onze bodem, klimaat, levensmanier (zie hierboven), de heersende gevoelens, de opvoeding, de regeringsvorm en maakt dat wij, vergeleken bij drie of vier van de verlichtste volkeren van Europa, ons een paar treetjes lager op de ladder bevinden.

Gij klein getal van bevoorrechte wezens die de natuur met de gelukkigste aanleg begiftigde, waarop 't lot u gunde te bouwen, en die u daardoor boven de grote hoop van uw natuurgenoten hebt verheven; gij nog kleiner getal van gelukkiger wezens, die uw meerderheid met voortreflijkheid van hart parend, u niet vergramt over de verheffing van een ander, laat mij voor een ogenblik bij u in de school gaan.

Zijn de studiën de wegen, die op tevredenheid met zichzelf, op aanzien, op fortuin uitlopen?

Op tevredenheid met zichzelf? Zeg mij, indien iemand met een zintuig méér, of met volmaaktere zintuigen geboren, onder ons moest leven, zou hij met zichzelf gelukkiger zijn? Zou hij in de menselijke maatschappij niet juist zo geplaatst zijn, alsof hij in een orkest zou zitten terwijl zijn instrument een paar tonen te hoog gestemd was? En heeft uw meerderheid u niet eerder de afgunst van uw medemensen, met wie u toch leven moet, wier vriendschap en bijstand u ieder ogenblik nodig heeft, verwekt, dan dat zij uw innig genoegen vermeerderde?

Een andere vraag. Biecht zoal niet mij, dan toch uzelf eens eerlijk op, en toetst, of u uw meerderheid in gelijke mate hebt voelen groeien met die melkachtigheid, die honingachtigheid van gemoed, die fluweelachtigheid van inborst, die ons de slagen van de wereld onbemerkt doet voorbijgaan, die de doornen des levens in rozen verandert, ons hart met welwillendheid opvult, ons eenieder zo niet beminnen, ten minste niemand haten doet, en ons zeker van eenieder doet bemind zijn; een gemoedsgesteldheid, die zoveel hoger te schatten is boven alle wetenschap en vernuft, als de edele gesteenten uit de Braziliaanse mijnen 't zijn boven de schelpen onzer stranden.

Op aanzien? Indien men de werken der Ouden geloven mag, zijn er naties geweest bij wie kunde en vernuft op een hoge prijs gesteld zijn, en hun bezitters de hoogachting van 't publiek verwierven. Misschien is dit nog 't geval in Engeland, in Genève.° Maar zijn ze niet een beetje incourante waar onder ons, bij wie familie en rijkdommen, maar niet persoonlijke verdiensten, alles uitmaken? Ik zal onmiddellijk bekennen hierin ongelijk te hebben, indien men mij zes favorieten van 't fortuin kan aanwijzen, die deze twee stelten niet opbeurden.[2] Ik voor mij ken ze niet, maar wel lieden van de uitgestrektste kunde, 't helderste verstand, die zonder enige bekendheid, laat staan aanzien, hier of elders verschimmelen, en uit moedeloosheid zich achter zichzelf verschuilen.

Op fortuin? De lieden – 't is een algemene observatie – slaan eer de hand aan de hoed, dan zij haar in de zak steken.° Het fortuin van onze geleerden is even sober als hun aanzien. De predikanten mogen zich troosten, verzekerd, dat wat in 't vat is niet verzuurt.° Maar toon mij een advocaat, een arts, die na jaren tobben, de tijd kan nemen, om een ogenblik uit te blazen, voordat hij inslaapt. Zo u er één gevonden hebt, zeg eens, dat 't geen witte raaf is.

Meent iemand in de letterarbeid een beter loon voor zijn moeite, voor zijn talenten te vinden; hij raadplege deskundigen, en hij zal leren, dat de drukpers een melkkoe is, die weinig geeft en veel droog staat. Ik heb slechts twee schrijvers gekend, gelukkig genoeg in dit tranendal om zich de kost op de oude dag in een verzorgingshuis te kunnen kopen. Ik voor mij ben er zo ze-

2. *Amurath Effendi*° beoogt hier niet mee, dat de functionarissen van de eerste rang, wier posten de meeste kunde en verdiensten vorderen, daarvan *altoos* verstoken zijn. Zeker niet. Wat hij beweert, is, dat kunde en verdiensten *alleen* een particulier hier te lande zeer zeldzaam tot die posten van aanzien zullen doen stijgen, tenzij hij een kruiwagen (*familie*) en een kruier (*rijkdom*) heeft, die hem voortstuwen.

ker van met dit werk geld toe te moeten geven, dat ik welhaast, tegen dat ik aan de bodem van mijn laatste zak guldens kom, een lucifersfabriek ga opzetten, welteverstaan liever dan deze dorre en doornige grond langer te beploegen.

Ik ken geen neteligere beroepen dan die van schrijver, toneelspeler en predikant. Ik zou er dat van marktkoopman wel bij doen maar 't schijnt dat diens nietigheid hem behoedt voor kritiek. Zeker moet het hoofddoel van een schrijver zijn algemeen in de smaak te vallen, dat wil zeggen naar de maan te grijpen! Pas[3] als 't kind al zo ongeveer geboren moet worden, toetst hij, uit een gepast wantrouwen in zijn eigen oordeel, zijn werk aan dat van zijn vrienden. Niemand is er, die niet heeft opgemerkt, hoe de mensen mild zijn in 't raadgeven, op voorwaarde, dat de raadvrager hun gehoorzaamt: dat is, dat hij gedoogt, dat men schrijlings over hem heen gaat zitten, om hem te berijden, waarheen men wil. 't Is hard; maar dat zou nog niet eens zo erg zijn, ware het niet dat de een oost-, de ander westwaarts rijden wil.

Heren en dames critici, 'k heb door uw spitsroeden moeten lopen. Uedele en Onedele zult voor mij ook eens de revue passeren! A. Maar mijn hemel, een boek zo te ontsieren door zulke platte uitdrukkingen! B. 't Werk heeft niet veel te beduiden. C. 't Is jammer; er zitten wel enkele gedachten in; de rest is niets dan platitudes. D. 't Boek is zonder methode. E. Ja, 't Is geen kunst *aardigheidjes* te schrijven; maar substantie? F. Maar Neel-

3. Ik spreek hier alleen van de openbare ongelegenheden, verbonden met het beroep van schrijver. Maar kon 't publiek dromen, wat er achter de gordijnen omgaat, dan mocht men het een boekje open doen van de kommer, 't heimelijk hartzeer, de teleurstellingen, verdriet, 't gehaspel daaraan vast. Dan mocht men het onder het oog brengen, 't toneel van de zo gewone oorlog, en 't vrijwel dagelijks gekijf tussen de drukker, uitgever en schrijver. Dan zou datzelfde publiek eindelijk, denk ik, wat meer respect, ten minste medelijden, beginnen te voelen voor een handwerk, waarin men zoveel voor dat publiek lijdt en opoffert.

tje! weet je niet, dat er opvattingen zijn, die men moet ontzien? G. 't Werk is wel wat luchtig *opgeklopt*. H. Die manier van schrijven is geschikt om zich de hele wereld tot vijand te maken. I. De schrijver is vol eigen-wijsheid, en denkt dat hij overal verstand van heeft. Enzovoort.

Tot besluit een enkele opmerking. Men kan, zonder enige kennis van muziek, horen of iemand zuiver dan wel vals speelt. Men kan, onkundig van de regels der architectuur, een gebouw terecht fraai vinden, enzovoort. Maar met de *schrijverij* is de zaak geheel anders. Alle welopgevoede mensen kunnen *nu* schrijven, dat is, letters op 't papier maken. Maar wanneer zij dit zonder kop of staart, zonder kracht, macht of heerlijkheid° doen; wanneer zij, ondanks bijstand van allerlei anderen, niets dragelijks, niets leesbaars aan 't licht brengen, dan mag men, omdat om voor rechter te mogen spelen het in dit geval nodig is een knap werkstuk van eigen[4] makelij te tonen, deze bedillers aanraden liever hun snater te houden. AMEN.

4. Iedereen voelt, dat hier alleen sprake is van een partij *mondgauwertjes*, die, sloeg men geloof aan hun praatjes, drie man in de geleerdheid zeven armen afhouwen, een partij *orateurs*, gewoon in hun colleges 't hoogste woord te voeren, een bende half en kwart geleerde beunhazen en parlevinkers, die, omdat hun geldkist vol klinkende munt is, wanen dat hun hersens 't ook van verstand zijn.

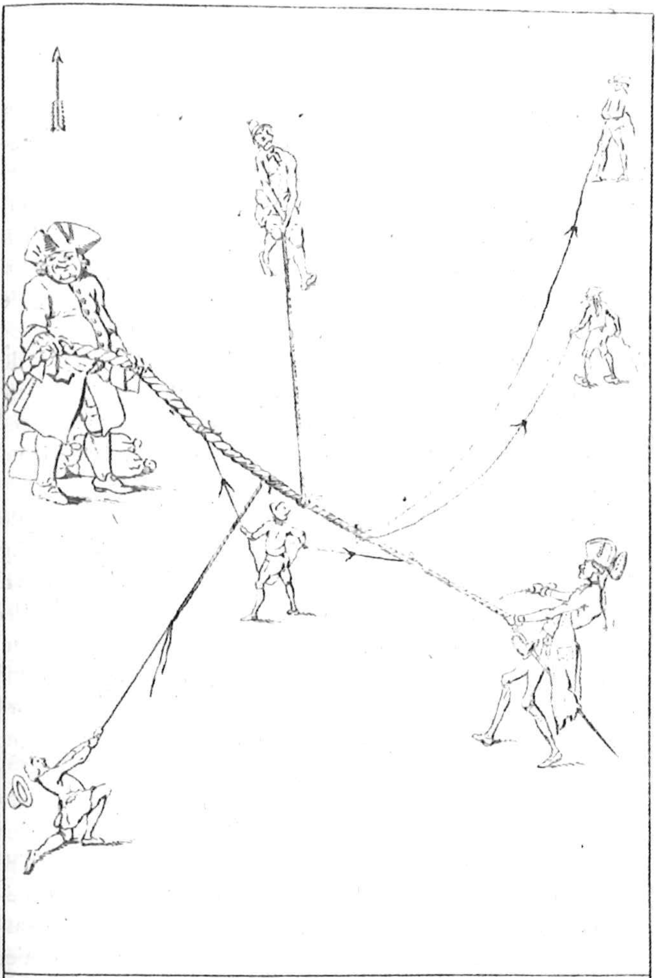

C . R . P . C

Zie f 5-5-:

't Is oneindig moeilijk iets nieuws te zeggen over iets, waaraan zoveel eeuwen gearbeid, maar waarover altijd nog veel meer gesproken wordt. In alles behaagt mij de afwisseling. Ik haat niets meer dan oudbakken kost. Laat anderen, als dat hun vermaakt, bewijzen, dat het 's middags om twaalf uur dag is. 'k Zal hen niet van hun stokpaardje stoten. 't Mijne is 't *bijzondere*. En waarlijk raakt men daarmee misschien niet verder weg van de waarheid (ruik ik hier een snufje verwaandheid?) dan met te lopen over 't gebaande pad. Op gevaar af ketterachtige waar op de markt te brengen, wil ik liever van de geprivilegieerde weg afwijken, dan rechtzinnig anderen en mijzelf vervelen. Een behaaglijke nieuwe dwaling is mij welkomer dan een verlepte waarheid.

De geaccepteerde meningen van een volk komen voort uit de fabriek der staatkunde. Gaat men bij haar ter school, bestendig zal men horen preken: *vermenigvuldigt u*. Dit mag voor een staat, als een lichaam beschouwd, voordelig zijn; maar of dit net zo is voor de particulieren, en in hoever zich hiertoe hun plicht uitstrekt, is wat wij een ogenblik gaan onderzoeken, of juister, is iets wat wij aan het onderzoek van de lezer gaan voordragen. Dit onderzoek zal voor hem minstens zo belangrijk zijn, als dat naar genotmiddelen of vakantieoorden.

Ik geef graag toe dat men de leer der vermenigvuldiging met gretige oren inzwelgt, wanneer men, in de eenvoudige staat der natuur, op 't land levend, uit haar milde schoot, gemakkelijk een ruime tafel bereiden kan, waaraan de mens zijn weinige behoeftes voldoen kan. Maar wanneer hij, van die eerste eenvoudigheid afgeweken, zijn nu vermeerderde noden niet, of niet dan met de uiterste moeite, en met gevaar van gebrek, voldoen kan, dan mag men onderzoeken, of hij die lust tot vermenigvuldiging zonder grenzen moet, of mag inwilligen.

Of hij moet? 't Huwelijk, ontdaan van de omslag door de priesters daaraan vastgemaakt, is zeker de staat die de mens 't best past. En iedere man moet een vrouw nemen: wat omdat 't getal der mannen en vrouwen ongeveer even groot is, maakt dat alle plaatsen bezet zijn. Indien dus de mens aan zijn natuurlijke bestemming voldeed, zou de bevolking van onze aarde gelijk blijven, wanneer uit ieder huwelijk iets meer dan twee kinderen geboren werden. Maar omdat onder andere de krijgsdienst een miljoen mannen aan de gehuwde staat ontrukt; omdat legio jonge, en meer dan jonge heertjes (om wie, het zij in 't voorbijgaan gezegd, te onderhouden, een aantal meisjes eveneens haar roeping tot 't huwelijk mist, of wier praktijken heel wat huishoudens opblazen) verkiezen zich de last des huwelijks van de hals te schuiven; met andere woorden, omdat er in dit leger zoveel verlofgangers, verlofgangsters en vrijwillige invaliden zijn, moet daarom de rest dubbel dienstdoen, of gratis wachtlopen? of heeft mijn vriend X het aan 't rechte eind, wanneer hij beweert, dat ieder individu betaald heeft wat de natuur kan vorderen, zodra hij of zij slechts één ander in zijn of haar plaats achterlaat, tegen de tijd dat de dood ze komt aflossen?

Of hij mag? Er was eens een koopvaardijschipper, gewoon in zijn soepketel water te gieten, naar gelang 't getal der gasten toenam. Maakte hun komst 't vleesnat krachtiger?

Wiens vermogens niet verder reiken dan het tot stand brengen van een paar kinderen, bederft die de hele hutspot niet, indien hij er een half dozijn voortteelt, en hebben de oudsten enig schijn van recht over de *quasi*-wulpsheid van hun ouders te klagen?

Doet een hovenier verstandig, die de lastige vruchtbaarheid der natuur in de wielen rijdt, en de overtollige vruchten nog jong afsnijdt, om de overige des te beter te doen slagen?

Dit probleem is door verschillende volkeren gevoeld, maar de middelen daartegen gebezigd, moeten iedereen tegen de borst stoten. Er is een beschaafd volk (tenminste hield het zich

ervoor) geweest, waarbij de vader de kinderen, die hem te veel waren, voor oud vuil° op straat wierp. Dit onbarmhartig gedrag is veel minder te verschonen, dan dat van een ander volk, bij hetwelk de volkrijkheid gezien de grond die het tot zijn beschikking heeft, zo groot is, dat de vrees om van honger te sterven, de staat een wet heeft doen maken, die de ouders verplicht de kinderen boven een zeker getal aanstonds bij de geboorte te smoren...°

Daar zit ik nu met iets onoplosbaars, en ik blijf er zeker tot het toekomende jaar mee zitten. Hopelijk kan ik dan alsnog een dragelijke oplossing verzinnen voor een dilemma en een probleem dat door velen gevoeld wordt, maar waarover weinigen durven klagen.

Amurath-Effendi, inv. omnes — *P. W, sculp.t omnes.*

Iedereen bemoeit zich met opvoeden, *à enseigner l'histoire, la géographie &c.*° Ik ken een land° waarin lieden die in hun vaderland in dit ambacht brekebenen waren en in een ander de kost niet konden winnen, komen opdagen als instituteurs,° *gouverneurs*, *intendants de l'éducation*° van de grote en kleine adel. In dit mijn hoogwijs vaderland wordt een apotheker,° te veel aan de drank om goed een klisteer te zetten, catechiseermeester:[1] alsof 't moeilijker was de ingang van de endeldarm te vinden, dan de ingang van het eeuwige leven! Ik heb gelezen in de dagbladen van A. dat de weleerwaarde, zeer geleerde en zeer beminde burger dominee B...° de edelmoedigheid gehad heeft zich als schoolmeester der schoolmeesters aan te bieden. Was deze vlieger opgegaan, dan zag ik de kinderen al met manteltjes en befjes° lopen!

De enkele rechtschapen gouverneurs en meesters (want onder deze peper vindt men geweldig veel rattenvergif!) geven grif toe hoe moeilijk hun beroep is, zelfs als het gaat om de opvoeding van slechts één individu. Hoeveel moeilijker is het dan niet een plan te maken voor de opvoeding van een gehele natie!

Ik heb, volgens *oordeelkundig*, tevens *vrijmoedig* doodvonnis der geestige, der onfeilbare, der bovenal *zedige* Vaderlandse Letter-Oefenaars,° een overdosis verwaandheid, die zij de menslievendheid hadden mij laatstelijk te willen aftappen – door welke kuur 't dan geschied is, dat ik nu eindelijk allerduidelijkst begin in te zien mijn onvermogen om iets groots daar-

1. Deze historie is geen fictie maar een feit, gebeurd in mijn vaderstad, waarvan zeker nog oog- en oorgetuigen voorhanden zijn. Verder verzoekt AMURATH-EFFENDI (een slecht beoefenaar van de regels der etiquette, omdat hij behoort tot de familie der cynici) 't devote publiek nederig verschoning voor 't quasi-aanstotelijke van zijn vergelijking.

omtrent te presteren. Dus is mijn oogmerk in deze materie slechts (omdat 't toch zo gemakkelijk is een anders gebreken in te zien) lieden van luisterrijker talenten, door mijn Arabische° invallen, tot beter invallen te verlokken.

't Vereist geen arendsogen, om gebreken in ons nationale opvoedingssysteem te ontdekken. Men behoeft geen tovenaar te zijn, om die te verhelpen, maar men zou wel een halve tovenaar moeten zijn, om die zó te verhelpen dat de nieuwe kuur geen aanleiding geeft tot nieuwe misstanden.

Wanneer ik het woord *opvoeding* neerschrijf, heb ik absoluut niet op 't oog de *liflaf van moraal*, een eindeloos geteem van zedenlessen, van fabels, vertelseltjes, van gemeenplaatsen, dus van dingen de kinderen al in de kakstoel bekend, en van welke predikaties, sedert ettelijke jaren een stortregen, gevloeid uit de pen van lieden allen buitengewoon bezorgd over 't algemeen welzijn, over dit volk is uitgestort. Door opvoeding en door nationale opvoeding versta ik de kunst om, in een maatschappij van mensen, ieder van haar leden het meest mogelijke nut voor zichzelf te laten hebben, maar zo dat de maatschappij daar evenzeer zoveel mogelijk nut van heeft. Het nut van ieder individu en dat der massa is als het ware één: een veronderstelling, die waarschijnlijk niet altijd waargemaakt kan worden.

't *Locale* van ieder land en de bijzondere problemen van onze tijden vorderen bijzondere modificaties in 't algemene plan der nationale opvoeding. Eilanders, bewoners van de vaste kust, veehoeders, vissers, landbouwers, fabrikanten en kooplui, zouden wel ieder een aparte geest ingeblazen dienen te krijgen. Hun mentaliteit is misschien dezelfde gebleven, maar wat voortijds goed was zou nu slecht kunnen zijn, want onaangepast aan de tijd.

Iets dat 't opvoedingswerk zeer bewerkelijk, ja bijna onmogelijk maakt, is dat men beginnen moet met de opvoeders op te voeden (een ding waarvan deze mensen weinig dromen); een zaak die een bovenmenselijke opvoeding bij de initiatiefnemer veronderstelt.

Hij die niet tevreden is met het publiek een hutspot van algemeen geklets (dus weinig praktische, weinig voedzame of nuttige kost) voor te schotelen, maar wenst wezenlijk nuttig te zijn, moet in 't merg van de zaak indringen. Na de fysieke, politieke en morele gesteldheid van een volk in algemene analyse genomen te hebben, moet hij tot in eindeloze kleinigheden of liever bijzonderheden afdalen. Hij moet in 't bijzonder 't oog gevestigd houden op de middelen van bestaan van een volk, en van ieder deel van 't volk; opdat ieder lid der maatschappij zo opgevoed wordt, dat hij gedurende zijn lidmaatschap hier op aarde zijn onderhoud, door de bijzondere inrichting van zijn opvoeding, gemakkelijk vindt. Dan wordt de behoefte om toe te geven aan zijn morele of liever anti-morele neigingen niet aantrekkelijk voor zo iemand.

De nationale opvoeding, op deze leest geschoeid, vereist een allernauwkeurigste kennis van land en volk, zodat men bij ieder mens de opvoeding zo kan inrichten, dat hij zo nuttig mogelijk mag worden voor zichzelf en anderen.

Overeenkomstig dit beginsel, moet een nationaal schoolmeester kennen de precieze gesteldheid van het land, om te bepalen het juiste getal van handen vereist tot het bebouwen van 't land, de veeteelt, de visserijen, de fabrieken, trafieken,[°] zeevaart, koophandel. Hij moet deze behoeften aan handen combineren met het getal van feitelijk beschikbare handen in iedere streek van het land, zodat alles zo voordelig mogelijk voor de bijzondere en algemene nood geregeld wordt, opdat de opvoeding der individuen zich daarna regelt. Want ieder zal in zijn vak aan zijn bestemming 't beste voldoen, naarmate hij van de prille jeugd af daarin uitsluitend wordt opgeleid.

Maar de mensen op die manier te dirigeren is misschien minder de taak van een nationale schoolmeester dan wel van een kundige bestuurder. Het eist minder de raad van een zedenmeester dan de dwang van een wetgever. Misschien strijdt die dwang met de burgerlijke vrijheid. Misschien doodt het de ijver

om iets nieuws uit te zoeken, en de ontwikkeling van 't vernuft. Maar het is zeker geen *misschien* dat het beslist nog wel honderd jaar duurt voor we op deze nieuwe problemen stuiten. En over dat soort *misschiens* kan een stuk in een *Lantaarn* van 1896 zich druk maken.

Men maakt wel 't roer van 't zelfde hout als 't ganse schip. Maar bij mensen, hoewel die gebakken zijn uit hetzelfde deeg, behoren diegenen in edeler vorm gekneed te worden, die bestemd zijn tot de edelste werkzaamheden der maatschappij. En welke is er wel edeler, dan die van zijn evenmens te ontbolsteren? De keizerin van Rusland heeft een kweekschool voor acteurs en actrices° opgericht; zou 't niet mogelijk zijn een andere op te richten voor schoolmeesters en -meesteressen?

Terwijl wij in de verwachting daarvan leven, slaan wij intussen een vluchtig oog op 't belangrijkste van de opvoeding die de aanzienlijksten van de staat op de universiteiten ontvangen. Hier doet zich terstond de vraag op, die velen bevreemden zal; namelijk of deze instituten voor de wetenschappen en geleerdheid werkelijk nuttig zijn? Men vindt er die beweren, dat men de beste opvoeding daar vindt waar men niet te maken heeft met openbare of van de zijde van de staat gesteunde instituten. Op onze universiteiten leven de hoogleraren vooral van hun salaris. De inkomsten uit colleges,° promoties, zijn iets onbenulligs, speldengeld° voor mevrouw. Indien het juist omgekeerd geregeld werd, zou dit de staat meer voordeel brengen. Wie is 't onbekend, dat in alle standen en beroepen eenieder zich beter inspant en zijn best doet, naarmate de behoefte van, en 't zekere vooruitzicht op, loon, hem aan de dans helpt? Vanuit dit gezichtspunt zijn alle subsidies aan universiteiten ten voordele der docenten, zijn hun vaste jaarlijkse, ruim voldoende inkomens enzovoorts, dodelijk voor de ijver van de onderwijsgevenden, en veroorzaken uiteindelijk tevens onverschilligheid en laksheid bij de studenten. Niemand werkt, tenzij gedwongen. De professoren maken zich dus 't werk zo gemakkelijk als maar

doenlijk is. Maar 't gemak der professoren is niet 't voordeel der studenten.

Van deze *geleerde dagdieverij* ken ik geen onweerspreekbaarder voorbeeld, dan de gewoonte om de studenten – arme jongens! – te amuseren of te vervelen met 't laten opschrijven van *dictaten*,[2] waarmee vaak een gehele *cursus academicus* vermoord wordt, en waarvoor de student tegen duizend en meer guldens en een jaar tijds, betaalt, wat te koop is voor een habbekrats. Dat de eerste lichten in de wetenschap, dat scheppende vernuften die de wetenschap een geheel nieuwe gedaante geven, dat zeldzame hoogvliegers zich veroorloven de kern van hun nieuwe gedachten aan hun toehoorders te dicteren, moet kunnen. Maar dat hooggeleerde brekebenen die niet in staat zijn zelf iets te verzinnen dit na-apen, kan niet goed zijn.

Omdat de inrichting van de universiteiten nu eenmaal is zoals die is, gaat alles altijd maar door op de oude voet. De heer Gaubius[o] placht de universiteiten de beurs der wetenschappen te noemen. Maar op de beurzen of markten vindt men die producten waarnaar min of meer vraag is. Anders gaat het op de universiteiten. Hier vindt men waren, en geen vraag, tenminste geen behoefte. Hier ontmoet men lieden, die, een houding aangenomen hebbend alsof zij iets nieuws in de verkoop hadden, opstaan en zeggen: 'Hoort naar mijn woorden'; en die u dingen vertellen, die men even goed of beter, zeker met meer gemak en

2. Op de Hoog*ste* School[o] van mijn vaderland worden thans, volgens de nieuwste berichten, door zeventien hoogleraren vierenveertig soorten colleges gegeven. Op negentien daarvan moeten de studenten *dictata* schrijven. In 't rechtsgeleerde vak is 't onderwijs geheel dicterend,[o] dat is, meestal tijd en papier vermorsend. Nu wilde ik bij alle elementen wel eens weten, welke nieuwe zaken er uitgekraamd kunnen worden in een vak, waarin zo vele eeuwen zo vele geleerden zich afsloofden; en laat 't aan ieder bescheiden mens te beslissen, of dit gebruik, liever misbruik, wel iets anders is dan geleerde dagdieverij.

minder kosten, in honderd gedrukte boeken lezen en leren kan. Behalve de experimentele fysica (waartoe ik de chemie reken) en behalve de anatomie, moet een matig georganiseerd hoofd, alle wetenschap door lezen en herlezen kunnen leren. Wie merkt niet, hoe de Republiek volgestampt zit met rechtsgeleerden? En toch gaat men voort met 't maken van advocaten, even alsof wij er groot gebrek aan hadden! Evenzo zijn de meeste juridische hoogleraren onnutte meubels, en is hun onderwijs tijdverspilling. Zoals waren waarnaar geen vraag is verschimmelen, zo doen 't vakken van geleerdheid, waarnaar weinig vraag of behoefte is. Laat eens een privaat-meester een juridische school oprichten: zijn magere kaken zullen getuigen van de magerheid van zijn inkomen. Als er dus geen publieke instituten waren voor onderwijs in overbodige zaken, dan zou dit onderwijs vanzelf doodbloeden. De staat zou handenvol geld in de staatskas méér, en de particulieren wat minder spinrag in de hersens krijgen. Men heeft wel eens jongelui waargenomen die, zoals men zegt, goed gestudeerd hadden. Maar zij waren onbekwaam een zinnig woord te zeggen over de gewoonste onderwerpen van 't dagelijkse leven: omdat de opvoeding van hen geleerden en geen mensen gemaakt had.

De geleerdheid is, naar 't oordeel der gegadigden, als de peterseliesaus, te gebruiken bij alle soort van wereldse pot-spijs; maar anderen beweren dat personen die slechts boekgeleerdheid bezitten, verschillen van lieden van wezenlijke, nuttige kunde, als *crème fouettée*° van *Westfaalse ham*. Indien iemand, die Mozarts *Handleiding tot de Viool*° bestudeerd had, zonder enig ander hulpmiddel, probeerde een *solo* van *Lully*° te spelen, hij zou zeker een mal figuur slaan. Zij die met uitsluitend boekgeleerdheid, op de markt des levens echte zaken proberen te behandelen, spelen een nauwelijks minder zotte rol. Een des te belachelijker rol, omdat zij zich, daar de boeken met welke zij omgegaan zijn hun nimmer tegengesproken hebben, beschouwen als het neusje van de zalm, tot alles bekwaam.

Uit dit hele verhaal volgt, dat zij, die voor de opvoeding staan, zelf indien al geen opvoeders dan toch zeker opzichters zouden kunnen gebruiken. Er zijn universiteiten, waar de ene professor de inspecteur is van de andere: maar de goede hemel en de deskundigen weten, dat deze inspectie in 't geheel niets om het lijf heeft. Ik denk, dat bij ons de curatoren° oorspronkelijk niet enkel bestemd waren om de geleerden tot hooggeleerden te slaan, maar ook om ze te bewaken. Maar dat gebruik is ouderwets. De professoren leren, wat zij willen (behalve de theologen) en hoe zij willen, en ontvangen gerust alle drie maanden hun salaris. Allen zondigen zij tegen de les van Horatius, *quidquid praecipies, brevis esto*° enzovoort. Ieder haalt bij zijn vak een geweldige hoop bijzaken overhoop, en brengt u van Amsterdam via Den Helder naar Den Haag. De studenten intussen zouden meer onthouden van 't onderwijs, indien de meester in één jaar zijn vak niet tweemaal *doorkroop*, maar *doorwandelde*; indien hij bovenal iedere week het summiere van 't die week onderwezene recapituleerde, enzovoorts enzovoorts enzovoorts.

En nu zwijg ik, niet omdat ik niets meer te zeggen heb, maar omdat ik geen ruimte meer heb.

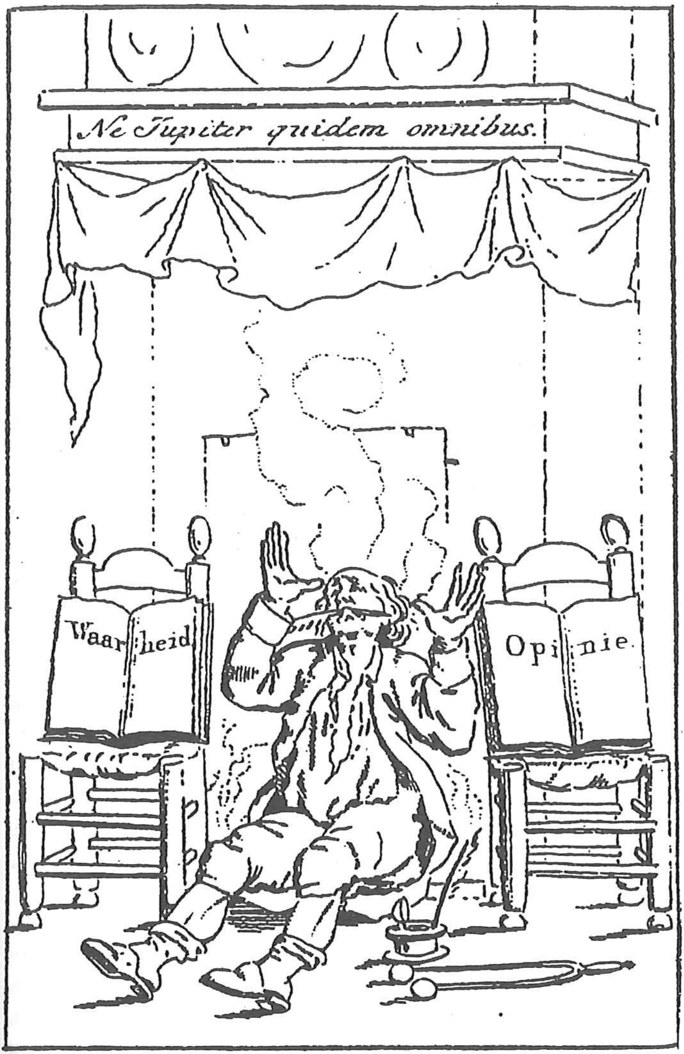
Ne Jupiter quidem omnibus.
Waarheid
Opinie.

'k Zou wel eens willen weten, wat de dieren van ons lief mensengeslacht denken, gesteld dat zij denken. 't Zou een magere lofrede zijn. Naar ons inzien zijn wij voor de helft of driekwart goden, maar per ongeluk zijn wij tegelijk rechters én partij. Al praatte men ook als *Brugmans*° van 's mensen voortreffelijkheid, men zal moeite hebben mij te overreden, dat hij iets meer is, dan 't slimste dier op twee poten.

En wat toch zou er worden van die zo hoog opgevijzelde *redelijkheid*, als ik bewijzen kon, dat 't mensengeslacht om te zijn, wat 't is, onredelijk zijn moet? Dit bewijs ligt voorhanden in 't stuk van de voortplanting van dat geslacht zelf: iets wat het niet zou doen, indien het redelijk was.

Ei lieve zegt mij eens, wat zou u zeggen van een horlogemaker, die raderen en spillen door elkaar gooide, zonder te weten of hij ging maken een wekker, een pendule of een chronometer? Wat zou u zeggen van de zeeman, die zonder roer of kompas, zich van de wal stortte? Wat zou u zeggen van een diamantzetter, die verkoos in het stikdonker te gaan arbeiden? Niets meer of minder, dan wat u kunt zeggen van de man, die aan de slag gaat om vader te worden! Dit doende scheept hij zich in op een oceaan van wisselvalligheden. Weet hij of hij slaagt in zijn dierlijke onderneming? Hij is even onzeker of hij gearbeid heeft tot zijn geluk, als iemand die bij het kaartspel een redelijke kaart krijgt er zeker van is of hij zal winnen of verliezen. Wat een fraaie, *redelijke* werkman! Geheel onvermogend en passief is hij in 't bepalen, zelfs van 't geslacht van zijn werkstuk: een artikel dat én bakvorm én bakker zo nauw aan 't hart ligt! Hoewel beide werklieden 't stuk geheel alleen afmaken, hebben zij beiden geen enkele inbreng in 't bepalen van 't temperament, de figuur, de inborst, 't hartsgestel van 't geen zij gaan maken. Wanneer zij zich dapper uitgesloofd hebben, en hun werk, nu

uit de oven gekomen, voor hun ogen naakt ligt, blijft 't voor de nadenkenden een zorglijk raadsel, of dat kind een Adonis of een vogelverschrikker, een eerlijk man dan wel een schurk, een Cromwell° dan wel een *Welcrom* worden zal; of dat kind hun oude dagen zal schragen, dan wel hun vroegtijdig van hartzeer zal doen omkomen.

Is zo te werken en zo te moeten werken 't werk, de bestemming van een redelijk schepsel?

Is dit al het geval met de mens in algemene zin, nog meer is de vrouw in 't bijzonder, wanneer zij ernaar streeft moeder te worden, verdoold van 't pad der *redelijkheid*. Een *redelijk* schepsel wil voor zijn twintig stuivers één gulden ontvangen; en de vrouw die moeder wordt, ontvangt voor een stoter° nauwelijks een ph...?° Laten diegenen onder de vrouwen, die hun daden weten te becijferen, uitspraak doen, en zeggen of zij voor hun stuiver iets meer terugkrijgen. Laten zij leggen in de ene schaal de misselijke ongesteldheid, de gevaren, de smarten, de ziekten, de verspilling van levenskrachten, wanneer wegens de zonde van Eva° haar gestel zo heftig geschokt en uiteengescheurd wordt, de zorgen aan 't zogen verbonden, de talloze opofferingen van haar eigen genoegens aan die van haar kind, enzovoorts enzovoorts enzovoorts. Laten zij in de andere schaal leggen, wat zij willen, en opbiechten, wat zij inwisselen. Indien de eerste schaal niet zo duidelijk over-woog, zou het zeker bij zo'n conflict, zwaar zijn de balans op te maken; en wel bijzonder, omdat de natuur de slimmigheid heeft, de rede in de interessantste ogenblikken te verdrinken in een dronkenschap van wellust, de volslagen vijandin van nadenken. Inderdaad, als de natuur deze slimmigheid niet gebruikt had, als zij ons in dat ogenblik vergund had te mogen *redelijk* zijn, wij zouden de slimmigheid gehad, de kunst uitgevonden hebben, de wellust voor onszelf te nemen, en de zorgen hoe 't mensdom in stand te houden, aan de natuur te laten.

Om de wereld niet te laten verworden tot een bouwval zon-

der waarde, is het dus 's mensen bestemming, tijdens de hoofdrol van zijn leven, te moeten verdrinken, zijn *redelijkheid* in zijn *dierlijkheid*.

Alzo zyn de Kinderen der menschen!

WEST-INDISCHE FRAGMENTEN

losse uittreksels uit een drietal brieven, geschreven uit de kolonies Suriname, Demarary en Berbice[o]

Heden de 15de september begint men aan 't opslaan der kermistenten.[o] Dit herinnert mij aan Suriname. Die overgang, zegt iemand, is wat hortend. Niet zo erg als u denkt.

Ik bevond mij in deze drie kolonies, in de ene wat langer, in de andere wat korter, ongeveer een half dozijn maanden. Verwacht dus niets doorwrochts of diep uitgedachts. Verwacht alleen enkele vluchtige, misschien gewaagde gedachten van een reiziger, niet gewoon lang op één plaats te vertoeven, of zijn aandacht lang aan enig voorwerp te kleven. Gedachten, getrokken uit brieven aan mijn bekenden, waarin de schrijver los van enig verband, vrij van alle methode, de eerste, denkelijk de levendigste, aandoeningen uitdrukte, waaraan 't gezicht der Nieuwe Wereld in hem de geboorte gaf.

Wanneer men zes weken achtereen niets gezien heeft behalve water en lucht, is men genegen alle land fraai te vinden. Mijn reisgezel was geboortig van Paramaribo. Toen wij vlak tegenover 't fort Nieuw Amsterdam, waar de rivier zich in twee armen deelt, in de Commewijne en in de eigenlijke rivier Suriname, gekomen waren, verzocht hij mij de heerlijkheid van dit gezicht te bewonderen. Volgens mijn half stoïcijnse, half cynische karakter nam ik, tegen de regels der wellevendheid in, de vrijheid van een strijdig gevoelen te zijn. De oevers tonen een laag, vlak, slibberig land, tot op de uiterste boorden, behalve waar de aanlegplaats der plantages is, begroeid met de treurige mangroven, een boomsoort waarvan het blad lijkt op dat der wilgen, waaraan zwavelgele bloemklokjes hangen. Bij laag water staan de wortels bloot, op de manier van bemorste hoepelstokken.[o]

In 't verschiet wordt dit gezicht gebroken door dat der ge-

bouwen op de plantages. Dit zijn allemaal houten huizen of loodsen, op gemetselde voeten. Maar zij hebben nauwelijks die soliditeit of fraaiheid, die de houten huizen in Moskovië° plegen te hebben. Zij onderscheiden zich van die in de stad, alleen door een galerij. De beschrijving ervan doet u de andere kennen.

In Paramaribo hebben zij veel overeenkomst met enkele en dubbele wafelkramen, of kermistenten, opgebouwd van planken, over elkander geschoten, bij wijze van klinkwerk, gespijkerd tegen een geraamte van balkwerk, 't welk men, om 't ongedierte geen schuilhoeken te geven, vanbinnen niet beschiet; zodat men terstond ziet, dat de woning niet meer dan een net gemeubileerde loods is.

Wanneer de Surinamers evenveel voorzorgen genomen hadden, zoals zij hadden horen te doen, om de hitte buiten 't huis te houden zoals de Moskovieten dit gedaan hebben met de kou, zou 't leven inderdaad hier vrij minder onaangenaam geworden zijn. Want voorzeker is een der ingrediënten, om zijn leven genoeglijk door te brengen, goed gehuisvest te zijn en niet door de lucht gebraden te worden.

In Paramaribo staan, in de beste straten, de woningen tegen elkaar, zoals de huizen in de steden van Europa: iets 't geen de koelte niet vermeerdert. In deze huizen zijn de vensters zo groot als in Amsterdam, en dus niet weinig toegankelijk voor de zonnestralen, omdat zij vanbuiten door geen luifels, gespannen zeilen, door geen chassinetten,° zelden in Paramaribo door jaloezieën, door geen geboomte afgeweerd worden. Men sluit de vensters van buitenaf door lompe luiken. Alzo heeft men de keuze of in het donker te zitten koekeloeren, of door de zonnestralen geschroeid te worden. De gebruikelijke hitte is in deze gewesten zo'n dertig graden. Tevergeefs zou men zich in 't zweet praten, om mij te doen begrijpen dat er op Gods lieve aardbodem een oord is waar grotere regenplassen vallen dan hier. De geleerden verschillen omtrent de hoeveelheid.

Men vertelt mij dat Paramaribo de menselijkste plaats van dit kwartier van West-Indië is. Dan moeten de andere helemaal een ramp zijn! De nabijheid van de evenaar, en de moerassigheid van dit boom- en waterachtig land is weinig gemaakt, om 't leven gemakkelijk te maken. Maar, met verlof van de eerste stichters zaliger van deze plaats, 't was niet zozeer de ligging van dit land bij de evenaar, als de neiging van hun hersens tot Westfaalse domheid,° die hun vele voordelen, waarmee de natuur u hier als overstelpt, deed over 't hoofd zien. Bijvoorbeeld, de IJssel is niet rijker in leem dan de rivier van Suriname. Hout is hier zo overvloedig dat 't bijna overal in de weg staat. De zon bakt de stenen *gratis*. Toch heeft men de idioterie, de tichel- of bakstenen uit Holland te doen komen, hoewel men ze alhier tegens *f* 35,- per duizend betalen moet. Evenzo is 't met de kalk, ondanks de schelpen, alhier rondom in overvloed voorhanden.

Men maakt zich bijna boos, wanneer men in Paramaribo hoort beweren dat stenen huizen koeler zijn dan houten. 't Kan zijn, dat de eerste door kalk aaneen gebonden, in dit waterachtig gewest, een hinderlijke vochtigheid zouden krijgen. Maar wat zou de Surinamers verhinderen, de muren van hun huizen van stenen, in de zon gebakken, met water en leem aaneen gemetseld, twee à drie voeten dik, met geen overgrote of te talrijke vensters doorboord, één verdieping hoog te bouwen? De Moskovieters verstaan deze architectuur meesterlijk: zoals ik dit in de Krim en in de buurt van de Krim heb gezien. De Surinamers beweren dat stenen huizen, eenmaal door de zon verhit, bestendig warm blijven, ondanks de koelte van de nacht. Maar niets is gemakkelijker te voorkomen, wanneer zulk slag van woningen rondom beschut waren met een voldoende brede galerij, om daardoor de zon- en regenvlagen (die denkelijk een sterk vernielende kracht zouden hebben op stenen in de zon gebakken) af te keren. De natuur zelf lijkt dit gewild te hebben, omdat zij de bewoner van deze gewesten een menigte van gewassen

schonk, waarvan het blad, als halve tafelbladen, een goedkope en gemakkelijke afschutting oplevert.

Volgens een nauwkeurige opgave, telt Paramaribo in zijn vier wijken, 1052 huizen.

Wanneer men elders de sensualiteit der bewoners van warme luchtstreken heeft opgemerkt, ondervindt een reiziger, aangenaam aangedaan door de uitstekende gastvrijheid, vriendelijkheid, hupsheid, dienstvaardigheid van zulke mensen tegenover de *nieuwkomers*, een onaangename aandoening over hun onverschilligheid op 't stuk van 't geen 't leven kan veraangenamen, of beter 't geen voor 't genoegen in het leven noodzakelijk is.

Niemand is, voorzover ik hoorde, tot nog toe op het idee gekomen, in zijn woning de vertrekken door fonteinen te bekoelen, een praktijk zo gemakkelijk in te voeren door de overvloed van regenwater. 't Gaat met de Surinamers, als op aarde met vele andere *-ers*, zij stellen 't genot des levens tot een onzekere toekomst uit, en terwijl zij zich 't tegenwoordige laten ontglippen, zijn zij er vooral op bedacht om een haastig fortuin te maken. Misschien is 't hier aan te wijten, dat het zo nodige lommer hier zeldzaam een aangename schaduw geeft. De heer A., een der rijksten en aanzienlijksten, heeft achter zijn groot, prachtig huis een grote tuin, zo kaal van geboomte, dat nauwelijks een pad hier schaduw vindt. *A propos* of *hors de propos* van padden° gesproken: deze zijn een van mijn plagen. Zij, maar al te talrijk in de stad ingekwartierd, maken 's avonds een godserbarmelijke muziek. De vrolijkste mens, al kwam hij ook terug van het lang uitgerekt middagmaal, met een paar flessen Bourgognewijn achter zijn kiezen, moet door dit akelig geluid in droefgeestigheid gedompeld worden.

Men zegt dat 't geboomte, en daaronder vooral de fraaie tamarinde, de insecten te veel huisvest. Zeker is 't dat deze hier zo onnoemelijk talrijk, als balorig makend zijn, en Oom Tobias° zou zeker hier zijn reputatie van gematigdheid verloren hebben. Men moet bijna bestendig een stok of waaier in de hand hebben,

om zich tegen mieren en muskieten te verdedigen. De mombieren,° een bijna onzichtbaar klein insect, kwellen vooral de *nieuwkomers*, en geven een aandoening, alsof men iemand heet zand op 't lijf gooide. In weerwil van deze kwellingen der insecten, waarvan de bomen broeinesten zijn, zijn bomen zeer voordelig tegen de zo brandende zonnehitte. Slaat Hartsinck° over Guyana op; 't gezicht van Paramaribo is nog heden van een treffende gelijkenis. Gij zult van onder bij 't gouvernementsgebouw tot bovenaan, over grote afstand, vijf kleine groepjes bomen vinden; en hij die ettelijke malen per dag deze weg moet afleggen, is wel geduldig of hardhuidig, wanneer hij deze *bomenstrijd* niet voor de drommel wenst. In de Gravestraat, de beste wijk, staan *quasi* enkele weinige oranjebomen, maar die staan te laag en te krom gegroeid, om enig lommer te geven.

Zoals ik hoorde zeggen, is deze kolonie nu zeer gezond, sedert meer bossen rondom zijn afgekapt. Om die reden was zij voorheen zeer ongezond. Ik dacht: de emigraties naar de andere wereld zijn hier nogal talrijk! Zeer hoogbejaarde lieden zijn overal, maar hier buitengewoon zeldzaam. Men kan de ongezondheid van dit klein oord beoordelen uit het spoedig roesten der metalen, 't spoedig bederven der dierlijke spijzen, de hitte en vochtigheid van het klimaat, de sterke afwisseling der daghitte en nachtkoelte enzovoort.

Hoewel de meeste blanken hierheen komen, verlokt door de hoop op een groot fortuin, schijnt die grilzieke dame onder de talrijke kandidaten maar enkele favorieten te hebben. Lieden met grote rijkdom zijn hier gemakkelijk te tellen. Tevredenheid is overal een schaars product, en de Surinamers klagen luide klachten over 't moederland. Indien hun klachten ook maar half grond hebben, is 't voor hen een *stiefmoederland*. Zij kermen, dat de lasten 't als onmogelijk maken het land met voordeel te bebouwen, omdat de producten overal door tollenaars en zondaars zo geplukt worden, dat er voor hen bijna niets overblijft. 't Is niet in Europa alleen dat men misnoegden vindt. Ook hier

vindt men lieden die het bestuur bedillen en als nutteloze uitgave aanmerken die sommen, die worden uitgetrokken om de kolonie van alle kanten te dekken met militaire posten, aangelegd met oogmerk om haar te beveiligen tegen de stroperijen der weggelopen negers, en om te beletten dat hun getal door nieuwe weglopers aangevuld wordt. Deze maatregelen waren het, die de nieuwe belastingen onvermijdelijk maakten.

Een ander menigvuldig klagen der West-Indische kolonisten betreft hun Europese handelspartners. Hun producten, zeggen zij, worden tegen lage prijzen verkocht, en de benodigdheden die hun worden toegezonden, moeten zij peperduur betalen. In Europa merkt men daarentegen wel eens ontevredenheid over de schraalheid van pluk of oogst, en men wantrouwt het verschijnen van Noord-Amerikaanse schepen in onze kolonies. Zo ooit spreekwoorden evangeliën zijn, is 't dat, 't welk in 't tegenwoordig geval zegt: *daar twee kijven, hebben ze beiden schuld.*

Ik zag de Noord-Amerikanen op de Surinaamse plantages *malassie*° laden. Denkelijk vraagt u, wat dat is. Wanneer 't vocht, uit 't suikerriet geperst, door koken de vereiste dikte of korreligheid verkregen heeft, doet men het in vaten, die men op een schuin rooster van dunne balkjes zet, liggend over een dichte planken zolder. Aldus kunnen de suikervaten de dunne siroop of *malassie* uitlekken, die door de schuine helling der planken in bakken tezamen loopt. De Demararianen zijn op de verstandige inval gekomen, hiervan rum, en wel een rum zo goed als die van Jamaica, te stoken.

Veel van onze landgenoten, die grote kapitalen op Surinaamse plantages voorschoten, ondervonden een beetje laat, dat *ver van zijn goed, dicht bij zijn schade* is. Wanneer men de dingen van nabij gadeslaat, moet men zich verwonderen, dat ze nog zo goed gaan. 't Is een directeur, die op iedere plantage 't bestuur over de arbeid der negeropzieners en negers heeft. Doorgaans is deze directeur een uitgediend soldaat (dus iemand

van geringe afkomst, van gebrekkige, verwaarloosde opvoeding, van weinig kunde), die eerst enige tijd de post van negeropziener heeft bekleed. 't Is grappig te zien de stijve, koele, deftige en laatdunkende houding van zo'n directeur jegens zijn negeropzieners, de enige blanken, met wie hij op zijn plantage kan omgaan. 't Staat vreemd, dat een nieuweling in 't ambacht wijzer wil zijn, dan een *agricola veteranus*,° en toch is 't mogelijk, dat de gewoonte de laatste blind maakt voor een fout, die de eerste aanstonds treft. Zo leek mij (men mag mij verbeteren), 't beheer over de negers hierin gebrekkig, dat men hun arbeid niet opdeelt in kleine percelen, in bepaalde, kleine bestekken, om zo beter te weten, wat ieder gedaan heeft: iets onmogelijks, wanneer men vijftig negers door elkaar in 't veld laat arbeiden.

Boven deze directeur staat een administrateur, die het hoofdbestuur over de plantages heeft, en in Paramaribo woonachtig, de goederen ontvangt, en naar Europa aan de eigenaar of handelspartner inscheept. Hij is de spil waarom alles draait. Maar omdat hij in de stad woont, omdat hij de administratie van tien, twintig, dertig en meer plantages tegelijk heeft, omdat hij bovendien nog zijn bijzonder eigendom te behartigen heeft, is het voorspelbaar hoeveel, of liever hoe weinig zorg en oplettendheid hem voor iedere plantage overblijft. Indien nu iemand eigenaar is van een plantage, wat ver van de stad verwijderd, is 't bepaald geen wonder dat de administrateur in de twee jaar zo'n plantage slechts één's komt visiteren. De directeur, niets te vrezen hebbend van 't bezoekend, onderzoekend, verbeterend, bestraffend oog van de administrateur, verwaarloost zelf alle dagen de ronde te doen door zijn koffie- en suikeraanplant, is wel eens te jichtig° of te kreupel, om deze vermoeienissen dagelijks te kunnen opbrengen, laat 't op de negeropzieners aankomen, die misschien 't voorbeeld van de rest volgen, en omdat de koe niet van henzelf is, die slapjes bij de horens vatten. Verschoon de vluchtige, maar rake opmerkingen van een reiziger, die de dingen alleen terloops kon waarnemen, dingen die juist niet in-

gericht zijn, om degenen die bij dit werk groot belang hebben, geruster te doen slapen.

Aan 't hoofd van deze kolonie staat de heer Friderici,° een man van de uitstekendste bekwaamheid en kunde. Ik bedoel daarmee niet: een boekgeleerde, een wijs man in theorie (hoewel deze heer inderdaad zeer belezen is); nee, iemand ervaren doordat hij in zijn functie langdurig met deze zaken te maken heeft gehad; door en door kundig in de dingen van zijn gouvernement, de beste kenner van Hollands Guyana, dat hij in zijn veelvuldige militaire expedities, rechts en links doorreisd heeft. Wanneer men aan 't hoofd van 't bewind gesteld, zich in de gelegenheid bevindt, om enigen te verplichten, moet men vele sollicitanten afwijzen, moet men vele vijanden hebben. Toch heb ik, die in deze kolonie velerlei gezelschappen bijwoonde, niemand van deze brave en verdienstvolle man iets ten nadele horen zeggen. Ieder heeft juist de mond vol van zijn lof. Hij is tevens aan 't hoofd van 't civiele en militaire bestuur gesteld. De militairen, 't is iets ongelooflijks, zien er zo fris uit als bij ons, zijn even goed geoefend. En kwam 't te gebeuren, dat te eniger tijd een buitenlandse vijand zich meester wilde maken van deze kostelijke kolonie, 't laat zich aanzien dat een bezetting van 2400 uitgelezen soldaten, onder aanvoering van een man, van zoveel militaire ondervinding, van een zo koele, bedaarde moed als de heer F., de vijand zijn onbedachte onderneming zou doen berouwen.

De natuurlijke ligging van deze kolonie maakt alle vijandelijke onderneming tegen haar zeer moeilijk. De ondiepte der rivier maakt haar op zijn allerhoogst voor schepen met vijftig stukken geschut toegankelijk. Die moeten bovendien wachten op bijzonder hoog tij, om binnen te komen. 't Vaarwater of de geul, die zij door moeten, loopt vlak voorbij en reeds van ver onder 't bereik van 't talrijk geschut van 't fort Nieuw-Amsterdam (om dat te bedienen is een corps van ruim tweehonderd man voorhanden) en is te smal, om meer dan één schip tegelijk

door te laten. De oevers der rivieren zijn hier overal, de aanlegplaatsen der plantages uitgezonderd, begroeid met *mangroven* en geboomte; met daartussen het dikke en sterke *lianen*gewas dat samen met de moerassige, slibberige bodem de doortocht overal bezwaarlijk maakt, en op de lange duur onmogelijk.[1] Men komt hier voortdurend in de bossen een boom tegen, waarvan de stam geheel gewapend is met lange, sterke, scherpe doornen die men niet kan aanraken zonder zich te kwetsen. De kolonie is bovendien zo goed voorzien van 't geen tot 't levensonderhoud nodig is, met 't geen het leven aangenaam maken kan, manufacturen en wijnen uitgezonderd (het eerste maakt de warmte van 't klimaat niet zo nodig, het tweede kan men vervangen door rum), dat haar te willen uithongeren verloren moeite zijn zou. 't Vee is in Paramaribo zo overvloedig, dat men er vijf keer per week een os, en één keer een of meer varkens slacht. De *bananen*, de *maïs* en vele meelachtige wortelen kunnen de plaats van brood vervullen.

Kwam 't ooit te gebeuren dat de bronaderen van welvaren, een weinig aan 't opdrogen, ophielden ons vaderland te zogen (iets 't geen ik hoop dat lang mag uitblijven!); kwam dit te gebeuren, Guyana zou voor de Republiek een dubbel zo belangrijke bezitting worden. De talloze, ongelooflijk vette gronden, die aan de boorden der schone en bevaarbare rivieren Coppename en Saramacca onbebouwd liggen, zouden de cultuur van suiker, koffie, katoen, cacao zo kunnen vergroten, dat Hollands Guyana alle markten van Europa met deze producten zou kunnen voorzien. En waarom zou geoorloofde vlijt zich niet ook mogen verrijken met de indigo en cochenille?[o] Waarom zou

1. Wanneer men de bossen achterin de plantage, waar men tenminste nog wel een idee van gebaande weg kan vinden, wil binnendringen, laat men een paar negers met lange messen vooruitgaan, om deze lianen door te kappen. 't Is de onervarene niet begrijpelijk te maken hoe afmattend zo'n wandeling is.

men zich niet mogen toeleggen op 't inzamelen van al die medicinale kruiden die de Spanjaarden nu uit Peru halen? De gelijkheid van 't klimaat zou ons *a priori* van 't slagen daarvan kunnen verzekeren in de Surinaamse bossen, waar de ondervinding ons ettelijke van die producten deed zien.

't Is bekend uit de *Historia Medica*,° en gelukkig dat 't alleen daaruit bekend is, wat een afschuwelijke ziekte oudtijds was de melaatsheid, *lepra* of *elephantiasis*, en door welke nauwgezette voorzorgen haar besmetting verhinderd werd zich verder uit te breiden. Sedert ruim twee eeuwen is dit ongeluk van ons geweken. Wij weten nu alleen, dat in Damascus nog één wijk is, waarin de melaatsen, gescheiden van de gezonden, leven. Maar wat slechts een enkeling weet, is dat de kolonie Suriname misschien meer melaatsen telt dan de genoemde stad in Syrië. Reizigers die in West-Indië geleefd hebben, kennen de geweldige huidziekten der Afrikaanse zwarten. 't Zijn de negers, die ons (een dichter zou zeggen: om zich te wreken over de onrechtvaardigheid hun door ons aangedaan) of liever de Surinamers, dit legaat gemaakt hebben. De moeilijkheid voor een arts, laat staan voor iemand die weinig van medicijnen weet, om deze ziekte in haar geboorte[2] te kennen, de liefhebberij om in een *contorale*,° of juister in een *conhangmatkale* gemeenzaamheid met de zwartinnetjes te leven, maakt de blanken, eerst mannen daarna vrouwen, erfgenamen van dit afschuwelijk legaat. Tevergeefs droeg en draagt de regering zorg, dat geen slavenhaler zijn slavenlading in de kolonie mag verkopen, tenzij de hiertoe aangestelde arts de zwarten nauwkeurig onderzocht, en de verkoopbaren een getuigschrift gegeven heeft vrij te zijn van deze ziekte, in deze gewesten bij de naam van *boassi*° bekend. Dit kwaad heeft zich onder de Surinamers maar al te veel verspreid. Wat

2. Eerste kenmerk van de *boassi* is een vlekje, meestal op het vlezigste deel van het lichaam, grauw van kleur. De anesthesie kan u die plek doen prikken en branden, zonder dat de lijder er gevoel van heeft.

een ongeluk, indien het weer onder de bewoners van de andere delen der wereld kwam woeden! Een ongeluk, des te vreselijker, omdat men gebrek zou hebben aan goede artsen, met de diagnose en geneeswijze van deze ziekte bekend.

’t Was ter voorkoming van dit onheil, dat de wijze voorzorg van de heer Friderici aan de boorden van de Saramacca, achttien uur van de oever der zee, bij de militaire post Groningen, een *boassi-* of leprozengesticht opgericht heeft. Door de goedheid van die heer zag ik mij, op den 5de maart 1792, in de zeldzame gelegenheid, dit uniek en geducht verschijnsel te zien, en een ziekte waar te nemen, die de ongelukkigen hun bestaan, bij stukken en brokken, eerst doet, daarna ziet verliezen.[3] Men telde in dit etablissement 140 lijders; onder hen enigen buitengewoon erg geteisterd door geslachtsziekte. Enigen hadden de vingers en tenen verloren; sommigen hadden de tenen stompachtig aaneen gegroeid, en bewaarheidden de etymologie van ’t woord *elephantiasis*, ettelijken waren begroeid met korsten en zweren. Een Rotterdammer die enige vingers verloren en de andere dood of gevoelloos had, verhaalde mij bij aanhoudend gebruik van kwik baat gevonden te hebben. Naar ’t mij voorkwam scheen dit etablissement meer te beogen de gezonden te stellen buiten gelegenheid van besmetting, dan de zieken te stellen buiten de mogelijkheid van te kunnen aansteken, dat is, hen te genezen. Men vindt in de zojuist aangehaalde schriften van de heer Schilling enige bekend geworden geneesmiddelen; maar

3. Om deze kronkelachtige uitdrukking helder te maken, gelieve de lezer te weten, dat de *boassiërs* eerst ’t gevoel in een der extremiteiten, daarna de extremiteiten zelf verliezen. Zo er in dit ongeluk enige troost was, is het hoogstens, dat deze extremiteit nimmer de *penis* is, waarvan een buitengewone levendigheid de lijders kwelt met een zeldzame geilheid. De medici, verlangend iets bijzonders te weten over deze ziekte, kunnen raadplegen de geleerde geschriften van de ervaren Surinaamse arts Schilling, recent te *Utrecht* uitgegeven.

de waarde daarvan daarlatend, zou ik geneigd zijn te geloven, dat een zeer lange zweetkuur[4] 't beste middel is.

De negers staan in Suriname tot de blanken als elf, zo geen twaalf, tot één. Toch heb ik tot nu geen woord van hen gesproken. Bij mijn aankomst voor 't fort Nieuw-Amsterdam, werd mijn Surinaamse reisgezel door een tentboot van zijn vaders plantage aan de Commewijne afgehaald. Gedurende mijn langdurig verblijf in Rusland had mijn oog zich duizendmaal vermaakt met de sloepen die de Neva° bevaren, die door roeiers en kwartiermeesters, allen in gelijke kleding, wel van geen fijne stof, maar door 't uniforme en de levendigheid der geschakeerde kleuren op een afstand aan 't gezicht behaaglijk, bediend worden. Alhier ontwaarde ik een zevental zwarten, de een met een hoed, of een fragment van een hoed, muts of doek, de andere met de kale kop, deze in een hemd, zowel heel als gescheurd, met hele, halve of geen broeken, in één woord 't zinnebeeld van ellende, haveloosheid, verslonzing. Dit bevestigde hetgeen ik van de slordigheid der negers had horen vertellen, en gaf mij geen te hoge gedachten van de huishoudelijkheid en 't overleg der bazen, die met een greintje oplettendheid en met zeer geringe kosten deze hun gewone equipage in goede orde konden houden. De enige ordentelijk bemande boot, die ik in West-Indië gezien heb, was die van gouverneur Friderici.

Dit uithangbord der Afrikaanse moedeloosheid en haveloosheid ziet men ook op de plantages en in de stad. Met dit al houden deze schepsels, en, zoals zij zeggen, medeschepsels, geweldig van opschik; maar om een zijden doek, gordel of enig ander optooisel ordentelijk te bewaren, er lang nut van te hebben, zover gaat hun nadenken niet! De paarden en ezels zijn geen

4. Op sommige plantages moet men vanwege de haast de koffie drogen op stenen zolders, die van onderen door kachels heet gestookt worden. De negers die dit stookwerk verrichten, zwemmen in een bestendig zweet, en worden door dit zweten 't best van huidziektes genezen.

medeschepselen. Uit hun vermenging wordt geboren 't muildier, onbekwaam zich te vermenigvuldigen met enig ander muildier. De vermenging van blanken en zwarten geeft mulatten en mulattinnen, die nimmer trouwen; zij zeggen: omdat uit dit huwelijk geen kroost voortkomt. Toen ik mij in West-Indië bevond, deed ik mijn uiterste best om eens en voor al vast te stellen of dit een praatje dan wel een feit was. 't Bericht van de een streed met dat van de ander. Men erkende toch over 't algemeen niets te weten van enig huwelijk van een mulat met een mulattin; en *per saldo* kwam ik zo wijs thuis als ik uitgegaan was. Indien nochtans 't negatieve bericht waar was, indien deze gele, grauwe, of bruine mensen niet onder elkaar voortteelden, zou 't gevolg wel kunnen zijn, dat de zwarten onze medeschepselen zijn, zoals de ezels 't zijn van de paarden. 't Zou hier de plaats moeten zijn u enig verslag te geven van de levenswijze en 't lot van deze, onze hele of halve natuurgenoten, in West-Indië, maar de welsprekende abt Raynal[°] is mij hierin allang voor geweest.

Ik herinner mij echter niet dat hij gesproken heeft van hun *Groot-Zondag*; zo noemt men een dag die op iedere plantage elk jaar komt, wanneer de zwarten hun en haar kledingstukken, enige ellen bont, salpouris,[°] hoed, enzovoort ontvangen! 't Is de plantagekermis; geen werk doen – de zweep aan de spijker: drinken, dansen en vrolijk zijn. De reiziger zou wel lui moeten zijn, die om zo'n festijn te zien, niet betaalde de moeite van een reis van 1200 mijl. Men ziet en men bewondert de onvermoeide danskoorts[5] der zwarten, die hen 48 en meer uur in beweging houdt.

Een der negers neemt een balk van twintig tot dertig centimeter doorsnee, holt die balk aan een der einden in de vorm van

5. Men vertelt u dat sommige negers een dans kennen, waarmee zij elkaar betoveren: ik geef het maar door. Deze dans is ten strengste verboden.

een kom uit, spant er een vel over, en legt zijn balk op een stuk hout. Zich daar nu kruiselings overheen gezet hebbend, tijgt hij aan 't werk, en slaat met beide vuisten op die quasi-trommel, om naast het geluid van de andere muzikanten gehoor te vinden, met een geweld, dat 't zweet hem langs 't lijf loopt, en maakt aldus slaand een soort van eentonige cadans, waarvan 't thema elk ogenblik terugkomt. In dit concert wordt hij geaccompagneerd door negers en negerinnen, die met rammelaars en quasi-paternosters,° 't lichaam in allerlei contorsies bewegend, een ongehoord gedruis maken: terwijl tegelijk een bende van zwarten van de *Groot-Zondag*, en van de omringende plantages door elkaar vliegen, springen, en de geciviliseerdsten uit de zwarte hoop (van wie enigen gekleed, enigen zo goed als naakt, anderen met lorren, todden en flarden van kledingstukken behangen: een geheel dat enig en voorbeeldloos bont is!) stukken en brokken gelijktijdig van menuetten en contradansen° door elkaar maken.

Geen sprekender bewijs is er, dat de luchtgesteldheid of het klimaat van een plaats bepaald niet altijd precies afhankelijk is van de grotere of kleinere afstand van de evenaar, dan een reiziger ondervindt die uit Suriname in Demarary komt, in welke laatste plaats men, zijn gevoelen alleen raadplegend, zeggen zou zich op veel groter afstand van de evenaar te bevinden: zoveel minder drukkend is hier de hitte! Dit voordeel is men verschuldigd aan 't kappen van de bossen, en een vrijer doorspeling van de winden. Maar hierdoor liggen deze kusten ook meer open voor een vijandelijke landing, waartegen Demarary veel minder in staat zou zijn zich te verdedigen dan Suriname.

Hierboven heb ik gesproken van de nadelen die de landbouw lijdt wegens het gebrek aan toezicht van de eigenaar of administrateur. Hier wonen de lieden meest zelf op de plantages, die, naar ik hoorde, naar verhouding van de uitgestrektheid meer producten geven dan de Surinaamse – misschien wel omdat de gronden minder uitgeput zijn – misschien ook omdat de land-

bouw in Demarary minder belemmerd wordt door belastingen.

En u, Nederlands publiek, u, van wie het geduld dagelijks zo onbarmhartig misbruikt wordt, u verzoek ik nederig te verschonen het weinig betekenende van dit West-Indisch geschrijf: terwijl er zoveel belangrijks over te schrijven was. Maar een *Lantaarn* is ook geen *Vuurtoren*, en een almanak geen boek!

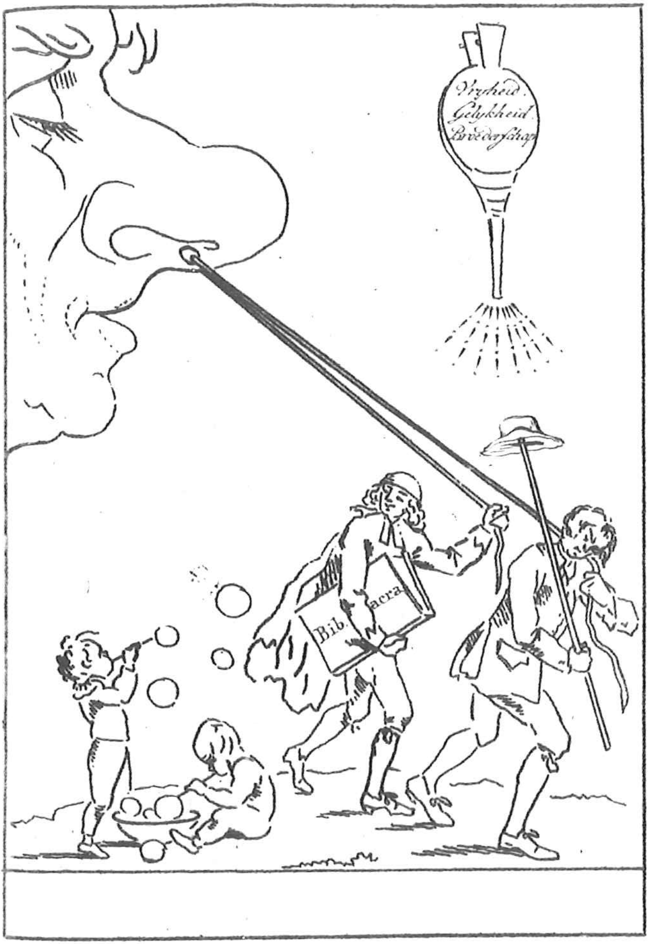
Vryheid.
Gelykheid.
Broederschap
Bib.
acra

Verleden week sneed ik mij in de vinger. Dat is iedereen wel eens gebeurd. Maar niet iedereen heeft opgemerkt, hoe men, eens onthand, zelden een tweede ongelukje ontkomt. Zo staat 't met mij, en deze schrijf ik met pleisters aan drie vingers.

Precies zo sleept iedere revolutie een andere na zich, tenminste wanneer 't volk er de bewerker van is of waant te zijn. Toen omstreeks 1780 de Nederlanders begonnen misnoegd te zijn met hun bewind, bedoelden zij, bij het eerste ontstaan van hun twisten, alleen 't gezag der stadhouders te kortwieken, Zijne Hoogheid twee of drie treetjes te doen dalen. Verder kwamen zij op de inval hun magistraten een beetje te humaniseren. Op 't eind van die akte of dat bedrijf meenden zij geen andere redding voor hun vrijheid te vinden, dan het herstellen der schutterijen volgens overoude privileges.° Bij de intelligentsia alléén bestond er toen een flauw vermoeden van democratie, en 't is pas een half dozijn jaar geleden, dat 't volk tenslotte op het idee kwam, 't stadhouderschap en de aristocratie te doden, om zelf, zij het door gekozen vertegenwoordigers of bestuurders, te regeren.

Wij zijn nog aan 't verhuizen, en de dingen zijn nog niet op hun plaats. Maar te geloven, wanneer de boel eens aan de kant zal zijn, dat is, wanneer wij eens een door 't volk aangenomen grondwet (wanneer?) zullen hebben, te geloven, dat wij dán adem kunnen scheppen, tot rust zullen komen, en in stilte de vruchten van al dit gewoel zullen oogsten, zou bijzonder weinig historie- en mensenkennis verraden. Omdat ook de Vader van het mensdom een grondwet, een wetboek van Zijn eigen hand, uit de hemel ons toereikte (zoals de Islamieten dit beweren over hun Koran), zou u kunnen denken dat, terwijl de natuur der mensen dezelfde blijft, het nu ineens zou ontbreken aan kritiek, afkeuring, misnoegdheid? Aan lieden, die heden laken wat zij gisteren prezen?

Indien er tussen 't dierlijke en 't politieke lichaam veel overeenkomst is, zijn er toch niet minder verschillen. Wanneer, bij het eerste, na een heftige oorlog tussen de ziekte en de levenskrachten, de laatste zegenpralen en de eerste uitgebannen wordt,[1] dan pleegt een nieuwe jeugd, een nieuw leven, een lange gezondheid er 't gevolg van te zijn: maar in 't politieke lichaam volgen de ziekten graag elkaar op.

Iedere revolutie bereidt de weg voor tot een nieuwe. Op oud ijs vriest 't licht. Elke revolutie is pas voltooid, wanneer de natie is opgestaan tegen de geconstitueerde machten, wanneer de oude regering door een nieuwe vervangen is, wanneer de prediking van de leer der ongehoorzaamheid geslaagd is. De natie die eenmaal begrepen heeft dat opstand een deugd, een heilige plicht is, herinnert, ongevraagd, daarna haar meesters aan hun onderwijs, tot hun groot verdriet. Wanneer men eenmaal met succes 't gevaar van een omwenteling doorstaan heeft, maakt dit fortuin roekeloos in 't wagen van volgende politieke proefnemingen; waarom zou ook het nieuwe bewind niet omvergeworpen kunnen of moeten worden?

Aldus gaat iedere revolutie zwanger van een nieuwe. Van een relletje komt men tot oproer, van oproer tot anarchie, van anarchie tot nieuwe revoluties; het weefsel van goede regering wordt uiteengetrokken. Nu is het kermis voor het intrigantendom! Wat houden deze mensen van vaderland en vrijheid! Wijkvergaderingen,° centrale vergaderingen, vaderlandse sociëteiten, clubs, verdringen elkaar. 't Schip van staat lijkt nog slechts te bestaan uit een stuurcabine. Ieder wil aan 't roer staan, niemand de zeilen bedienen en 't arme schip gaat, helaas! bij al dit gewoel vaak verloren.

1. Maar ook gebeurt 't, dat, in die oorlog, de ziekte niet overwonnen wordt dan ten koste van volslagen uitputting van levenskrachten! Helaas! de ziekte is genezen – maar de lijder sterft van zwakheid. De hemel verhoede dat dit 't geval is met ons, in 't politieke!

Een revolutie is voor een staat, wat voor een mens is 't breken van een been; en evenals 't onmogelijk is voor een gebroken been dat voortdurend bewogen wordt, door rust aaneen te groeien, evenzo onmogelijk is 't door een aaneenschakeling van revoluties te komen tot rust, orde en welvaren.

Zoals de dingen hun goede en ook kwade kanten hebben, zo is de leer van de oppermacht van het volk, kwalijk uitgelegd, een vrijbrief voor oproerigen. Ieder mens rekent naar zich toe. In plaats van te bedenken hoe op een massa van tien miljoen mensen, het aandeel aan die oppermacht van ieder individu slechts een stofje op de weegschaal is, meent dat individu gerechtigd te zijn die schaal naar eigen willekeur te mogen laten doorslaan, zonder na te denken, dat zijn bemoeienissen, volgens het stelsel zelf, tenminste zijn: een inbreuk op de gelijke rechten van zijn mede-soevereinen.

Ook in 't gelukkigste land, ook onder de beste regering zijn er vele ontevredenen, vele benijders van de best bedeelden. Zulke mensen maken dubbele werktijden, wanneer het gaat om het slopen van het staatsgebouw. Zij hopen zich te warmen bij de afbraak, hun duiten te veranderen in dubbeltjes. Maar wanneer zij *per saldo* hun dubbeltjes in duiten veranderd zien, zouden zij 't graag weer eens over een andere boeg willen gooien.

Zo gaat iedere revolutie zwanger van een nieuwe. Let op de verstandigsten en meest rechtschapenen onder uw buren en vrienden, wanneer die, al dit woelen zat, uitroepen: *geen revolutie meer!*

En waarom, vraagt terecht de een of andere gemelijk geworden lezer, stalt gij al deze wijsheid uit? Zeker niet, om indirect te prediken de leer van een blinde onderwerping, dat is de leer der aangeboren slavernij van het mensdom. Niet om te leren dat prinsen en regenten gerechtigd zijn naar hun welgevallen met ons om te springen, of dat wij hun dankbaarheid schuldig zijn voor 't kwaad dat zij ons niet doen. Niet om te leren dat zij het recht hebben de ingezetenen of onderdanen naar goeddunken te

bezwaren met lasten, hun 't hemd uit te trekken, zonder gehouden te zijn rekenschap te geven van de landspenningen. Niet om te leren dat, indien de burgers verplichtingen hebben, de regenten daarvan ontslagen zijn. Niet om, op grond van adel- of familierecht, de burger van regeringsposten of ambten uit te sluiten. Niets van dit alles! 't Geen ik mijn landgenoten onder 't oog wilde brengen was 't gevaar, te vallen van 't ene politieke systeem in 't andere, 't gevaar te luisteren naar de inblazingen van intriganten. Niet: dat men altijd muurvast moet vasthouden aan één regeringsstelsel.

't Oude-Licht.

... Invenit omnes ... fecit omnes

OVER VOORBEHOEDMIDDELEN

De wereld is vol haken en ogen. Men twist over de geboorteplaats van Homerus. Op 't stuk der *eucharistie* zijn de meningen zeer verdeeld.[°] Ook heeft de geneeskunde haar controversen, en dat niet zo'n beetje! Zo is men 't niet eens of 't geoorloofd is voorbehoedmiddelen aan te raden, tegen de wrange vruchten der ongebondenheid, omdat (zoals de vijanden van die voorbehoedmiddelen beweren) tot nog toe slechts de vrees voor de nasmaak, de liefhebbers der abrikozen huiverig maakt erin te bijten. Wanneer een deskundige ons tere geweten kon geruststellen, zouden wij geneigd zijn een andere keer de zondigende klasse onzer lezers te informeren, hoe zij, na de ontdekking van Amerika,[°] voortaan kunnen blijven zondigen zonder gevaar voor hun neus,[°] zonder gevaar voor verkoudheid.

Bylichting
Inlichting
Voorlichting

A. Mijnheer, daar is de man met de schoenen. – B. Laat hem boven komen. – C. Kijk eens, mijnheer, dat zijn me nog eens schoenen! Engels leer, Luikse zolen° – zie 't werk eens – hoe superbe genaaid! – B. Ach! ach! ik kan er niet inkomen. – C. Stoot eens met de voet. – B. Ach! ach! ik kom er nooit in. 'k Heb al likdoorns genoeg! en hoe zal het mijn podagreuze° tenen vergaan?

Wat de schoen is voor de voet, is de grondwet voor een natie. 't Bleek wel eens dat de wijste, of beter gezegd, de geleerdste lieden, niet beter dan mijn baas met zijn Engels leer en Luikse zolen, in hun kamer, een magnifiek staatsgebouw optimmerden, waarin men allemachtig slecht gehuisvest was. Staatsgebouwen en schoenen kunnen zeer fraai gemaakt zijn, en niettemin zeer slecht passen.

Zijn mijn landgenoten geschikt, om zichzelf te regeren? Zeer weinigen der bewoners onzer aarde genieten dit voorrecht. Wanneer ik mijn lezers kennis zal hebben laten maken met deze gunstelingen van de fortuin, zal ik 't hun overlaten de conclusie te trekken; of, om hun die moeite te sparen, ze zelf trekken.

Hoe groter een huishouden of een maatschappij is, des te groter kunst vereist het om die maatschappij in orde te houden. Hoe groter wegens de talrijkheid der leden van een maatschappij de verschillen in belangen zijn, des te moeilijker wordt het te bepalen, wat in ieder geval 't bovendrijvend belang van de maatschappij als geheel is. Ook is 't gemakkelijker een schip in slecht weer vóór de wind de haven in te sturen, dan bij tegenwind, orkanen en holle zee er de stuurman van te zijn.

Kleine maatschappijen van mensen, van mensen die dezelfde of geen strijdige belangen hebben, zijn het lichtst te regeren en kunnen zichzelf het best regeren. De eenvormigheid van de leefwijze ontheft de wetgever van de moeite zich in 't

zweet te arbeiden. Omdat iedereen de bedoeling van een wet begrijpt, heeft ieder het recht en ook de bevoegdheid door zijn goedkeuring die wet te bekrachtigen.

Voeg hierbij, dat wanneer zo'n volk wegens zijn ligging ver weg ligt van alle heerszuchtige naburen, in 't geheel niet bang hoeft te zijn zijn huiselijk geluk door de bemoeiingen van die buren gestremd te zien en het dus niet nodig heeft oorlog te moeten voeren.

Zo'n volk, dat leeft van de landbouw waar elk individu bijna evenveel land heeft, een volk dat geen andere bezittingen kent dan 't land en de voortbrengsels daarvan, een volk waar ieder ongeveer even rijk is, onbekend met heftige driften, met politieke of religieuze controverses: aan *zo'n* volk en zo'n volk alléén past democratie, omdat het in de gelegenheid is zichzelf te regeren.

Is dit alles van toepassing op ons? Niets is met een volksregering méér strijdig, dan de ongelijkheid van bezittingen. En waar is die ongelijkheid van bezittingen groter dan bij ons, bij wie de één tienduizendmaal rijker is dan de ander? Tevergeefs zal de hersenschimmige en onprakticabele leer der gelijkheid de rijken zoeken gelijk te maken met hen die niets hebben; nooit zullen deze laatsten zich verheffen tot de macht der eersten. Iedere kapitaalbezitter zal de menigte der niet-kapitaalbezitters in zich inslurpen, en ondanks alle tegenspartelen zal, zonder gelijkheid van fortuin, de democratie in een aristocratie overgaan. Wanneer 't erop aankomt volksvertegenwoordiger te worden, zal hij die 't meeste geld kan besteden en die de meeste mensen van zich afhankelijk kan maken, het meest aanspraak kunnen maken op zo'n functie, ook al heeft hij absoluut geen republikeinse deugden. Ik heb het niet eens over omkoping.

Voor de democratie, een bodem waarop facties, partijen en kuiperijen zo welig groeien, is de partijschap altijd dodelijk. Wanneer er partijen zijn, is er altijd een boven- en een onderliggende partij. 't Is de aard van alle wezenlijke of ingebeelde verdrukkingen dat de verdrukten, hoe afkerig zij anders ook van

elkaar zijn, zich onderling verenigen, daarom alleen omdat zij verdrukt zijn of 't menen te zijn.

De rooms-katholieken, die sedert de reformatie geen andere vervolgingen hier te lande kenden behalve uitsluiting van posten van eer en voordeel, brandmerkten deze uitsluiting – en ik geloof: terecht – als verdrukking. Hoe kleefden en kleven zij aaneen! Hoe trekken zij in hun grondvergaderingen° één lijn, terwijl de niet-katholieken, onderling verdeeld, hoewel groter in aantal, de zwakste partij worden! Op die manier kan hier te lande de democratie, in plaats van een algemene volksregering te zijn, gemakkelijk een religieuze partijregering worden.

Wij zouden zelfs te maken kunnen krijgen met een regering van één politieke partij, namelijk wanneer de stadhoudersgezinden, moe van hun eigen gepruil, niet langer hopen door hulp van buitenaf hun Messias aan de natie op te kunnen dringen maar de regering van deze gewesten naar hun welgevallen inrichten; zodra zij maar de handen ineenslaan, terwijl de verdeelde rest blijft harrewarren!

Dat is dan ook democratie, van een nieuw soort!

Niemand met enig verstand zal ontkennen dat bij de ingewikkeldheid van zaken, het een bijzondere kunde vordert om heilzame wetten voor dit land te maken. Indien de huidige wetgevende macht zelf er nu al niet uitkomt, hoe moet dan de grote massa daarover uitspraak doen of met enige bevoegdheid de wet kunnen sanctioneren? Hetgeen toch, volgens de vrienden en kenners der democratie, onlosmakelijk met dit systeem verbonden is!

Hoogste ongelijkheid van fortuin – groot verschil in godsdienstige denkwijzen – nog groter verschil in politieke meningen – domheid, drift, kwaadaardigheid, afgunst, ongemanierdheid onder de grote massa! Ziedaar de materialen, waarmee onze moderne bouwmeesters een volksregering gaan timmeren. Oordeelt, burgers! over de fraaiheid en stevigheid van dit gebouw!

In weinig woorden: om een volk, onder de regering van zichzelf, gelukkig te doen zijn, moet 't klein in getal, zeer deugdzaam, afgescheiden van de rest der wereld, en een beetje verlicht zijn. 'k Vraag niet dat 't allemaal professoren zijn, maar ik verzoek dat het volk niet alleen maar bestaat uit domoren. Is dit 't geval in deze gewesten?

Een schoen, 'k beroep mij op 't getuigenis van alle schoenmakers, kan volmaakt passen en toch niet naar de smaak zijn van hem, die ze moet dragen. Mijn verkeer met mensen maakt dat ik minder bekend ben met oranjegezinden dan met patriotten, of om mij juister uit te drukken, minder met stadhoudersgezinden dan met hun tegenpartij. Die laatste groep matigt zich zeer ten onrechte sinds enige jaren de titel van patriot° aan, welke honorabele en onverdiende benaming ik hen vriendelijk verzoek voortaan te laten varen. De fatsoenlijksten, de braafsten, de welgezetendsten, de verlichtsten onder hen, zij die best weten hoe zwaar het Bataafse volk oordeelt (een tikje afkerig van alle revoluties en vernieuwingen, een beetje walgend van al 't gewoel van allerlei politieke vergaderingen), beginnen hun vorig troetelkind met nogal onverschillige ogen aan te zien; en zij die werkten om 't in de wereld te brengen, schijnen berouw te krijgen hun huiselijk welvaren verwaarloosd te hebben, om een hersenschim na te jagen. Ik moet mijn lezers in 't oor fluisteren, dat, zo ik goed geluisterd heb, verschillenden van de voornaamste en meest verhitte anti-stadhoudersgezinden, sedert de import van onze tegenwoordige vrijheid en van de nieuwerwetse bloei van 't vaderland, dit troetelkind extra zuur bezien, en zeer genegen zouden zijn – zo zij maar konden – 't in de wieg te smoren; teneinde van de democratie en al haar getob ontheven te worden. En dat om deze reden alleen: dat de schoen niet naar hun smaak is.

De mens leeft bij afwisseling; alles wat nieuw is, pleegt te behagen en wij zijn nu in de kermistijd van de democratie. Maar is de vreugde dan wel zo groot? Ik vraag het niet aan hen die de

revolutie dwong hun kramen af te breken: deze vraag zou overbodig zijn. Ik meen diegenen, voor wie 't nu mooi weer is. Ik kan 't niet merken. Lopen zij dan zo druk, zo ijverig, zo talrijk, zo aanhoudend naar hun grondvergaderingen? Vanwaar die lege banken? Waarom al die oekazes om verplicht te stemmen, alsof de kinderen naar de school gejaagd moeten worden? Zijn zij zo tevreden met de effectiviteit daarvan? Lachen zij er vaak niet zelf om? Zijn de nieuwe benamingen van het democratiegebouw niet 't bestendige onderwerp van hun bespotting? Is de magistratuur toegenomen in luister? Heeft het volk evenveel eerbied voor de bestuurders die 't zelf koos, als 't had toen 't geen deel had in hun aanstelling? En is niet die eerbied tot instandhouding der burgerlijke maatschappij nodig? *Item* waarom doen, nu in de bloeitijd der democratie, zo velen moeite om bevrijd te zijn van 't hoge, 't aanzienlijke lidmaatschap van de volksvertegenwoordiging? Zouden zij er misschien van walgen?

Burgers! Is 't model van de schoen wel naar uw smaak?

— Waar zal 't toch heen, Burgers Representanten! indien men tot het aanneemen of verwerpen van eene Constitutie, zonder onderscheid, elk en een iegelyk toelaat? P. VREEDE. Z. Dagblad 620.

Mijn laatste absentie uit de Republiek was er oorzaak van dat ik niet mocht deelnemen aan de laatste verkiezingen. Maar juist toen ik in Den Haag kwam, zag ik iemand uit het verkiezingslokaal van het parlement terugkomen. Voorwaar – sprak ik tot mij zelve – weinig dachten Hun Hoogmogenden[o] die dit heiligdom der aristocratie lieten bouwen, dat juist dit gebouw te eniger tijd dienen zou ter grondlegging van een democratische constitutie. De mogelijkheid zelf van dit verschijnsel zou hen hebben doen ijzen.

Toen nauwelijks een half dozijn jaar geleden Mevrouw de Ex-Stadhouderes[o] (azijnachtiger gedachtenis) in de Grote Zaal[o] van 't Hof bal gaf, droomde zij weinig van de dans die daarin gedanst zou worden in 1797.

Toen onze rooms-katholieke voorvaderen voor de uitoefening van hun marionettenspel die grote tempels stichtten, verbeeldden zij zich weinig, dat (o wisselvalligheid der tijden!) in diezelfde tempels de afschuwelijke ketterijen van het calvinistendom geleraard en geleerd zouden worden.

En hoe zou ons tegenwoordig priesterdom[o] opkijken, wanneer men hun in 't oor fluisterde, dat binnen enige tijd hun houten harnas,[o] van waaruit deze stand sinds een paar eeuwen het menselijk verstand verpestte, tot verbreiding van waarheid en nuttige leringen dienen zal?

Schrikt niet, Eerwaarde Heren! 't Zal uw tijd nog wel duren. Maar deze profetie behoeft u geen gruwel te zijn. Jeetje! Was de sprong uit 't katholiekendom in 't protestantendom niet groter, dan die vanuit 't laatste in 't gezond verstand? U, die mij heden voor een ketter uitscheldt, werd u zelf niet voor zodanig aangezien, in 1550?[o]

Intrée van 't Trojaansche Paerd in Bestiania, het XVIIIde Jaar na de geboorte van den Heere C. Kattekwaad. K...... delineavit

DE LOTGEVALLEN VAN 'T NIEUWE ZUSTERSCHAP[1]

Helaas!... – – Arm – – – –

Helaas?.! – – – Bataafs – – – –

Tranen – Volk Helaas!!! – Bedrogen – Waarom? Uitgeplunderd – –

Maar.. – – – – – – Verraden – Hadden we... – – – – – – – Verdrukt – – Hadden we...

Ach! – – – 't Is nu te laat – – – Och! – gek – – – Quos – gemaakt – – –

Och!

– die – – vult – – – – – – – – Satanse – – *perdre*, – – *Jupiter*– – – – – – Haspelaars – – – – Botvergallers. – – Jammer – – – – – – Ongeluk – Spijt

– – – – – –

Ellende.

–

– – – –

– – – –

– *Dementat.*

Foei!

1. Omdat de tijd de beste leermeester is aller wereldse zaken, zo gelieve de lezer deze historie te verwachten in de *Lantaarn* van 1898. Daar wij 't publiek niet graag blank papier in de hand stoppen, hebben wij over deze vier bladzijden enkele onaaneengebonden woorden gestrooid, die de historieschrijver van die lotgevallen misschien te pas komen. Hopelijk zijn die niet nodig!

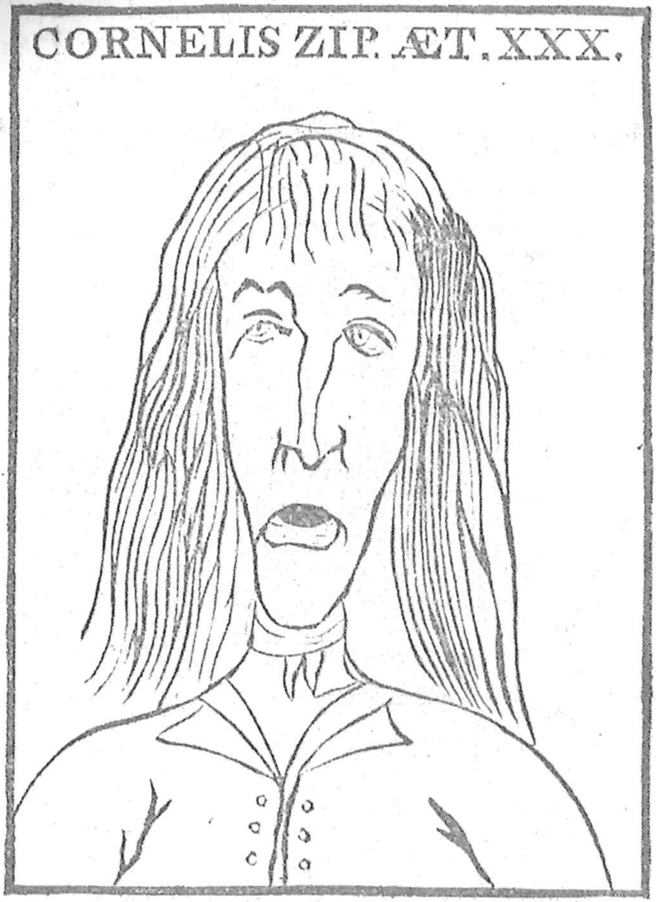

Houbraken sculpsit.

Afbeelding van een Bestianiaan, *op den 3den dag, na den intogt van het* Trojaansche *Paerd, in* Bestiania, *naar 't leeven geteekend.*

Inleiding en aanroeping°

Dit papier is gewijd aan de historie van een Trojaans Paard, het meest kwalijke van alle Trojaanse paarden.

Wie zal mij bijstaan in een zo halsbrekende onderneming? Zanggodinnen! ... Nee! Met u, Lolgodinnen!° wil ik niets te doen hebben. U, erfvijandinnen van het ware! U zou, in een verhaal dat van zichzelf al vol zit met onwaarschijnlijkheden, mij zeker van de wal in de sloot helpen.

Slechts dit alleen wil ik, met een enkel woord, vragen (maar liegt niet!): bestaan er genieën van grote afgestorvenen, die nog zweven over de aarde en die zich nog bemoeien met hetgeen erop omgaat? Dan roep ik aan de genie van hem, die alles, wat boven, op, en onder de aarde leeft en is, heeft geprobeerd te inventariseren; en die ieder artikel zo goed wist te beschrijven, dat een blind man het in het donker kan vinden; ofwel de genie van hem, die de tweehonderdveertig spieren van een houtrups durfde uiteen te halen, de twijfelaars toeroepend: dat de ongelovige het mij nadoe, en zo hij niet geloven wil, ze zelf telt! Zulke beschermengelen° zijn het, van wie ik de hulp nodig heb. Een van beiden, ofwel beiden, staat mij bij!, en helpt mij mijn Bataafse medeburgers doen kennen een gedierte, tot nog toe in geen catalogus° te vinden.

Inderdaad, wie heeft meer dan ik een beschermengel nodig! Een verse wonde laat zich moeilijk behandelen. O Trojaans Paard! Hoe talloos velen hinken nog pijnlijk wegens uw kneuzingen. In waarheid! 't Is meer dan mannenwerk iemand te doen lachen die kiespijn heeft.

Verum enim vero (zegt Voltaire° in een soortgelijk geval): alles wel ingezien en wel bekeken zijnde, zal het verreweg het best zijn, zowel zanggodinnen als beschermengelen, plus alle grote

en kleine genieëen[o] naar de duivel te laten lopen. Want indien het mij lustte de mond open te doen, om iedereen informatie over de Held van deze historie te geven, en wanneer ik al zijn knepen en godvergeten streken die men mij over hem mocht influisteren wilde optekenen – dan, denk ik, zou de hele wereld te klein zijn om zijn levenshistorie te bevatten.

En dat zou me wat te druk worden!

Beschrijving van een Trojaans Paard

'In geen catalogus te vinden'. Dit is inderdaad verbazend. Want weet, en zijn bitterste vijanden weten en bekennen het vrijwillig, dat het kameelpaard,[o] het grootste der tot nog toe bekende dieren, er maar een kind bij is in grootte.

Maar, is het Trojaanse Paard in de werkelijkheid groot, de verbeelding die het heeft van zichzelf is nog veel groter. Zo meende het (en deze mening heeft het tot grote geruststelling van de wereld menigmaal lucht gegeven), wanneer het zijn vier poten uitstrekte, geheel Europa te kunnen overdekken;[o] ongeveer zoals de burgers van Genève, wanneer ieder burger zijn hemd te bleken legt,[o] het hele gebied van die republiek een linnen tapijt geven.

De oogartsen zullen deze waanideeën aan een fout in de constructie van zijn oog wijten. Want van hen leren wij, dat wij de voorwerpen zien, in die dimensie of grootte, als de bolheid van 't oog gebiedt. Maar 't zonderlinge van de historie is, dat, terwijl het Trojaanse Paard zichzelf zag als half zo groot als de hele wereld, het rondom op alles neerzag, alsof 't dwergjes betrof.

Deze gezichtkundige tegenstrijdigheid heeft mij lang in grote verlegenheid gebracht. Tenslotte herinnerde ik mij de opinie van diegenen die beweren, dat, hoewel de natuur ons twee ogen geeft, het ene als het ware maar een reserve-oog is; omdat wij slechts uit één oog tegelijk zien. Dit lost alle zwarigheid op. In-

dien 't Trojaanse Paard zichzelf met het éne oog beschouwde dat vergrootte, kon 't het andere, dat verkleinde, gebruiken om om zich heen te kijken. Zó zal 't dan wel zijn!

Van de afkomst en enkele eigenschappen van 't Trojaanse Paard

't Is alsof 't Paard reeds met mij op hol geslagen was, althans met mijn hoofd. Ik heb daar mooitjes 't hemd over de jas getrokken,° en, terwijl ik dit beestje al ging beschrijven, nog geen woord gekikt van zijn afkomst. Excuseer.

Dit zult u, mannen-burgers, zeker doen, wanneer u zich tenminste een idee kunt vormen van de verlegenheid waarin mijn beklemd gemoed zich thans bevindt.

Digressie over de kleine en grote verlegenheden

I. Ik ben er nog niet helemaal zeker van, of deze fraaie episode hier, dan wel aan 't einde van dit hoofdstuk past; en dit maakt mij dubbel verlegen omdat ikzelf niet weet, of 't een kleine dan wel grote verlegenheid is.

II. Verbeeldt u een juffertje, dat vóór haar trouwen een keer gestruikeld is en wiens historie, nu zij net getrouwd is, uitkomt. Ach! Hebt u geen medelijden? Ziet! Hoe 't arme ding 't zweet van alle kanten uitbreekt! Heus, wij hoorden niet zo streng te zijn. Het is des te onrechtvaardiger, omdat wijzelf het meestal zijn die de struikelblokken voor haar voeten gelegd hebben.

III. Wie is er die durft beweren, dat hij niet meer of minder verlegen was, toen hij zich neerzette in de tandartsstoel, om zich een kies te laten trekken waarvan de kroon was afgebroken?

IV. Wanneer iemand vanuit het stof verheven werd tot de hoogste positie; wanneer hij, die een jaar geleden geen dubbeltje had om zijn schoenmaker te betalen, nu koets, paarden, buiten-

plaats, livreibedienden houdt en zich de *airs* geeft van iedereen te mogen commanderen; wanneer zo iemand gevraagd wordt naar zijn familie, denkt u dan ook niet dat hij in 't nauw zit? Want met goed fatsoen kan hij niet antwoorden zoals zeker iemand (wiens naam mij nu niet wil invallen): *Ik heb geen vader / ik heb geen moeder.*°

Niets van dit alles haalt het bij mijn huidige benauwdheid. – *Enfin*, ter zake, 't moet eruit. 't Is u bekend uit de natuurlijke en onnatuurlijke historie van het paard, dat in 't eerste geval het veulen geboren wordt uit de conversatie van een hengst met een merrie, in 't tweede geval uit die met een ezelin.

Nu zal de benaming van 'Paard' u hebben doen vermoeden, dat er hier opnieuw wat irreguliers aan de hand was, iets niet helemaal pluis was. Maar hemel! U slaat de plank helemaal mis!

Neem een slokje.

Het Trojaanse Paard, waarover ik u onderhoud (u kent het allang, tot uw groot voordeel!), is geboren uit 't huwelijk van een pauw met een slang.°

Schei uit, hou op! zult u zeggen, met zulke sprookjes. Een ogenblik – u zult mij bijvallen.

Ik hoorde echter vooraf te zeggen, dat de hoedanigheden van de vader en moeder van mijn held, in zo gelijke hoeveelheden versmolten zijn in zijn samenstelling, dat het een onmogelijkheid is vast te stellen, wie van beiden het grootste aandeel in deze arbeid gehad heeft.

Om nu zijn boven aangegeven afkomst te bewijzen dient men te weten, dat men dit Paard hier ter stede meestal ziet gaan of lopen op zijn achterste poten, met de borst hoog geheven, met een grote vederbos van bonte pluimage op de kop. Ook zijn tred, die statig en hoogmoedig is, verraadt zijn oorsprong. Het is net als de pauwen niet gewoon voor iemand opzij te gaan.

Maar 't is ook zo dat als de gelegenheid dat wenselijk maakt, dit beestje zich zeer klein weet te maken. 't Trekt zijn pootjes in en plakt zich plat tegen de aarde in een kruipende gestalte;

houdt zich in schijn stil, maar ligt eigenlijk op de loer, neemt evenals de helft van zijn familie een sprong en zit u op 't lijf.

Hiermee beschouw ik dit stuk over de afkomst van mijn held voor voltooid, en mijn gemoed ontheven van een zware last.

Lezers! Ik sprak zojuist over het kiezentrekken. Ik weet niet of u wel eens 's maandags op het Rembrandtplein (te Amsterdam) de behendige S. Lehman° hebt zien rondrommelen in menselijke gebitten, en geruïneerde tanden de monden uit toveren. Misschien hebt u 't gezien en bewonderd, maar hebt u ook waargenomen het onderscheid in de gelaatstrekken tussen hem, die op de stoel gaat zitten, en hem die daar vanaf komt? Dan kunt u zich nu een denkbeeld vormen, hoe luchtig ik mij voel na dit moeilijkste hoofdstuk van deze moeilijke historie te hebben afgeweven; luchtig als iemand, bij wie eindelijk een kies getrokken is, waarvan hij lang last heeft gehad.

Van de kenmerken en enkele eigenschappen van 't Trojaanse Paard

Men kent de leeuwen aan de klauwen, de hanen aan de kam en de Trojaanse Paarden aan de snoet.

Mijn held had er een van een bijzondere vorm. Vrijwel altijd had hij de bovenlip en neusgaten geheel opgetrokken, zodat men tanden en tandvlees naakt zag.

Deskundigen zijn 't niet eens over de oorzaken van deze bijzonderheid. Sommigen beweren dat zo'n spasme niets anders was dan een soort van geeuwen, het gevolg van honger. Anderen daarentegen houden staande, dat dit optrekken van de neus een residu was van zijn pauwachtige oorsprong, en een kenmerk was van de goede opinie, die 't dier van zichzelf en van de slechte die het van anderen had. Ik voor mij laat de zaak in 't midden.

Uit deze opengesperde en opgetrokken neusgaten kwam bestendig een sterke wind. Voorbeeldloos was de beheersing van het Trojaanse Paard van deze luchtstroom: want op dezelfde

tijd dat de wind komende uit 't ene neusgat gloeiend heet was, kon men 't niet harden vanwege de kou die uit 't andere kwam.

Soms kon het dier sterk uitademen; en dan was die adem alles overtreffend in lieflijkheid. Deze lieflijkheid had echter dit gemeen met de witte lelies, dat zij wel een aangename geur van zich gaf, maar dat zij te sterk opgesnoven de hersens bedwelmde en hen, die deze uitademing te gretig ingezogen hadden, deed in 't rond draaien, en de een tegen de ander met 't hoofd liet botsen.

De parfummakers hebben de gewoonte hun flesjes zorgvuldig te kurken; omdat zij uit ondervinding weten, dat zonder deze voorzorg de geur van hun welriekende wateren vervliegt. Het bedwelmend, ja gekmakend parfum, dat het Trojaanse Paard uitademde, was hoewel buitengewoon vluchtig, van een andere aard. Het liet zich vastleggen in papier,° verzenden van Europa naar willekeurig welk ander werelddeel en behield jaren zijn kracht.

Schrandere wijsgeren hebben opgemerkt dat de natuur de mens met geen kwaal bezoekt, waartegen (de kanker uitgezonderd) zij hem niet tevens een geneesmiddel geeft. Het Trojaanse Paard had echter hier opnieuw een zeer zonderlinge eigenschap. In het gewone geval heeft de natuur de mens bezocht in Europa bijvoorbeeld met de anderdaagse koorts, en het geneesmiddel daarvoor wel meer dan duizend mijl verder in Amerika° weggelegd.

Maar hier nu waren de omstandigheden van een andere aard. Had de adem van 't Trojaanse Paard een bedwelmende-duizelig-krankzinnig makende kracht, een poosje daarna ademde het van achteren meestal een zo verfoeilijk stinkende lucht uit, dat een gezond mens ervan bezwijmde. Maar: die laatste lucht had, net als duivelsdrek,° de specifieke eigenschap dat diegene die te gretig van de lieflijke adem hadden ingezogen, spoedig bijkwam.

Voor 't overige was 't dier doorgaans van een zeer winderig

gestel. De paardendokters hielden het doorgaans daarvoor dat het te eniger tijd sterven zou aan trommelzucht.°

Wanneer deze winderigheid aan de voorkant vrijkwam, had zij een weergaloze kracht, in staat om huizen en hele mensenscharen omver te stoten.

De natuurlijke historie, of beter de natuur, heeft het over slangen die twee tongen hebben. Evenzo had het Trojaanse Paard (en dit strekt tot bewijs van de hierboven gededuceerde afkomst van mijn held) er twee. Sommigen beweren dat het de gave bezat om met beide tongen tegelijk te spreken. Deze bewering is aannemelijk, gezien het vreselijk gedruis, dat het gewoon was te maken. Anderen zijn van gevoelen, dat 't geluid van deze spraakdelen tot elkaar stond, als kruis en mol in de muziek, zodat het de gave bezat zijn klanken te stemmen uit een sleutel *ad libitum*. Ik erken: ook deze opinie heeft een glimp van waarschijnlijkheid, want het geluid van 't dier had iets muzikaals. Zeker is 't dat 't dier zijn tongen met een weergaloze snelheid (evenals de slangen) kon bewegen, en een geluid maken, waarvan eenieder de betekenis kon verstaan.

Met één woord – 't moet eruit. Het Trojaanse Paard kan spreken. Verdorie, lieve lezers! Schudt het hoofd niet. Er is een Boek° dat bij het diepdenkend mensdom meer krediet, en met recht, heeft, dan mijn *Lantaarns* ooit zullen krijgen. De vrome ridder *de la Mancha*° getuigt ervan, dat het niet kan liegen. In dit boek deelt men ons mee: de conversatie van een ezel.° Dit stichtelijk werk is in de hand van eenieder. Dit verblijdt mij, want nu word ik geloofwaardig. Niemand heeft 't recht mijn zeggen in twijfel te trekken; tenzij hij uit de natuur der dingen bewijzen kan, dat een paard, en nog wel een Trojaans Paard, minder spreken kan dan een ezel. Maar stappen wij hier overheen en laten wij toch niemand belgen. Jeetje!

De historie van mijn held is vol wonderen. Wij lezen, 'k geloof over de H. Dionisius,° dat hij zich, onthoofd, met 't hoofd onder de arm op mars begaf en dat hij aan een rivier gekomen,

dat hoofd tussen de tanden genomen hebbende, die overzwom.

Ik verzoek u, lezers! niet te lachen. Mijn hemel, slaat uw Bomare° eens open. Daar – en deze schrijver is klassiek – zult u vinden dat de slangen groter stukken opvreten dan zijzelf zijn. Evenzo kenmerkt zich mijn Paard door gulzigheid. Het hapte in één keer brokken op, tweemaal zo groot als het zelf was.

De poten die het Trojaanse Paard had, waren vier in getal. Zij zijn of waren een beetje langer en schraler dan de gewone boerenpaardenpoten bij ons. Ook waren zijn hoeven als die van de Friese en andere paarden, behalve dat in iedere hoef vier zware klauwen verborgen zaten die het dier zeer ver kon uitstrekken, en waarin het een buitengewone kracht had. Dagelijks was het Trojaanse Paard onderhevig aan krampen in deze delen. Dan rekte het deze klauwen ellenlang uit; en wee alles, wat onder zijn bereik kwam! Dat was allemaal geheel verloren! 't Was alsof het had leren goochelen. Alles wat het in zijn poten vast kreeg, was *hocus pocus* foetsie! Zonder dat men merkte waar 't bleef.

Dit nu zijn de voornaamste uiterlijke tekenen waardoor het Trojaanse Paard gekenmerkt wordt. Ik vertrouw erop, dat er nu in *Bestiania*° (het land waar het tegenwoordig woont: waarvan zo aanstonds nader) geen kind is, dat mijn held niet in het donker zou kunnen vinden uit duizend andere paarden, tenzij het nog bedwelmd was door het parfum.

Maar dit laatste is hoogst onwaarschijnlijk, om de volgende reden. De mens, en dus ook de *Bestianiaan*, went aan alles; alles verliest zijn kracht wegens de gewenning. Zo had zich Mithridates° gewend aan vergiften, totdat tenslotte de vergiften voor hem geen giffen meer waren: ja zeker! Aldus begon men ook te wennen aan de bedwelmende krachten van het Trojaanse parfum, dat, indien het nog enige kracht bezat, alleen deze scheen te zijn, dat men er balorig van werd.

Niemand is er die twijfelen zal aan deze bewering. De balorigheid steeg dikwijls zo hoog, dat men wel eens zin kreeg om

het Trojaanse Paard duchtig af te rossen; en men zou beslist aan deze verzoeking niet hebben kunnen weerstaan, ware het niet zo, dat het Trojaanse Paard desperaat achteruit kan slaan.

Van de aard van het Trojaanse Paard

Is 't uit dit terzake kundig verhaal al gebleken wat een zonderling schepsel mijn held was, niet minder zonderling was de tijd waarop het in 't leven kwam. Nooit beleefde enig Trojaans Paard zonderlinger tijd. En 't was wel heel toevallig! Want men kon er gemakkelijk over twisten of het Trojaanse Paard voor zijn tijd, dan wel de tijd juist voor 't Trojaanse Paard geschikt was. Het was nog geen honderd jaar voor zijn geboorte dat men een man° had zien geboren worden, die het inviel, en dat niet zonder succes, alle dingen nieuwe namen te geven. Bijvoorbeeld, zo vond hij goed te noemen:

brood – boter
boter – kaas
kaas – mes, enzovoort.

Dit gaf een groot gemak! En als men de meid zond om een duit peterselie, bracht zij een doosje lucifers. Dat hij navolgers had, spreekt vanzelf. Want het was een oeroude mode, dat men zich graag de *airs* gaf, iets anders te zijn dan de grote hoop, en iets meer te weten.

Zo zag men in de bloeitijd van mijn held twee mannen opstaan, die, om te doen geloven dat zij iets bijzonders in hun mars hadden, goed vonden te spreken in hun moedertaal, zonder dat iemand hen verstond.

In waarheid: nooit werd er zonderlinger, woeliger tijd beleefd. Zeker stond de aarde toen in het sterrenbeeld van de *Slopers*. Men was overal bezig met afbreken; en de gebouwen die nog bleven staan, kregen van de weeromstuit zulke schokken dat het erop leek dat geen steen op de andere zou blijven. Intus-

sen, hetgeen de lust tot vernielen en afbreken een beetje bekoelde, was 1. dat (omdat een mens toch niet onder de blote hemel kan logeren) de voorlopige loodsen die men in haast opsloeg, zo ellendig slecht waren, dat zij ieder ogenblik instortten, gezwegen nog van hun algemene bouwvalligheid; 2. dat de kooplui in afvalmaterialen, die zich een ongeluk gewerkt hadden bij het slopen, de beste stukken uit de afbraak wegmoffelden en voor zichzelf hielden; terwijl zij de goedgelovigen in hun hemd en ook wel eens zonder hemd lieten staan.

Men was buitengewoon met zichzelf ingenomen en de grote geleerdheid sloeg tot razernij over. Deze gesteldheid gaf de geboorte aan een geest om alles te bedillen, alles kort en klein te slaan, om de voorvaderen in 't gezicht te spuwen. Ook waren de Trojaanse Paarden er behoorlijk door aangestoken. Het onze was er een bijzonder goed voorbeeld van. Zo vond het voordelig de grondregel in de zedenkunde *doe uw vijanden goed*, precies om te keren en te gebieden, en bij alle gelegenheden te praktiseren *doe uw vrienden kwaad.*

Dagelijks hoorde men het binnensmonds of binnensbeks prevelen, bij wijze van een *Ave Maria*: *'t is goed riemen snijden uit andermans leer*; *hebben is hebben; zalig zijn de bezitters.* Ook, als het in een goed humeur was, zong het dit aangenaam wijsje:

Veel beloven, weinig geven,
doet de gekjes in vreugde leven.

Vervolg

Ik heb mijn Trojaans Paard behandeld ('t is schande) alsof het een houten paard° was. Nee! Nee! Zo was het niet. 't Kon wel dapper de handen uit de mouw steken; en dan was het in zijn element. 't Was bestendig in beweging. Maar zijn beweging was een weinig irregulier. 't Was onvoorzichtig het te naderen.

Men moest wel goed gek zijn, om het te willen berijden.

Als het dier extra goedig van humeur scheen en deze of gene naïeve idioot dacht er nu wel eens een ritje op te kunnen gaan doen, dan mocht die stomkop de hemel danken indien hij er slechts met een gebroken arm of been afkwam.

Maar was de lucht betrokken en was het dier toornig, dan ging het er heel anders aan toe. Verre van zich te laten berijden, was het niet eerder tevreden, dan nadat het én piqueurs én ruiters én palfreniers én staljongens onder de hoeven getrapt had, en hen zo schopte dat zij er het leven bij lieten.°

Toen nu het dier vele duizenden doodgemaakt, of kort en klein geslagen had, kwam het op de inval zich te scheiden van de zijnen en zijn oude familienaam te veranderen, gebiedende voortaan genaamd te worden: *Het Grote Paard.*° Aan deze eis zullen wij hier echter geen gehoor geven, zowel omdat wij niet behoren tot het kerkgenootschap der Wederdopers, als omdat onder diegenen die het gebeten of vertrappeld heeft, er zijn voor wie wij vriendschap hebben.

Dus moet het in deze ware historie de naam van Trojaans Paard tot het eind toe houden.

En nu lezers, de eer gehad hebbend u in kennis gebracht te hebben met het dier, moet ik een paar woorden zeggen van het land waar het tegenwoordig ingekwartierd is.

Bestiania° – *Ambidubius*°

Dit land ligt aan deze zijde van de evenaar, zo ongeveer tussen de Kreeftskeerkring en de Poolkeerkring, net niet in 't midden en zeker honderd mijl noordoost ten noord van de stallen van de Trojaanse Paarden. (Als iemand zin krijgt – beslist geen verstandige zin – dit land, onder die naam, op de kaart te gaan zoeken, moet hij eerst zijn ogen goed uitwrijven, dat is, zich *Ontbestinianen*. Anders wordt het misschien voor hem een kwestie

van 'zoekt en gij zult *niet* vinden'. Maar als hij helder uit zijn ogen ziet, zal hij 't zonder kaart wel vinden.)

Zoals alles in deze belangrijke historie curieus is, zo is ook *Bestiania*. 't Is een land, meest bebouwd zoals de aard is van zijn bewoners.

☞ Let er wel op, scherpzinnige lezer! dat ik alleen in dit geval, dit land noem: Bestiania – zoals ik ook zijn inwoners in stallen laat verblijven, alleen voorzover mij dat in juist deze waarachtige historie als zinvol voorkomt.

Voor 't overige zou 't overbodig zijn er iets meer over te zeggen. Er is niemand van mijn lezers die 't niet kent, zowel uit ondervinding als uit vlijtige lectuur van boeken (zo nauwkeurig dat men er vinden kan, hoe vele haren iemand uit de neus groeien. Dit alleen vind ik niet opgetekend en daarom zal het hier geschieden, dat de Bestianianen zeer beroemd zijn door hun behendigheid in het pijpen stoppen, waartoe zij een bijzondere handgreep hebben).

Aan 't hoofd van Bestiania (dat men wegens het verband met ons onderwerp, even goed *Stalland* zou mogen noemen) stond, zat, en had het ongeluk (wat mij ook vaak om zeven uur 's middags overkomt) van te slapen de doorkluchtige Stalhouder *Ambidubius*, ook wel bijgenaamd *Vlees-noch-Vis*, een nieuwe curiositeit; tenminste zijn kledij: half met goud geborduurd, half livrei.

U kent, mannenbroeders, de kledij der Bestianiaanse weeskinderen, half wit en rood of rood en bruin. Begrijp mij goed, niet een witte broek en een rood of bruin wambuis. Verbeeldt u ook niet, dat zijn kleed vanbuiten belegd was met livreikoorden en vanbinnen geborduurd, of dat het was vanbinnen belegd met die koorden, en vanbuiten geborduurd. Nee! Precies van boven tot onder, middendoor gebontwerkt.

Alzo ziet ('k wil zeggen, zag) de uitdossing van Ambidubius eruit. De ene helft van zijn kostuum was, zeg ik, rijk geborduurd met goud en de andere helft belegd met livreikoorden.

Men moet het gezien hebben om zich een denkbeeld te vormen van de verwarring, waartoe deze idiote plunje aanleiding gaf. Bekeken de Bestianiaanse magnaten° Ambidubius (die zij, hem en zijn directe en indirecte afstammelingen tot eerste Stalhouder gemaakt hadden tot aan het uiteinde der aarde), bekeken zij, zeg ik, hem van de linkerzijde, dan was het: *Wij souvereinen van Bestiania, wij bevelen, gebieden, op straffe van onze hoogste indignatie* enzovoort maar wip! Keerde Ambidubius een halve slag om, liet hij hun de geborduurde zijde zien, dan lagen de souvereinen op de knieën.

Omgekeerd: hadden de magnaten onder de Bestianianen zich een poosje aangewend Ambidubius van de vergulde zijde te bekijken, en kwam hun, al was 't ook maar 't kleinste snippertje van de livreikoorden in 't oog, dan ontstaken zij evenals de kalkoense hanen, wanneer die scharlaken zien, in toorn over hun vernedering, en liepen pruilend, kijvend, scheldend enzovoort heen. In één woord, nu eens bliezen de potentaten van Bestiania hoog van de toren, dan weer waren zij gedwee als zeemleer en hunkerden naar de eer om, als Ambidubius naar de wc ging, hem een papiertje aan te reiken. En aldus hakkelde Ambidubius met de Bestianianen en de Bestianianen met Ambidubius, jaar in jaar uit voort.

Schrandere weerkundigen menen opgemerkt te hebben, dat telkens wanneer de wind over 't land woei, de livreikant 't meest zichtbaar was, terwijl daarentegen bij zeewinden° de geborduurde zijde te zien was.

't Is waar, Bestiania genoot soms vrij lange vlagen van kalmte; en dat was vooral het geval, wanneer Ambidubius de behendigheid had, als de krabben, zijdelings, en soms recht in de wind voort te scharrelen en de geborduurde zijde altijd vooruit te houden.

Wat zal ik zeggen? Een mens is een mens en velen (die nu zo hard schreeuwen alsof zij de heiligheid zelf waren; alsof zij liever meesterknecht dan meester zouden willen zijn) zouden in hetzelfde geval Ambidubii zijn.

Deze geforceerde gang begon de Stalhouder te vervelen.

Men zegt, en 't is zo menselijk – wie wil er niet graag mooi zijn? – dat ik mij geneigd voel het te geloven, net zoals al die mensen die in het Heilig Avondmaal geloven – men zegt...

Maar hola! Ik moet eerst nog iets anders zeggen. Een mens loopt het hoofd om van drukte.

U weet nu, dat Ambidubius een kostuum droeg, half geborduurd, half livrei. Maar denkt u, dat u nu alles weet?

Misschien weet u niet, dat de mot zich niet ontziet te knagen aan de heiligste papieren. U weet, misschien weet u 't niet, dat de mot nooit knaagt aan goed dat gedragen wordt.

Hierom waren de Ingelanden van Bestiania op de geweldige inval gekomen hun handvesten en privileges te naaien onder de koorden van de livreirok van Ambidubius, menend aldus hun heiligste panden een veilige bewaarplaats° gegeven te hebben.

Ik heb u gezegd, dat Ambidubius de behendigheid had met de geborduurde zijde van zijn kostuum vooruit en in 't gezicht te schuiven. Nu zou ik uw schrander inzicht beledigen, als ik u breedvoerig ging uitleggen dat hij dus ook de vaardigheid bezat om zijn livreizijde uit het gezicht te houden.

Toen, zegt men, kwam Ambidubius in de verzoeking de koorden, die hij lange tijd uit 't oog had weten te houden, snippertje voor snippertje af te tornen, met het doel om zich geleidelijk aan in een geheel geborduurd kleed te steken en de bewijzen van eigendom te verduisteren of te naderen.

Geen koe zo bont, zegt men, of er is een vlekje aan. Dat we hier moeten spreken van een vlek en wel een vrij grote vlek, wordt hoogstwaarschijnlijk. En wel om deze twee pertinente redenen:

1. Men behoeft slechts de menselijke natuur te raadplegen; men behoeft slechts in zichzelf te keren en zichzelf te vragen: 'Zou ik óók zo niet gedaan hebben?' – dat hij die met waarheid zeggen kan: 'Ík zou mijn livreirok behouden, ík zou mij niet

in een geborduurd kleed gestoken hebben, hoe schoon de kansen ook waren', de eerste steen werpe op Ambidubius.

Bovendien, 't mag nu terzake zijn of niet; het moet gezegd. Laten wij elkaar geen oor aannaaien. Ieder redelijk persoon zal de stenen stilletjes laten liggen. Zulke mensen weten dat Ambidubius van de wieg af een *sinjeurtje* en van de bakermat af een verwend kindje was. Dat de ongelovigen opslaan de jaarboeken van Bestiania. Daar zullen zij vinden dat haar potentaten, toen hij in de wieg lag (precies zoals gebeurd is, eeuwen geleden, bij de heer J. C.° in zijn kribbe liggende, door de wijzen uit het Oosten) hun eerbiedige opwachting kwamen maken en ruiken aan de luiers, of Ambidubiusje ook billetjespoeder nodig had.

2. 't Is mij gebleken (en dit strekt in beduidende mate tot verschoning van de veronderstelde of geconstateerde misdaad) dat velen onder de hoofdingelanden van Bestiania (zeker in 't vooruitzicht op een karretje mest) voortdurend kwamen aankloppen bij Ambidubius, hem wezen op het vernederende van zijn livreirok, en de behulpzame hand boden bij het aftornen van de koorden.

De hemel weet, of er onder hen die vroeger tornmesjes aandroegen, nu niet zijn die stenen werpen!

Dat nu het tornmesje gebruikt was, wordt bijna zeker. Want het gebeurde op zekere tijd... Maar wacht een ogenblikje...

Buffon,° een man die men wel noemen mag, inventariseert meer dan zestien soorten honden. Deze geleerde man mag zo geleerd zijn als hij wil, ik laat hem zijn opinie. Ik wil niets afdoen aan zijn mening over de herdershond. Maar voor mij zijn er geen schranderder honden dan keeshonden.° Ja, ik durf er een eed op te doen en misschien wel twee, dat in Bestiania verschillende keeshonden slimmer zijn dan hun baas.

Nu gebeurde het, dat toen Ambidubius een keer met zijn gewone tred, de vergulde zijde naar voren, ging wandelen, maar gevolgd werd door een keeshond. Dat was op een tijd, dat bij toeval een van de bovengenoemde bewijzen van eigendom, of

zeker stukje van een privilege, vanonder een losgetornd koord kwam uithangen.

Denkelijk was het document° wat vettig. Zodra had het snugger dier het niet geroken, of het zette een strot op, die klonk over geheel Bestiania. Vermoedelijk ook daarom, omdat Ambidubius, dit gesnuffel aan zijn kleed niet kunnende verdragen, en wel wetende wat er aan de knikker was, hem op de poot getrapt had.

Ik zal u niet verhalen – want u bent er oorgetuigen van geweest – hoe dit geblaf een heirleger van keesjes, jaren achtereen, aan de gang bracht. Als ik eraan toevoegde, dat van de honderd die blaffen er eigenlijk nauwelijks één gevonden kan worden die weet waarom hij eigenlijk blaft, zou ik niet geloofd worden. Maar dat maakt niets uit. Amurath is zo gewend aan niet geloofd te worden wanneer hij de waarheid spreekt, zoals omgekeerd sommige lieden eraan gewend zijn geloofd te worden, wanneer zij het publiek knollen, en dat wel heel voze knollen, verkopen voor kostelijke citroenen.

En hiermee zou ik dit gewichtig stuk over Ambidubius en zijn vaderland (een stuk dat de oordeelkundige lezer niet anders kan beschouwen dan als een integrerend bestanddeel van deze merkwaardige geschiedenis) kunnen besluiten; behalve dat ik nog moet opmerken, dat, te midden van al dit gekrakeel, er grote overvloed was van brood in Bestiania, waarvan het gebruik de lieden van dat land dronken maakte.°

Vervolg

Terwijl al dit gehakketak plaatsgreep in Bestiania, was het ook niet helder in de stallen van onze held. Integendeel, er stond onbehoorlijk veel rook.° De schoorsteenvegers liepen iedereen elk ogenblik overhoop en men had daar geen seconde rust. De rookoverlast nam alleen nog maar toe vanaf het moment dat

sommige rookverdrijvers besloten hadden dat het beste middel om rook te verdrijven was: de schoorstenen dichtmetselen.

Deze rook nu verspreidde zich over alle velden. Het werd er zo pikdonker, dat men noch kon zien, noch denken aan huiselijke bezigheden.

Ook was er, vóór deze rookverdrijvende operaties in dat gewest, een menigte insecten, die de veldvruchten van de landman opvraten, wanneer zij nog op 't veld stonden.

Wetenschappelijk laat zich dit gespuis in drie klassen verdelen.

De eerste bevat de grootsten. Hun familie was niet talrijk, misschien geen dertig sterk, maar zeer groot; hun schrokkigheid zou drie vierde van een oogst van het hele land hebben verzwolgen.

De tweede klasse bevat de bonte sprinkhanen, die de boeren bestendig op de neus sprongen, en door, God weet! wat al kattekwaad, hen ongelukkig maakten.

Maar de ergsten van alle waren die in de derde klasse, namelijk een heirleger van zwarte vliegen. De natuur is een pakhuis van merkwaardigheden en van curiositeiten. Een uit die duizenden grilligheden is een zeker insect, dat op Gods lieve aardbodem geen andere kraamkamer vinden kan dan de endeldarm van 't paard en daarin zijn eieren laat uitbroeien. Zo zijn onze zwarte vliegen gewoon te nestelen in de oren van allen die onbezorgd leven, zonder er katoen in te stoppen. Het eerste waaraan men deze inkwartiering, vergezeld van veel gesuis, ontwaart, is de duizeligheid van de patiënt; die gevolgd wordt door een bijzondere zwakheid in de knieën; waarna hij inzakt,° onbekwaam om overeind aan 't werk te blijven. Dat deze duizeligheid aan dit gespuis geen windeieren legt, weten deze geplukte vinken best. Gelukkig, ja driemaal gelukkig, mag men wel uitroepen, diegene wiens oren *oninkwartierabel* zijn, voor zulke uitvreters!

De rook, waarvan hierboven, belette nu wel te zien, maar zou op zichzelf niet belet hebben te horen. Noch Priestley,° noch Lavoisier,° noch Montgolfier° hebben deze rook beschreven.

Hij heeft niets te maken met de gassen van de laatste, want in plaats van lichamen te doen rijzen, doet hij die vallen. Zeelieden hebben tot hun troost waargenomen, dat wanneer het mist, 't tevens doodstil is. Maar deze rook gaat vergezeld van een zwaar gedruis.

Lezer! misschien vond u het ooit leuk om 't oor te leggen tegen een korf, wanneer de bijen de aftocht blazen. Als nu een gewone zwerm slechts vierduizend bijen telt, terwijl die toch een drommels geraas kunnen maken, reken dan uit wat meer dan twintig miljoen schepsels, ieder een zwermende bijenkorf gelijk, kunnen veroorzaken. Zeker is 't dat er heel wat tijden waren waarin de een de ander vanwege het gedruis niet verstaan kon.

Onder zulke ongunstige omstandigheden liet het zich niet aanzien, dat het jammergeklaag van de bovengenoemde keeshondjes ooit ter ore van het Trojaanse Paard zou hebben kunnen komen. Daarom namen enigen van Bestiania de voorzorg, tegen overgrote kosten, zeer grote blaasbalgen, net over de grenzen van hun land te plaatsen, die het genoemde geluid versterkten en tot in zijn oren deden arriveren.°

Lange tijd bleef het doof voor hun geklaag over Ambidubius. Ook moet ik hier ter ere van de familie van het dier neerschrijven (en dit strekke ten bewijs van mijn onpartijdige waarheidsliefde), hoe men de klagers in het begin, met een soort langeneus-maken, en een *waar twee kijven, hebben beiden schuld*, afwees, hun onder 't oog brengend dat 't wel ongelukkig was wanneer een familie in onmin leefde, maar dat het schandelijk was de vlam de deur uit te laten slaan; maar, maar, maar, dat het krankzinnig was de hulp van de buren in te roepen om de ruzie bij te leggen: omdat zoiets er gewoonlijk alleen maar toe leidde dat er iets uit de boedel vermist werd.

De kort samengevatte inhoud van het antwoord op het smeekschrift van de Bestianianen was:

'Weert het Trojaanse Paard° uit 't land,
of anders helpt g'uzelf van kant.'[1]

En omdat wij weten dat u meer verstand hebt van handelscijfers dan van *do*, *re*, *mi*, *fa*, *sol*, hebben wij 't op noten laten zetten; zodat u het dagelijks kunt neuriën. Daar hebt u meer voordeel van dan van uw lamentabele melodieën.

Maar 't mocht helemaal niets baten: 't was praten tegen een dove. Dat verdomde borduursel! Dat zo geduchte tornen aan de livreikoorden bedierf alles en verdrong alle gezond verstand.

Het valt mij nu niet te binnen – en wat maakt dat ook uit? – omstreeks welke tijd en om ongeveer welke redenen het Trojaanse Paard veranderde° van politiek systeem. Zeker is 't dat de zojuist gemelde terughoudendheid niet bleef duren; hetzij die verandering te wijten was aan de natuurlijke wispelturigheid van het dier dan wel aan het aanhoudend gejammer van voornoemde hondjes.

Toen nu eenmaal het Trojaanse Paard besloten had een uitje te doen naar Bestiania, wilde het methodisch handelen. Daarom stootte het een frisse hoeveelheid van 't bovengemelde parfum° uit, met het doel te ervaren of de Bestianianen rijp waren voor wat het noemde de *verlichting*; in welk laatste woord het zich vergiste, omdat het eigenlijk *oplichting* betrof. Maar dat alles wordt te zijner tijd wel duidelijk.

Nooit heeft enig Trojaans Paard met zijn parfum zó'n succes gehad. De helft der Bestianianen was zo bedwelmd, dat zij krom voor recht, zwart voor wit, nacht voor dag aanzagen; dat zij huppelden en dansten, toen zij zich achter de oren hadden moeten krabben; dat zij schaterden van het lachen, toen zij bitter hadden behoren te schreien.

1. Een snotterige rijmelarij! Zo vergaat het een mens als men woorden heeft met de zanggodinnen! Zojuist dacht ik nog, dat de juffrouwen niet meer boos waren.

(Verbeeldt u zich een familie, die op 't ogenblik wanneer inbrekers de deuren proberen binnen te komen, die van het slot gaan doen, zeggend: 'Mannen komt binnen.' Die hun kisten en kasten openen, zeggend: 'Vrienden tast toe.' En van al deze idioterieën waren wij tot ons ongeluk veroordeeld ooggetuigen te zijn, met dezelfde aandoening die iemand ondervindt, die, uit zijn eerste slaap opgeschrikt door lawaai, in schrik de trappen afvliegt, de ruiten van zijn huis hoort inslaan en een begin ziet maken met 't plunderen van zijn woning.)

Zich nu wel verzekerd houdend, dat het de Bestianianen paardendrek voor vijgen kon verkopen, stuurde het hun het volgende schrijven:

MANNEN-BROEDERS!°

't Is u bekend hoe wij altijd met de tederste, oprechtste, meest belangeloze liefde bemind hebben de Bestianianen. Uw jammerklachten over 't godtergend wangedrag van Ambidubius, over zijn talloze kwellingen, over 't ondragelijk juk van zijn tirannie, hebben ons edeldenkend hart vaneen gescheurd. Mannen! Waar zijn uw oude krachten? Zijn dan de ketenen waarin die tiran u geboeid houdt te vast geklonken om door uw vrijheidminnende handen alléén verbroken te worden? U kent onze edelmoedigheid! Dat die dwingeland beve voor onze onoverwinnelijke poot! Straks zullen wij komen om hem te verdelgen van de aarde. Het gevoel uw verlosser geweest te zijn, zij de enige beloning van onze belangeloze onderneming! Weldra zal door onze onweerstaanbare invloed de tijd herboren worden waarin u nog eens drie man zult zeven armen afhouwen. Gelooft toch dat niets aan ons edelmoedig hart nader ligt dan uw vrijheid en voorspoed: want wij kunnen—gij weet het—vleien noch liegen.

Zijstap over het geTromp en geRuiter°

Wat zou u zeggen van iemand die, een vriend uitgenodigd hebbend voor een concert, hem door de muziekzaal omvoert, één uur nadat alle muzikanten al vertrokken zijn; staande houdend, dat de lucht in die zaal nog dezelfde is als zij vier uur eerder was. U zou in lachen uitbarsten! En waarom lacht gij dan niet om de historieschrijvers, die vandaag spreken over onze zaken, zoals zij anderhalve eeuw geleden stonden?

Het leven is een schilderij in voortdurende beweging. Men verhaalt van mensen, die met zwart haar naar bed gingen en met grijs haar opstonden. Doorgaans beweegt het tafereel zich wat langzamer. De tijd, die het tafereel doet veranderen, wordt terecht vergeleken met een vijl die alles geleidelijk wegzaagt.

Zoals de tijd een vijl is, zo is het menselijk leven zowel aan de wal als op zee een vorm van scheepvaart, waarin ieder ogenblik het schip verandert van positie. Misschien kunnen zij die in het ruim zitten, zonder schade (tenzij er historieschrijvers onder zijn) deze verandering van positie veronachtzamen. Maar zij die aan het roer staan, moeten tenminste één oog altijd open hebben.

Wat zal ik zeggen! 't Is al bijna een eeuw, dat dat oog meestal gesloten is! Indien het al open ging, zag men er de dingen mee, zoals die stonden in het verleden.

Dit is een van de oorzaken, die bijzonder heeft gewerkt tot nadeel van dit land.

Voor dit land is zeker elke oorlog een ongeluk, omdat het zijn krachten vermindert. Maar dit wordt een dubbel ongeluk, wanneer de bestuurders van dit land denken dat de sterkte ervan dezelfde blijft als die was vóór de oorlog.

Hadden die bestuurders, twintig jaar geleden, beide ogen niet gericht gehad op de gebeurtenissen van de vorige eeuw; hadden zij tenminste één ervan gevestigd op de realiteit om hen heen, dan zou ik misschien nooit gedwongen geweest zijn

dit vertoog (helaas! mosterd na de maaltijd) te schrijven.

Graag doe ik hulde aan onze helden van de vorige eeuw. Ik ben er trots op hun landgenoot te zijn. Ik smeek de hemel dat er ook heden ten dage zulke mensen gevonden mogen worden waarop het nageslacht groots mag zijn. Maar, al met al, moet ik toch wel opgeven als vraagstuk: 'of de diensten die deze helden hadden voor hun vaderland, groter waren dan de ondiensten van hun nagedachtenis?'

Ik beweer: als al onze zeehelden van de vorige eeuw nog aanwezig geweest waren, vijfentwintig jaar geleden, zij niet geweest zouden zijn wat zij voorheen waren: want men kan geen ijzer met handen breken. Zodanig was de staat van zaken hier en elders veranderd!

Het bewijs voor mijn bewering kunt u halen uit de vergelijking van de lijsten van de zeemacht van Engeland en van deze Republiek; en de vermindering van de laatste sedert honderd jaar, de afname van geoefende zeelui en scheepsofficieren, de verslechtering van onze zeegaten, het teloorgaan van ligplaatsen voor de oorlogsschepen in 't winterseizoen terwijl aan de overzijde voortdurend gewerkt wordt aan 't vergroten en verbeteren der marine.

Een mogendheid van de derde rang, zoals wij plachten te zijn toen wij nog een soort rang hadden, kan door een vergissing van die van de eerste rang een ogenblik met die mogendheid stoeien. Maar de uitzondering maakt niet de regel.

Wanneer nu een uitgeteerd lichaam, menend nog meester te zijn van zijn oude krachten, de zinneloosheid heeft te willen vechten tegen een gezonde reus, dan loopt het op zijn laatste benen.

Nog onlangs ligt zeker heer te bed met een gebroken been. In toorn ontstoken vergeet hij zijn beenbreuk, vliegt op van 't bed, ploft ter aarde, breekt zijn been opnieuw, niet zonder groot gevaar, zeker met grote verspilling van krachten.

Gelooft mij, dat zij die u aan de oren liggen te zeuren over

Trompen en De Ruiters, of zelf gek zijn, of 't u proberen te maken.

Besluit

En wat is de uitkomst van dit betoog? Moeten wij, omdat wij onze zeemacht niet kunnen brengen tot de hoogte van die der Engelsen, die daarom maar afschaffen? Maar waarom, omdat wij geen legers kunnen onderhouden vergelijkbaar met die van Frankrijk, Oostenrijk, Rusland, Pruisen, houden wij er dan nog een soort leger op na? Waarom behouden Denemarken, Zweden en Rusland een vloot, hoewel die vloot zwakker is dan die van Engeland? De bedoeling van mijn betoog is slechts: 1. Alle aardewerk af te raden te twisten met ijzeren potten. 2. Een marine te scheppen, niet evenredig aan onze behoeften (want die eisen misschien een vloot zo groot als die van Engeland), maar één, evenredig aan onze hulpbronnen, qua economie, bevolking en zeevaart. In één woord, we moeten springen, maar niet verder springen dan onze stok reikt.

Vervolg

In zo'n soort schrijven – iets waarvan u misschien onkundig bent – zit, bij zulk soort gelegenheden, een *quasi* magnetische kracht. Ik weet niet of u mij begrijpt. Zoals een magneet de eigenschap bezit het ijzer met de ene pool aan te trekken, bezit hij tevens die om het met de andere pool af te stoten. Evenzo werkte nu dit kleine briefje. Aan de ene kant vermeerderde het grotelijks de aantrekkende kracht naar het Trojaanse Paard, aan de andere kant vermeerderde het de lust om Ambidubius weg te stoten.

't Is zeer zeker, dat na het ontvangen van dit schrijven een grote blijdschap geboren werd onder de helft van de Bestiania-

nen. Men gaf vele concerten waarop men hymnen zong ter ere van 't Trojaanse Paard. Ook ontbrak het niet aan maaltijden en danspartijen, gekenmerkt door waarachtige vreugde.

Men vond er zelfs enkelen onder de voornaamsten der Trojaans-Paard-gezinde Bestianianen, die in deze zondvloed van vreugde op hun eigen kosten catechiseerscholen° oprichtten, waar men tot laat in de nacht arbeidde om door het voorlezen van stichtelijke boekjes over de Ambidubiaanse Tirannie hun geloofsgenoten moed in te blazen om het *Vlees-noch-Vissiaanse* juk af te werpen. Deze catechiseerscholen werden heel populair en kregen grote toeloop van bekeerlingen, vooral nadat het volk er lucht van kreeg, dat hier *gratis* Schiedamse jenever geschonken werd.

Met dit laatste opwekkende middel gaat het als met andere stimulantia; 't heeft zijn vrienden en vijanden. Maar die beiden zijn 't eens dat als dit geneesmiddel het hart opwekt, het dan toch een tegengesteld effect heeft op 't hoofd en de benen.

Jeremiade

Indien één soort mens de behendigheid nodig heeft om met twee handen tegelijk te schrijven, dan is het, waarachtig! een historieschrijver. Want tot dusver is het niet gebruikelijk, dat hij, evenals in de muziek bij de partijen gebeurt, de gebeurtenissen, de een na de ander in *partituur* brengt, om ze desondanks met gelijke schreden naast elkaar, zoals soldaten marcheren, te doen voortgaan. Nu is men altijd uit de maat.

Neem bijvoorbeeld mijn probleem. Als iemand dacht, dat Ambidubius nu wel dood of allang vertrokken was, zou ik dat die man dan wel kwalijk mogen nemen? Ik heb immers sinds een uur met geen woord van hem gesproken! Neen, vrienden! Hij leeft nog, hoewel niet helemaal zo fris als een vis: hij krijgt al een luchtje. Want datgene dat zijn dood gezworen had, de

held van onze historie, 'k meen het Trojaanse Paard, stond al met één poot op Bestianiaanse bodem.

'k Vertel voort. In deze positie bleef het enige tijd staan, pal met zijn snoet voor een breed water.° Hij bleef staan stokstil, zeg ik. Want u moet weten dat mijn Paard heel anders dan andere paarden niet kan zwemmen. En het zou (tenzij het 't opgegeven had) er zeker nog staan, was het niet gebeurd dat zeker Noords tovenaar, wiens naam uit de *hyperborische*° spraak in de onze getrouwelijk vertaald, betekent: winter, hem er niet over geholpen had. Niemand is er, behalve de familie van het Trojaanse Paard, die twijfelt aan de dienst die die tovenaar het bewees. Tja, het Trojaanse Paard zou dit wapenfeit wel graag aan de eigen knapheid alléén toegeschreven willen zien – maar dat doet het dan zelf ook dagelijks.

Vanaf dat ogenblik gaf Ambidubius de geest. Of, als dat te onduidelijk is: hij stierf.

En nu, want van de doden niets dan goeds: moge zijn as rusten in vrede, tot aan 't uiteinde der aarde!

Een sprookje

't Gebeurde, nog geen honderd jaar geleden, dat jonkheer D.T.,° die meer een liefhebber dan een werkelijk behendig hengelaar was, zich een zware vishaak diep in de kuiten sloeg. De natuur had de goedaardigheid die haak te overdekken met een soort eelt. Toch moest hij soms hinkend van de pijn zijn weg gaan. Ondanks die ellende scharrelde hij ermee voort, en kon redelijk zijn weg afleggen. Eens, half lam van een bruiloft thuisgekomen, besloot hij een chirurgijn te laten halen en die haak uit zijn been te laten verwijderen. Verwenst zij de chirurgijn! Verwenst de vooruitgang in het medisch beroep! Want: hij scharrelt niet meer. Het been moest worden afgezet. Nu ligt hij met één been kwijnend te bed!

De 'joyeuse entrée'° *van het Trojaanse Paard in Bestiania*

eerste dag

Horatius verbiedt zijn medemensen alle gevaarlijke ondernemingen.° De *Hollandsche Keukenmeid*° gebiedt wat brandt uit de hand te laten vallen. U, lezers! een denkbeeld te geven van de blijdschap der Bestianianen, bij het heuglijk arriveren van hun zo lang verwachte vriend en verlosser, gaat mijn vermogens te boven. Verlost te zijn van die duivel van een meesterknecht, die meester zocht te worden over zijn bazen en dan in 't bezit te zijn van een zo lief, vriendelijk Paardje; wat een reden tot blijdschap!

Dat dus wat mijn gewone pen niet vermag, de tekenpen en de graveerstift beproeven! En daaruit zult u zien dat ik knappe lui aan mijn snoer heb.

Daar staat dan mijn held op stal! Zal ik nu de deur toedoen en de Bestianianen met deze vreugde naar bed laten gaan, denkend bij mijzelf: morgen komt er weer een dag. Neen! Hoewel ik dan vooruitloop op de orde van de gebeurtenissen, moet ik hier toch al verhalen, hoe velen van deze lieden, en daaronder enige boezemvrienden van het Trojaanse Paard die het alleen van naam kenden, toen zij het dier met beide ogen bekeken en beroken, elkaar in 't oor fluisterden, wel zorgend zo zacht te spreken dat het dit niet horen kon: 'Heeft u 't Trojaanse Paard gezien? Wat schriel ziet het eruit! En daarbij wat een vies gezicht! 't Is alsof het ons veracht; wat ziet het op ons neer! wat vermagerd! wat uitgehongerd! wat raar toegetuigd! wat snoeshanerig in zijn gang! Was dat wel een sjabrak?° Nu ja! een stuk van een oude deken! En nog vol scheuren en gaten! En wat een massa palfreniers en staljongens! Nu dat zal ons heugen! Nee, die armoedzaaiers zullen bij mij niet over de drempel komen. 'k Geloof dat ze stijf stonden van ongedierte.' enzovoort enzovoort enzovoort.

In dit verhaal zal ik geloofd worden. Want de Bestianianen zijn een zindelijk, huishoudelijk, eerlijk, dienstvaardig, waarlijk

goed, eenvoudig, niet overslim, iets ondergeestig, niet ongemanierd volkje; ongewoon aan de winderigheid, omslag, snorkerijen en poeha die met het Trojaanse Paard in hun land kwamen. Tot zover.

Laat nu het beestje maar slapen. En laten wij vervolgens zien, wat het morgen van plan is.

tweede dag

Ik heb u gezegd dat de Bestianianen goede eenvoudige mensen waren. 't Is waar, maar 't is niet alles. De potentaten van Bestiania houden veel van statie en plechtigheid. Plechtigheid is een sausje dat zij weten te gieten over al hun daden. Daardoor menen zij die daden geheel te veranderen van natuur. Wel zijn er altijd enkelen die niet stom genoeg zijn om zich in zo'n net te laten vangen.

Ik heb u op de eerste dag niet uitvoerig verhaald hoe de nieuwe potentaten van Bestiania het Trojaanse Paard plechtig tegemoet gingen en verwelkomden: omdat ik meende en nog meen, dat u het zelf wel begreep. Van dit soort plechtigheid is een der kenmerken de quarrépruik.°

Nu had het dier bij zijn ontwaken de vreemdste gril die men bedenken kan.

Verbeeldt u eens! Het was nog geen achttien uur op stal geweest, of 't wilde dat men het een quarrépruik opzette.

Men bracht hem, maar met de nodige égards, onder 't oog, dat de quarrépruik uitsluitend door de potentaten en soevereinen van Bestiania gedragen werd; dat dit een openbare inbreuk op hun rechten en privileges was – hoe Ambidubius zelf nooit (*was dat naar waarheid?*) daaraan had durven ruiken.

Er was zelfs iemand, die, als ik goed geïnformeerd ben, met wat meer moed dan de rest, zich met een fluisterende stem liet ontvallen: 'dat zij het Trojaanse Paard alléén als vriend en verlosser verzocht hadden binnen te komen, en niet om zich de at-

tributen van het magnaatschap (waarvan het voornaamste de quarrépruik was) toe te eigenen'.

Het karakteristieke van de Trojaanse Paarden is hun onverzettelijkheid. Lieten zij zich gemakkelijk ompraten, dan zouden zij geen Trojaanse Paarden zijn.

De hele affaire verdroot de nieuwe potentaten van Bestiania, die zich gevleid hadden na 't overlijden van Ambidubius het beste uit zijn nalatenschap machtig te worden. Het bracht hen in geen kleine verlegenheid.

Men kwam onder de hoofden overeen, een plechtige afvaardiging naar het Trojaanse Paard te sturen, om het 't onvoeglijke van deze eis onder 't oog te brengen.

Men doste zich op 't plechtigste uit en ieder vergat niet een nieuwe quarrépruik op te zetten.

Het Trojaanse Paard, hoewel anders kort van stof... (maar

Een ogenblik)

Lang heb ik bij mijzelf in twijfel gestaan, wat van twee dingen op de aardbodem eigenlijk het gevaarlijkste is: zich uit te laten over religieuze, of politieke geschillen, bij de kapper, op 't ogenblik dat hij u 't haar onder de kin gaat wegscheren; ofwel, tegen een jonge, welgespierde deerne iets zuurs te zeggen, wanneer 't kemp*hennetje* daar staat, en een natte dweil uitwringt. Ziet! daar nadert het Trojaanse Paard, en redt mij uit dat dilemma. Want het is voortaan bij mij een uitgemaakte zaak dat van alle gevaren er geen groter is, dan aan 't ruziën te raken met dit gedierte; waarvan de lezer zich zal kunnen overtuigen, indien hij kracht genoeg heeft om de lotgevallen van de voormelde afvaardiging ten einde toe uit te lezen. Dat is onmogelijk zonder beken van tranen te storten. Daarom: zakdoeken bij de hand!

Vervolg

Het Trojaanse Paard, hoewel anders kort van stof, hoorde het gezantschap aan zonder enige schijn van ongeduld. Toen nu zijn beurt gekomen was, zette het dier zich op de beide achterste poten, en bulderde, met een *crescendo* van gramschap, op de manier als volgt:

'Vervloekte stomkoppen, hondsvotten die u bent! hoort, domoren! naar mijn woorden! 't Is ruim één dag geleden dat ik u verloste van het juk van Vlees-noch-Vis, en nu al hebt u die grote weldaad vergeten! Reeds begint u de hanenkam op te zetten. Behandelt u uw weldoeners op deze manier? Merkt u niet hoe ik mij voor u afsloof, en dat alles voor niets?

(*Hier blies het dier even uit*)

Hebben wij u daarom tot zulke grote heren gemaakt, dat u aanstonds de beest speelt met uw verlossers? Hebt u dan, hondenkinderen! netenzonen! geen ogen in uw kop? En ziet u niet welke overgrote voorspoed tegelijk met de vrijheid, in gelijke mate, met mijn komst in uw land gekomen is?

Godvergeten monsters van de snoodste ondankbaarheid! Maakt dat u terstond verdwijnt, weg van mijn hoge tegenwoordigheid, of ik ruk u die pruiken af, die beter passen op een paspop, dan op uw kop!'

'k Kan niet zeggen dat deze statige deputatie met even grote plechtigheid afdroop als zij gekomen was.

Nu wilde, tot hun ongeluk, juist het geval of ongeval, dat zekere N.N., een oud trawant van Ambidubius, wat véel vers bier gedronken hebbend, tegen de staldeur stond te ..., en deze *Trojanieke rede* zeer duidelijk gehoord hebbend, zo begon te lachen... te lachen, dat hij zich be-*et cetera*. Hij moest zich gaan verschonen.

't Blijkt dus, dat het Trojaanse Paard zich weinig stoorde aan de deputatie, hoe plechtig zij ook was; en of men hoog of laag

sprong, het ging de quarrépruik eens passen.

Nadat men nu de ganse dag dit belangrijk punt had overwogen en elf keer een schorsing van de vergadering ingelast, werd men het eens over de volgende

Articles Convenus°

I. De potentaten van Bestiania worden bij deze hersteld in 't volledige recht quarrépruiken te mogen dragen.

II. Niemand behalve deze potentaten alleen (het Trojaanse Paard zelf niet uitgezonderd) zal in geheel Bestiania quarrépruiken mogen dragen.

III. Voornoemde quarrépruiken zullen bewaard worden in een pruikendoos, voorzien van een sterk slot, waarvan alléén het Trojaanse Paard de sleutel in 't bezit zal hebben.

Aldus gedaan op Uilenstein,° enzovoort enzovoort. 't Eerste jaar van 't Losgebroken Gekkenhuis.

Lieden, die menen insiders te zijn in regeringszaken, verhalen, dat indien deze moeilijke materie zo gunstig voor de Bestianianen beëindigd werd, dit alleen te danken was aan de invloed en voorspraak van hun eerste palfrenier,° voor wie zij als teken van dankbaarheid een paar diamanten oorringen lieten maken, ter waarde van *f* 525.000,-.

derde dag

't Scheen dat het Trojaanse Paard een slechte nacht gehad had of dat men zijn stro niet goed ververst had. 's Morgens al voor dauw en dag wakker geworden, liet het dit schrijven uitgaan:

Aan 't volk van Bestiania

Uw gulle, ongeveinsde oprechtheid was vanaf de eerste tijden een van de hoofdtrekken van uw nationaal karakter. Nu hebt u ons duizend keer verzekerd van uw tedere vriendschap voor ons. U weet: vrienden delen alles. U zult daarom geen ogenblik aarzelen, mij *onmiddellijk* de navolgende kleinigheden te doen geworden; welteverstaan alles betaalbaar in degelijke schuldbekentenissen° op Klaas Vaak:

Haver 13789 lasten.
Bonen 11368 lasten.
Stro 8000000 bossen.
Alles beste kwaliteit.

Voor mijn sjabrak 15600 stukken laken, á 50 ellen per stuk.
Voor 't borduursel daarvan, 123 pond goud, en 331 pond zilver.
NB. Levering a.u.b. binnen drie uur en vijf minuten.
Voor mijn palfreniers en gevolg, verwacht ik:

991891 stukken karsaai.°
2210000 paar pantoffels.

Verder: 1731 zilveren roskammen. Met dit laatste artikel is grote haast: want het is mijn bedoeling daar flink gebruik van te maken, enzovoort.

Hoe groot was de vreugde onder de Bestianianen dat nu de commercie en fabrieken bij hen zo konden gaan bloeien! Die vreugde had net als deze hele historie een bijzonder karakter. Zij had een bijzondere uitwerking op de onderkaak en nog meer op de onderlip.° Beide hingen wegens voornoemde vreugde zeer verzwakt naar beneden; zodanig dat hun smoelen de helft langer werden dan zij drie dagen eerder waren.

vierde dag°

Alweer wat moois!

Lang was 't een grievend hartzeer geweest voor het Trojaanse Paard, dat zich beschouwde als iets geheel anders dan gewone paarden, toch als zodanig behandeld en beslagen te worden.

Om een eind te maken aan deze onrechtvaardigheid gebood het dat men hem beslaan zou met gouden hoefijzers.

Na veel tegenstribbeling gaf men toestemming tot deze kostbare behandeling. Alleen – het ongeluk wilde, dat elke morgen, als men de stal opende, de hoefijzers *foetsie!* waren en de dader op 't kerkhof.

Alle dagen vier nieuwe hoefijzers? Dat zou nogal duur zijn! Daarom hadden die van Bestiania de slimheid de goudsmeden om te kopen, om het vervaardigen trager te laten verlopen.

volgende dagen

Men hoeft geen paard, laat staan een Trojaans Paard geweest te zijn, om te weten dat het ongemakkelijk loopt, als men een hoefijzer verloren heeft. Aldus was het getob en gemartel over de verloren hoefijzers eindeloos.

Nu wilde juist het geval, dat rond deze tijd het Trojaanse Paard getroffen werd door de geelzucht.° Deze ziekte maakt, zoals u weet, dat men alles geel ziet. In de mening nu dat het zand, dat in Bestiania aan de oever van de zee ligt, goud was, had het de gematigdheid, om ineens en voor altijd (zo zei het) alle vorderingen af te handelen, te eisen, dat men het dertig scheepsladingen met stofgoud bezorgde.

Men zou licht geneigd geweest zijn het daarover te onderhouden. Maar de herinnering aan de vorige receptie maakte de mensen huiverig en deed de gedupeerde Bestianianen opnieuw veel meer beloven, dan zij konden waarmaken.

En hiermee hadden hun kwellingen nog geen einde. Want al

bij het begin van zijn intocht in Bestiania (ik vergat wegens de drukte u daarvan in kennis te stellen) had het van alle huisdeuren in dit land de sloten en grendels laten afnemen; de bewoners streng gebiedend de deuren niet te sluiten.

Niemand was er, die nu niet merkte, dat het Trojaanse Paard de kolder° in de kop had, behalve diegenen die (en hun getal is niet *extra* klein) zelf kolderden. Er bleef de arme Bestianianen die zich tegen hun zin voelden meegesleept in een maalstroom van gekheden, er bleef, zeg ik, deze eerlijke *dupes* niets anders over dan zich achter de oren te krabben.

Het karakteristieke van de priestermeute[°] was vroeger: eerst de mensen gek te maken, daarna met beide benen er schrijlings overheen te gaan zitten, tenslotte ze tot op het hemd uit te kleden; hen daarbij ernstig gebiedend de hemel ootmoedig te danken dat hun nog een hemd gelaten werd.

Toen de mens[°] uit de wilde staat der natuur, waarin zijn vrijheid geen andere begrenzing kende dan die van zijn vermogens, overging in de burgerlijke maatschappij, stond hij niets méér af van die natuurlijke vrijheid, dan er tot instandhouding van die maatschappij nodig was. Dit restant van de natuurlijke vrijheid altijd te beknibbelen, zich meer en meer macht aan te matigen, was in alle eeuwigheid het streven van diegenen – keizers, sultans, nabobs,[°] mogollen, koningen, hertogen, graven, pausen, stadhouders, burgemeesters, schepenen – aan wie de wilde mens zijn bescherming toevertrouwd had. Zowel bij eenhoofdige als democratische regeringen vindt men daarom in de wetten bepalingen die aanwijzen die zaken waarvan de natuurmens meende dat zij altijd tot zijn eigen bevoegdheid zouden blijven behoren, en waarin bestuurders niet hun neus mochten steken. Maar dat was natuurlijk niet naar de zin van priesters en dwingelanden!

Zo hebben de eersten zich van het (vergoddelijkte) huwelijk meester gemaakt. Zo hebben zij de inval gehad het malle mensdom te doen geloven dat de woorden die zij bij het trouwen prevelen, een soort van goddelijk cement zijn, waardoor twee schepsels die vandaag niet weten wat zij morgen willen, voor hun leven lang aan elkaar gesoldeerd worden.

De reformatie, die aan de katholieke religie een slag toebracht (omdat zij stekeblinde mensen het ene oog halfopen liet doen), de reformatie heeft het *sacramentachtige*[°] van het huwelijk sterk laten vervliegen. Maar met dat al komt, zelfs in die

landen waarin de heilige roomse kerk niet domineert, nog voortdurend de oude aap uit de mouw. 't Is voor mij niet te begrijpen, hoe mensen rattenkeutels voor goede peper kunnen houden en onberaden genoeg zijn om zich vast te leggen met een band, die hun hele leven zal knellen. Hoe zou het voelen van die knellende band niet zelfs het beste huwelijk kunnen verpesten?

Wat is de reden, dat vrouwen, meer dan mannen, vijandinnen zijn van echtbreuken, 'k bedoel echtscheidingen? Misschien, en niet meer dan misschien, vind ik gelegenheid in dit artikel hierop een antwoord te geven.

Het huwelijk, bekeken met het eenvoudig oog van onbedorven mensenverstand, is niets meer, nog minder, dan een verdrag tussen twee personen, om zich te verenigen, teneinde te voldoen aan het instinct der natuur, de kinderen op te kweken en zich het leven wederzijds zo genoeglijk te maken als doenlijk. Dat nu, wanneer deze mensen door de ondervinding duidelijk wordt, bijvoorbeeld dat zij niet goed gepaard zijn om te voldoen aan de bestemming van het huwelijk, of dat hun karakters niet van die aard zijn dat zij genoeglijk met elkaar kunnen leven; wanneer zij beiden dit begrijpen, dan, zeg ik, hebben deze beide mensen in zo'n geval zeer zeker het recht om dit verdrag tot wederzijds genoegen te verbreken, en ieder voor zich te paren met een ander (of, indien de ondervinding hen leerde dat vanéén gescheiden zij nóg ongelukkiger zijn, zich te herparen), zonder dat het nodig is dat deze menselijke bedrijven aan de neus gehangen moet worden van priesters of magistraten (laat staan dat men hun toestemming moet vragen). Ik zeg nog eens: mits zij beiden het helemaal eens zijn. Dat is de uitspraak van het gezond verstand.

Wanneer dit nu het gedrag is van een redelijk handelend mens en indien op deze manier ware deugd en de reden nooit in conflict zouden hoeven komen: wat is dan de oorzaak, dat moralisten en rechtsgeleerden (gezwegen nog van theologen)

het vermeerderde aantal echtscheidingen als een onloochenbaar bewijs van het verval der zeden bestempelen en iedere echtscheiding beschouwen als iets schandelijks?

En hiermee, mijne heren van de sacramenten,[1] zij u een goedenacht gewenst.

Zo gemakkelijk nu de echtscheidingen kunnen zijn wanneer beide partijen het eens zijn, zo weinig nodig is het de hulp van scheidsrechters vanbuiten in te roepen wanneer slechts één van beide partijen echtscheiding wil. Want, omdat het huwelijk een contract is door twee partijen gesloten, kan het ook niet ontbonden worden dan met beider toestemming; tenzij een wettige reden een uitzondering eist: gevallen die ons bestek niet gedoogt zelfs maar bij benadering te behandelen.

Is handelen naar de regels van het gezond verstand, en elkaar zomin mogelijk ongelukkig te maken, zedenbedervend? Schandelijk?

1. Men begrijpt van welke heren en van welke sacramenten hier sprake is. Niemand, op wie mijn uitspraken niet van toepassing zijn, behoeft zich deze aan te trekken. Deze *reminder* is overbodig. De geestelijken zouden dit zelf moeten begrijpen, naar den aard der christelijke liefde, waarvan zij zo vol zijn als een ei dat rot is.

OLEUM
VERI
TATIS
REGTEN
VAN DEN
MENSCH.

Een zeker schrijver, die onder lieden van vernuft een zekere reputatie heeft en die reputatie ook verdient (de man heet H. Fielding°), getuigt, dat van al zijn schrijverij niets hem meer moeite kostte dan zijn voorredes. Denkelijk wilde hij die voorredes schrijven vertrouwend ze leesbaar te maken. Ongaarne wil ik deze auteur tegenspreken. Graag beken ik, dat 't mij oneindig minder moeite kostte deze middag baars te eten dan na dat eten dit P.S. te schrijven. Gelooft mij, Bataven! Ik zou mij er niet druk over maken, indien 't mij niet was voorgekomen, dat ik nog niet was uitgepraat. Gelieft dus te weten, dat de hoofdzaak van de inhoud van dit boekje al uitgeschreven was, in 't najaar van het verleden jaar, dat is, vlak voor – en omstreeks de laatste revolutie in Frankrijk, die de Grootste Man° van Europa (en niet de ongelukkigste) aan 't hoofd van die Grote Republiek bracht. Gelieft u te herinneren, dat de omkeringen van zaken tegenwoordig op elkaar volgen, als een harddraverij waarin enige paarden op hol geslagen zijn. Gelieft te weten, dat alle boeken, en ook dit boekje dit gemeen hebben met schilderijen, dat men ze niet juist kan beoordelen tenzij men zich verplaatst in 't oogpunt, van waaruit de kunstenaar ze maakte. Gelieft te weten, dat dezelfde voorwerpen een geheel verschillende aanblik krijgen, naar gelang er een helder zonnelicht op schijnt of de lucht bewolkt is.

Ik verzoek dat men mij gelooft, als ik verklaar alléén te spreken over zaken en geenszins over personen;[1] dat ik alle personaliteiten haat en zeer weinig hen bemin die zoiets beminnen. Dat zulke mensen die met zogenaamde scherpzinnigheid menen duidelijke toespelingen te vinden, dit wijten aan hun geweten, en niet aan dit schrijven.

1. Welteverstaan: enig levend persoon.

Rembrandt, die men ervan beschuldigt de verf er nogal dik op te smeren,[2] placht te zeggen dat zijn stukken niet gemaakt waren om beroken te worden. Ik, die geen wiskundige ben, schrijf niet voor dezulken die ieder woord op een goudschaaltje leggen. Om misinterpretatie vóór te zijn, verklaar ik het plaatwerk te zijn: *Caricatuur*; en 't schrijfwerk: zuiver *Amfigourie.*[3]

En hiermee wens ik u, lezers en lezeressen! blijvende gezondheid en welzijn – met verzoek mij te vergeven als 't boekje u minder beviel dan u verwachtte. Maar geloof me! ik probeerde 't dingetje zo aangenaam te maken als (voor mij) doenlijk was. Ik durf niet goed u beterschap te beloven: want ik voel mijn eindrust naderen.

2. A. Houbraken° zegt in zijn biografie van Rembrandt, begin achttiende eeuw, dat deze een portret maakte zo dik van verf, dat men 't bij de neus kon oppakken.

3. Misschien heeft de lezer zijn *Dictionnaire de l'Académie Française* niet bij de hand; daar staat (het is ook toepasbaar op de plaatjes): *Amfigourie*: phrase, discours ou poëme burlesque, dont les mots ne présentent que des idées sans ordre, et n'ont aucun sens déterminé; vrij vertaald: *wildzang.*

Nawoord

Tijd

De *Lantaarn*-teksten zijn typerend voor een tijdvak waarin individuen en groepen burgers, op theoretische wijze, zochten naar nieuwe antwoorden op maatschappelijke problemen. Van Woensel verwerkt tevens de atmosfeer in de Republiek en verwijst naar de feitelijke veranderingen.

Er is geen andere periode geweest, waarin de Nederlanders elkaar om politieke redenen zo lang en zo intens in de haren vlogen, als in de periode 1780-1800. Al tijdens de ongelukkig verlopende vierde Engelse oorlog (1780-1784) nam de partijstrijd toe. Vanouds bestond er een tegenstelling tussen prinsgezinden en 'staatsgezinden' (de regenten). De laatsten voelden niets voor een duidelijk eenhoofdig bewind, een stadhouder met veel macht. Toen tijdens de oorlog de traag opererende stadhouder Willem V aan populariteit verloor, verenigden de staatsgezinden zich met de groep die het meest benadeeld werd, de brede burgerij. Samen vormden zij de patriottenpartij. Toen echter deze burgerij mede onder invloed van de Verlichtingsideeën poogde te bereiken dat stads- en andere besturen door de burgerij zelf gekozen werden, verdwenen de 'aristocraten' uit de patriottenpartij en zochten hun heil bij de prins-stadhouder; die overigens ook de steun had van het lagere volk. Aldus vormden zich twee machtsblokken, een progressief-burgerlijk en een orangistisch-aristocratisch-conservatief blok. Dat leidde tot de patriotse revolutie van 1787. Elk blok beheerste een deel van het land. Het ingrijpen van Pruisen bracht Willem V terug aan de macht. Tienduizenden radicale patriotten vluchtten naar het buitenland. De situatie veranderde pas toen de Fransen, die inmiddels zelf een revolutie achter de rug hadden, vergezeld door patriotse militairen, erin slaagden in januari 1795 over de grote

rivieren te komen. Dat leidde begin 1795 tot een vernieuwde revolutie in de Republiek; die dan *Bataafse* Republiek wordt.

Het was het begin van een drie jaar durende hartstochtelijke strijd om in de nieuwe volksvertegenwoordiging tot overeenstemming te komen over de vraag *hoe* modern Nederland eruit zou gaan zien. In 1798 leidde de patstelling tussen de verschillende groepen eerst tot een staatsgreep van radicalen, daarna van gematigden. Steeds speelde daarbij op de achtergrond de Franse regering (het Trojaanse Paard) een rol. In het algemeen bleek de uitkomst te zijn: Nederland wordt een eenheidsstaat in plaats van een verbond van provincies. De voorrechten van de staatskerk worden afgeschaft. Elke staatsburger, ongeacht ras of religie, krijgt kiesrecht. In 1801 echter vond onder invloed van Napoleon een nieuwe staatsgreep plaats, om de Franse belangen veilig te stellen. Daarmee naderen we de werkelijke 'Franse' tijd. Maar in de *Lantaarn* hebben we daarmee niet te maken. De *Lantaarn* doorlicht slechts de vastgeroeste meningen van zowel conservatief als progressief uit de eerdere periode; en blijkt daarin verrassend modern.

De schrijver

Een degelijke biografie van Pieter van Woensel, in druk, bestaat er nog niet. Hieronder volgen de voornaamste feiten uit zijn leven, voorzover tot nu toe bekend.

Pieter van Woensel wordt in 1747 geboren te Haarlem. Daar wordt hij op 10 januari 1747 gedoopt in de remonstrantse kerk. De remonstranten waren het meest vrijzinnige protestante kerkgenootschap. Dat is mogelijk van invloed geweest op zijn onafhankelijk karakter en op zijn levensgang.

Pieters vader is arts. Hijzelf zal dat ook worden – uiteindelijk. Niet iedereen in de familie houdt zich echter met de medicijnen bezig. Zijn oudste broer Joan (1740-1816) bijvoorbeeld, wordt

zeeofficier. Hij voert het bevel over een schip bij de slag tegen de Engelsen op de Doggersbank, in 1781, en zal het later nog tot schout-bij-nacht brengen. Pieter van Woensel zelf neemt een omweg voor hij de artsenijkunst en de zee combineert. Voorjaar 1764 meldt hij zich op het remonstrants seminarium te Amsterdam. Zijn onrustig gedrag brengt hem in conflict met een deel van de leiding. Oktober 1766 geeft Van Woensel zelf schriftelijk te kennen met de studie te stoppen omdat 'zijn gevoelens niet overeenkomen met die der Remonstranten'.

We treffen hem vervolgens als student medicijnen in Leiden, in 1768. In dat vak promoveert hij in 1770. Niet lang daarna vertrekt hij naar Rusland, waar hij in Russische dienst treedt. Hij wordt in Petersburg dokter in een militair hospitaal. Tot zijn beste vrienden behoort Jan Hendrik van Kinsbergen, een marineofficier in dienst van de Republiek en van Rusland; hij zal later een beroemd admiraal worden. Van Kinsbergen zal vanwege zijn relaties met het Russische hof vaak als beschermer van Van Woensel optreden.

Van Woensel blijft die eerste keer zes jaar in Rusland (1772-1778). Vervolgens blijkt hij in 1780 'docter der marine' te Amsterdam geworden te zijn. Die betrekking heeft hij waarschijnlijk in 1784 verlaten, want in de herfst van dat jaar begint hij een reis die hem via Marseille en Smyrna door een groot deel van Turkije zal voeren. Hij verblijft achttien maanden in Constantinopel. Een poging over land naar Delhi in India te reizen strandt bij Diyarbekir (Koerdistan). Vandaar trekt Van Woensel naar Erzeroem en Trebizonde. Hij belandt tenslotte op de Krim, waar hij in de periode 1786-1788 eerste marinearts is bij de Russische Zwarte-Zeevloot. Hij verblijft meestal te Sebastopol.

Van Woensel mist dus de hoogtijdagen van het patriottisme in zijn vaderland, in de jaren 1780-1787. Misschien verklaart dat de afstandelijkheid in zijn *Lantaarns*, met betrekking tot het revolutie-enthousiasme in de jaren '90; al zal ook hier zijn

gebruikelijke scepsis ten aanzien van alle 'geloven' meegespeeld hebben.

Via Kronstadt (Petersburg) komt Van Woensel terug naar Holland. Hij treedt te Amsterdam opnieuw als marinearts in dienst. In 1793 woont hij op de Reguliersgracht aldaar. In 1794 brengt hij (hij vaart mee als medicus) een bezoek van een halfjaar aan de kolonies in de West.

Als het ware tussen de bedrijven door is hij een halfjaar lang, vanaf september 1796, opnieuw in Petersburg. Het is zeker dat hij de rol heeft van geheim agent in dienst van de Republiek: uit bewaard gebleven geheime correspondentie (soms in code) blijkt dat hij daar is in opdracht van Buitenlandse Zaken. De Republiek, nu als bondgenoot van Frankrijk in oorlog met Engeland, heeft duidelijk behoefte aan de Russische expertise en kennissenkring van Van Woensel: wat zal Rusland gaan doen? Van Woensel slaagt erin de tekst van een Engels-Russisch verdrag en andere belangrijke documenten naar de Republiek te krijgen.

Mogelijk vermindert het nut van zijn aanwezigheid in Rusland. Zomer 1797 is Van Woensel terug in Holland. Waarschijnlijk hervat hij zijn werk bij de marine, maar dat is pas echt aantoonbaar in 1802. Het kan zijn dat hij medio 1797 ook nog een reisje naar Parijs maakt, mogelijk eveneens met het doel informatie te verzamelen voor de Republiek. Het blijft in het algemeen moeilijk vast te stellen in hoeverre Van Woensel tijdens de Bataafse Republiek geheel onafhankelijk is (hij dient zelfstandig allerlei plannen in voor verbetering van vloot en bewapening) en in hoeverre hij beschermd werd door bepaalde revolutionaire en politieke kringen. De toon in zijn werk blijft hoe dan ook, in alle omstandigheden, een onafhankelijke.

In 1805 blijkt Van Woensel bevorderd tot 'Doctor-Generaal van de Marine'. Hij besteedt zijn tijd vooral aan het schrijven van rapporten en het maken van inspectiereizen. Niet nader onderzochte berichten zeggen dat hij 'zo wat voor hoveling' speelt

aan het hof van koning Lodewijk Napoleon wanneer die nog in Den Haag resideert. Van Woensel woont daar dan zelf, op het oude wijknummer Boekhorststraat T 158.

Daar sterft hij op 20 april 1808 aan de gevolgen van een beenbreuk, ongehuwd. Hij wordt, eenenzestig jaar oud, begraven in de Kloosterkerk. Zijn nalatenschap was, blijkens een Haagse notariële akte, een kleine tweeënhalf duizend gulden waard.

In zekere zin stierf Van Woensel aan de gevolgen van zijn onafhankelijk karakter. Een eigentijdse deskundige vermeldt namelijk, vermoedelijk op goede gronden, in verband met die beenbreuk: ‘Een gewoon chirurgijn kon ’t gemakkelijk genezen hebben, maar omdat de algemene weg gemijd moest worden, volgde hij zijn eigen, kreeg er koud vuur van en stierf.’

Niet alleen vanwege zijn publicaties en opinies genoot Van Woensel bij zijn tijdgenoten enige vermaardheid als zonderling. Hij vertoonde zich namelijk vaak in Russisch kostuum, met een vervaarlijke bontmuts op. In een dergelijk kostuum liet hij zich ook afbeelden, voor zijn *Aanteekeningen* waarin hij van onder meer zijn Russische belevenissen verslag deed.

Werk

In het onderstaande vindt u geen volledige bibliografie van de teksten door Van Woensel geschreven. Slechts de belangrijkste, meestal nog zeer leesbare werken worden genoemd.

In 1781 publiceert Van Woensel *Tegenwoordige staat van Rusland*, opgedragen aan tsarina Catharina II. Het boek wordt in het Frans, Duits en Pools vertaald.

Eveneens in 1781 verschijnt zijn *Monitor of vertoogen, betrekkelijk tot de staatkundige en zedelijke huishouding der Nederlandsche Republiek.*

Belangrijk, wegens de mengeling van zakelijke reisbeschrijving, verlicht commentaar en ironisch mensbeeld, zijn de in

1791-95 verschenen twee delen van zijn *Aanteekeningen op eene reize door Turkijen, Natoliën, de Krim en Rusland in de jaaren 1784-89*. Opmerkelijk is de belangstelling voor de Turkse samenleving, waarin Van Woensel veel goede dingen ziet en die hij in sommige opzichten beschouwt als 'beter' dan de westers-christelijke maatschappij. Beroemd gebleven is zijn pragmatische advies aan de Turken gebruik te maken van bacteriologische oorlogvoering (de pest) tegen de Russen. Van Woensels onafhankelijke instelling wordt meteen al zichtbaar uit de Multatuliaanse intonatie van zijn opdracht 'Aan de waarheid':

'Mevrouw! Of misschien zijt gij nog maagd. Mejuffrouw! Aan u, die mij zo menig zuur gezicht kostte, vervoeg ik mij. 'k Bid u, in welke grond groeit gij 't weligst?

Is 't in de gewijde plaatsen? – Laten wij zachtjes spreken.
In de raadszalen? – Geen woord.
Op de hogescholen? – Klatergoud.
Op de beurs? – Zinloos gedoe.
Zo houdt de natuur u bestendig in arrest.'

In 1804 verschijnt zijn *Rusland beschouwd*. De laatste bekende stukken van Van Woensel zijn twee satirische teksten in het vooral tegen de Nederlandse Kantianen gerichte *Nog wat lectuur op het ontbijt en de theetafel van den Heer Professor van Hemert* (1806-1807, red. Petrus de Wacker van Zon). Van Woensel richt zijn pijlen hier op de filosofen en theologen die ruziën over vooruitgang en verlichting.

Tot het eind toe blijft hij zo een commentator die vanaf de zijlijn de samenleving in Nederland en de wereld observeert en fileert.

Onafhankelijk verlicht

Het werk van Van Woensel heeft doorgaans een prettig leesbaar, maar wat chaotisch karakter. Door alles heen schemert

steeds een schrijverspersoonlijkheid die vanuit een onafhankelijke positie zijn eigen mening vormt.

De gegeven informatie raakt nooit los van de denkbeelden van de auteur. Van Woensel rapporteert in min of meer zakelijke stijl over vaderlandse en buitenlandse zeden en gewoonten, maar is geneigd, vooral in de noten, uitgebreid persoonlijk commentaar te geven op meningen, auteurs, geloven, doctrines. Sterker nog, hij maakt bij die noten opnieuw noten. Van Woensel houdt zichzelf vaak niet in de hand. Die neiging tot digressie is het sterkst bij zijn wat kortere essays (zoals in zijn *Lantaarn*), hoewel dat deels beschouwd kan worden als behorend bij de literaire mode van die tijd, vaak geïnspireerd door de Engelse auteur Laurence Sterne (1713-1768). Aan het einde van de achttiende eeuw is bij een aantal betere schrijvers een 'ironische' manier van schrijven populair. Het is een manier van denken en schrijven die past bij en uiting kan geven aan de eigen persoonlijkheid van het individu: kronkelig en associatief, een tikje spottend. Geaccepteerde waarheden worden in twijfel getrokken.

Dat alles valt niet altijd in goede aarde bij de tijdgenoten, die 'objectieve' duidelijkheid en waarheid op prijs stelden. Van Woensel streek menig beschaafde lezer tegen de haren in. Zo moppert de recensent van zijn *Aanteekeningen* in de *Monthly Review* van 1791: 'to every one, who peruses his book, the causes of this partiality must be evident: one is, the desire of maintaining his reputation as an eccentric mortal, by thinking, or at least talking, differently from other people, no matter whether right or wrong'.

Het gaat Van Woensel echter niet om excentriciteit, individualisme, eigen zielenroerselen; ook al verwijst hij ergens naar zijn 'half *stoïek*, half *cyniek* humeur'. Hij is juist hevig in wereld en maatschappij geïnteresseerd. Hij is nieuwsgierig, heeft altijd een open oog, is een ideale waarnemer. Hij is echter, wanneer hij verklaringen zoekt, nooit geneigd te vinden wat iedereen al

vindt of vond. Wat hijzelf fout of dom acht, bestrijdt hij. Hij is veel meer dan de meeste Nederlandse aanhangers van de Verlichting geneigd kristalhelder en glashard van leer te trekken tegen het oude, tegen christendom en godsdienst (vooral de clerus beschouwt hij doorgaans als niets meer dan een ordinaire belangengroep), tegen elites, tegen van alles. Daarbij is hij ook allergisch voor het soort Verlichting dat zelf geloof geworden is; voor simplistische vooruitgangsdoctrines, beleden door politici die met de mond *ver*lichting belijden maar *op*lichting bedoelen. Op woordspelletjes met *licht* is Van Woensel verliefd.

Kortom, Van Woensel kan men gemakkelijk het etiket 'verlicht' geven, maar hij blijft in de eerste plaats zichzelf. Onafhankelijk verlicht.

Die onafhankelijkheid is een karaktertrek. Van Woensel *wil* geen gebaande wegen belopen. Hij *wil* graag outsider zijn en blijven. 'Een behaaglijke nieuwe dwaling is mij welkomer dan een verlepte waarheid', zegt hij ergens in een van zijn *Lantaarns*. Er zijn veel van dergelijke opmerkingen in zijn werk te vinden. Van Woensel is iemand die steeds iets nieuws nodig heeft (vandaar zijn reiszucht?). Hij wil solitair blijven, hoe begaan hij daarnaast ook is met de zwakke en de gediscrimineerde. Hij is geboeid door de maatschappij en de ontwikkelingen daarin, maar blijft graag aan de zijlijn staan. Angst speelt daarbij geen rol: hij zal sneller dan anderen positie kiezen en zonder vrees voor de gevolgen verklaren waarvoor hij staat. Nee – hij wil niet gevangen zijn, opgesloten raken in beschaving, land, stand, huwelijk, geloof.

Dat alles resulteert in kritische beschrijvingen en analyses van de Russische en Turkse, maar ook vaderlandse samenleving. Hij schroomt niet bij de Osmanen vele positieve zaken te ontwaren en beziet de islam met een welwillend oog (dat laatste is misschien bijzonder voor een christen van die tijd, maar evenzeer voor een religieverwerper zoals Van Woensel, die in druk durft te beweren dat het niets uitmaakt of men Confucius,

Christus of wie dan ook aanhangt). Hij durft eigen ideeën te ontwikkelen over echtscheiding, slavernij, geboortebeperking, opvoeding. Zijn verlichte tijdgenoten moeten geschokt gereageerd hebben op zijn pragmatische inzichten over de mogelijkheden van opvoeding, zijn minachting voor opleidingen en universiteiten.

Eigenzinnigheid, directheid, openhartigheid: dat alles is ook in de *Lantaarn* terug te vinden. De teksten zijn duidelijk geen product van langdurig overdenken, en ook niet van schaven en vijlen. Ze zijn haastwerk. Toch hebben ze een zekere charme, bij alle hoekigheid en rauwheid. Het onderliggende ritme is veelal dat van de klassieke Latijnse zinsbouw. Dat ritme is in de hertaling hier en daar enigszins verstoord.

Stijl en standpunt van *De Lantaarn* hebben in de loop der tijden bewondering gewekt, zelfs invloed uitgeoefend. Ik geef slechts één voorbeeld. In 1885 begon Willem Gerard Nouhuys een kritisch blad, eveneens *Lantaarn* genoemd. Het eerste nummer wordt ingeleid met een artikel van 'Pieter van Woensel Jr.'. Die spreekt bewonderend over zijn 'grootvader'.

De Lantaarn

In 1792 verschijnt *De Lantaarn* voor de eerste maal: een boekje ter grootte van een handpalm, verlucht met bijzondere illustraties door de schrijver zelf (bijzonder: ook de omslagen hebben illustraties). Het boekje, voor één gulden en vier stuivers te koop, had in ieder geval direct succes bij het publiek: er verscheen in hetzelfde jaar een tweede druk. De omvang van de successievelijke *Lantaarns* varieert (150-220 bladzijden).

De titelpagina geeft aan dat de auteur 'Amurath-Effendi, Hekim Bachi' is. Dat dit boekje op onafhankelijke wijze een eigen soort verlichting in het duister van de Nederlandse samenleving zal brengen, wordt (mede) duidelijk door dit Oosterse

pseudoniem: 'Mijnheer Amurath, hoofdgeneesheer'. Dat pseudoniem is niet alleen maar een verwijzing naar Van Woensels eigen ervaringen als reiziger in het Osmaanse rijk. Het herinnert de lezer aan toen veelgelezen werken als de *Lettres Persanes* (1721) of de *Turksche Spion* (1710), waarin fictieve Oosterse reizigers verslag deden van de curieuze opvattingen en gewoonten in Europa: die bleken zelden gebaseerd op het gezond verstand. We kunnen in Amurath een vergelijkbare observator verwachten. Ook deze kritische commentator zal, als arts, bovendien vermoedelijk wel wat satirisch-chirurgisch te snijden hebben in het lichaam van de Republiek. Brengt hij ook genezing?

Een uitgever wordt niet genoemd. We vinden onder de afbeelding van een lichtverspreidende lantaarn slechts de aanduiding 'Te Amsterdam, in 't Nieuwe Licht'. Die lantaarn zelf heeft natuurlijk alles met de Verlichting van Van Woensel te maken. Worden wij tevens verondersteld te denken aan een andere cynicus, de Helleense wijsgeer Diogenes? Volgens een klassieke anekdote wandelde hij op klaarlichte dag over de markt te Athene, een lantaarn in de hand, verklarend: 'Ik zoek een mens.'

Elke *Lantaarn* is min of meer een almanak, of jaarboekje (zie hierna: *Genre*). Zo'n type boekje behoort eigenlijk jaarlijks te verschijnen, maar dat is niet het geval met de *Lantaarn*. Die verschijnt onregelmatig. Dat kan te maken hebben met de afwezigheid van Van Woensel; of anders misschien met de onrust der tijden en speurende overheden. In ieder geval verschijnt pas na de revolutie van 1795 een volgende *Lantaarn*, in 1796. Daarna opnieuw in 1798, en in 1800. Die laatste aflevering wordt op 24 september 1800 getroffen door een verschijningsverbod vanwege de Agent van Inwendige Politie (minister van Binnenlandse Zaken); officieel omdat de dan bij wet verplicht gestelde namen van schrijver en/of drukker niet vermeld waren, maar vermoedelijk omdat er drie stukken over Napoleon Bonaparte in voorkwamen. Het was, nadat die in 1799 als Eerste

Consul in Frankrijk aan de macht was gekomen, gevaarlijk geworden over hem te schrijven. Uit allerlei ambtelijke correspondentie blijkt dat de meeste *Lantaarn*-exemplaren in het bezit waren van de Haagse drukkers-boekverkopers Isaac van Cleef en J. Leeuwenstein. In Amsterdam stuurde men onverkochte exemplaren terug naar Van Cleef; dus misschien was hij de uitgever. Men deed trouwens niet al te veel moeite de schrijver op te sporen.

Amurath maakte zijn identiteit zelf bekend in een *Bij-Lichter* bij de *Lantaarn* van 1800. Van Woensel gaat daar tevens in op het verschijningsverbod: 'Dit moeit mij; want een mens steekt zijn licht niet op, om het aanstonds te zien uitblazen. Ik vleide mij het te zien uitbranden tot de laatste druppel olie toe.' De titelpagina heeft ditmaal een *om*gevallen lantaarn!

In 1801 verschijnt nog een laatste *Lantaarn*; maar die bevat voornamelijk de tekst van de 1800-uitgave, zonder de stukken over Napoleon, maar met toevoeging van nieuw materiaal. Daarna is het stil. Dat is mogelijk het gevolg van de toenemende onvrijheid voor schrijvers en drukkers; maar misschien was Van Woensel inmiddels wat levensmoe. Aan het eind van zijn *Lantaarn* van 1800 merkt hij al wat ironisch op: mijn graf wacht.

Er is weinig bekend over de ontvangst van de *Lantaarns*. Misschien is karakteristiek de geprikkelde toon waarop een recensent in 1792, bij het verschijnen van de eerste *Lantaarn*, reageert, in het meest gelezen, maar nogal beschaafde recensieblad van die tijd, de *Vaderlandsche Letter-Oefeningen*: 'Van een schrijver, die zulke voornemens, en daarbij zulk een singulier hoofd en karakter heeft als de schrijver van dit boekje toont te bezitten, heeft men doorgaans weinig eerbied voor het publiek te wachten. En, inderdaad, hoewel in hetzelve een aantal gewichtige en algemeen-nuttige waarheden gezegd, en een aantal schadelijke voordelen bestreden worden, is er echter ook veel in, dat aan verlichte en onbevooroordeelde lezers mishagen zal, en de toon vooral, die er doorgaans in heerst, het scherpe en bij-

tende, en het spottende met zulke dingen die of waarlijk heilig zijn, of, door de grote meerderheid van het mensdom als zodanig aangezien worden, moet aan iedere bedaarde beoordelaar ongenoegen wekken. Daarenboven toont de schrijver dikwijls te veel verachting voor andere schrijvers, en een te grote verbeelding van zichzelf, iets, dat te minder te verdragen is, van een man, die zo weinig waarheidsliefde bezit dat hij schrijven durft: "In alles behaagt mij de afwisseling. Ik haat niets meer dan ouwbakken kost". Het boekje is van binnen en buiten met enige afbeeldingen voorzien, die even satirisch en scherp zijn, als de inhoud van hetzelve is.'

Dit is het standpunt van de beschaafde verlichte burger. Die werd blijkbaar getroffen door de spottende toon, en natuurlijk ook door het feit dat geliefde verlichte opvattingen niet langer heilig waren. Van Woensel had het echter evenzeer verkorven bij de radicalen, wegens zijn kritische, anti-Franse standpunt. Dat leidde bijvoorbeeld in 1800 tot een fel stukje in het blad *De Burger Politieke Blixem*, getiteld 'Levensbeschrijving van doctor Woenselius, alias Lamplicht'.

Genre

De *Lantaarns* kunnen, wegens hun opbouw en periodiek verschijnen, allereerst gezien worden als een soort almanak. Een gewone 'lees'almanak bevatte doorgaans drie afdelingen. Aan het begin een kalender met daarna allerlei gegevens over de indeling van het jaar, belangrijke feestdagen, gebeurtenissen, marktdagen enzovoorts. Hierop volgden informatieve leerzame stukken over bijvoorbeeld historische of politieke stof. In een derde gedeelte kon men, een in de loop der tijden groter wordend, meer creatief of literair segment vinden, dienend ter 'vermaak': anekdotes, kluchten, korte verhalen. Al in de zeventiende eeuw wordt de inhoud van de diverse onderdelen soms

afgestemd op specifieke beroepsgroepen. In de loop van de achttiende eeuw leidt dat tot de ontwikkeling van almanakken waarvan de gehele inhoud verband houdt met een bepaald belangstellingsgebied, zoals toneel of literatuur.

De oorspronkelijke functies van de almanak (informerend, instruerend, ontspannend) zijn te herkennen in de *Lantaarn*. Afgezien van de korte inleidingen, opdrachten aan het publiek en dergelijke, is er steeds aan het begin een kalender te vinden, soms met een overzicht van, volgens Van Woensel!, belangrijke historische gebeurtenissen. Het tweede en derde gedeelte zijn echter als het ware samengenomen en in elkaar overgevloeid. Het zijn doorgaans informatieve opstellen, die in een essayistisch jasje gestoken zijn. De eigen opvattingen van de auteur komen bijzonder duidelijk naar voren. Van Woensel is hier meer polemist dan informant; bij hem zijn humor en ironie belangrijke wapens om te overtuigen. Een enkele keer wordt het literaire aspect duidelijk zichtbaar, zoals in het fragment 'De lotgevallen van 't nieuwe zusterschap', waarin de sentimenteel-politieke retoriek van die dagen gepersifleerd wordt. Een geheel eigen literaire vormgeving heeft natuurlijk de 'Historie van een Trojaans Paard'.

Tegelijk is elke *Lantaarn* ook een beetje bedoeld als 'haneboekje'. 'Haneboek' was in de wandeling de naam voor boekjes (ook genoemd: A-B-boekjes) waaruit de schoolgaande jeugd het alfabet en andere basisbeginselen moest leren. Die teksten openden met de afbeelding van een haan: het symbool van waakzaamheid, oplettendheid, en dus ijver om in de vroege ochtend met de lessen te beginnen. Dat werd extra duidelijk gemaakt door een leerzaam versje, onder de haan geplaatst. Elke *Lantaarn* heeft aan het begin ook zo'n haan. Het onderschrift luidt hier: 'Gelijk de Wakkere Haan tot Kraaien is genegen / Zo laat u, Jonge Jeugd, tot Onderwijs bewegen.' Van Woensel doet het dus in zijn *Lantaarns* een beetje spottend voorkomen alsof hij de schoolmeester van Nederland is, oproepend bij het

eerste licht, *zijn* licht natuurlijk, de hersens op te klaren, in beweging te zetten.

Ten derde speelt Van Woensel met zijn *Lantaarn* misschien in op een ander aan zijn publiek bekend fenomeen. Zijn jaarboekje heeft namelijk, als periodiek, veel weg van een regelmatig verschijnend tijdschrift. Hierbij komt het feit dat de titel *Lantaarn* is. Dat laatste heeft natuurlijk vooral te maken met de (eigen) Verlichting zoals door Van Woensel voorgestaan (zie ook diverse afbeeldingen). Maar tijdschriftkarakter en titel verwijzen naar nog een ander fenomeen. Ten tijde van Van Woensel waren namelijk de zogenaamde rarekieks heel populair. Zij heetten ook, wegens de herkomst van hun Franstalige Savoyaardse vertoners, *lanterne magique* (toverlantaarn). Tegen betaling kreeg een toeschouwer bewegingloze lichtbeelden te zien van bekende personen en gebeurtenissen, veldslagen, en nog veel meer. De vertoner gaf toelichting en commentaar, en verschafte zo 'beweging' bij de plaatjes. In de patriottentijd ontdekte men dat dit medium een geweldig middel was om politiek commentaar te verstrekken bij ogenschijnlijk neutrale berichtgeving. Er verschenen vervolgens veel pamfletten die een titel hadden met een variant op het begrip lantaarn; en zelfs complete tijdschriften, bijvoorbeeld de *Lanterne magique of Toverlantaern* van de orangist Kees Vermynen, 1782. Dat blad beschrijft geheel fictieve plaatjes van geheel fictieve gebeurtenissen, bij voorkeur de dood of ophanging van een gehate patriot. Vermynen levert daarop enthousiast commentaar in zijn tekst.

De koper van de *Lantaarn* zal dus misschien op voorhand commentaar verwacht hebben op eigentijdse toestanden. Wellicht dacht hij, mede gezien het impressum 'In 't Nieuwe Licht' iets te lezen te krijgen over de ruzies in de Amsterdamse doopsgezinde gemeente: de partijen in dat kerkgenootschap noemden zich toen, naar rato van hun progressiviteit, aanhangers van het Nieuwe dan wel Oude Licht. Hoe het zij, de lezer van de *Lantaarn* wordt inderdaad met 'lantaarn'achtige opinies, kritieken

en analyses om de oren geslagen; zij het misschien in een heel andere vorm dan hij verwachtte.

Een vierde kader waarbinnen de *Lantaarn* gelezen kan of moet worden, lijkt te zijn: de kermis. Dat heeft niet zozeer te maken met het feit dat toverlantaarns vooral tijdens de kermis vertoond werden. Het heeft eerder te maken met het gegeven dat er hier en daar in de *Lantaarn* verdacht veel verwijzingen naar de kermis zitten. Zo zegt Van Woensel zich te zetten aan het schrijven van zijn stuk over West-Indië, juist wanneer de kramen voor de (lang durende) Amsterdamse kermis opgebouwd worden. Hij merkt elders op dat een revolutie 'een kermis is voor het intrigantendom' en 'we zijn in de kermistijd van de democratie'. In de 'Historie van een Trojaans Paard' zitten zelfs buitengewoon veel kermisverwijzingen. Het is hoe dan ook niet moeilijk vast te stellen: Van Woensel 'heeft' iets met kermis.

De vraag is: moet de *Lantaarn* gezien, gelezen worden als een soort kermisboekje? Verscheen het misschien bij het begin van de genoemde kermis? Vooralsnog moet de vraag onbeantwoord blijven. Indien zij ooit positief beantwoord kan worden, dan zal duidelijker zijn waarom Van Woensel meende in deze teksten de wereld op de kop te mogen zetten, met zijn opvattingen over clerus, echtscheidingen, religie, verlichting, politiek. De kermistijd is de tijd van de omgekeerde wereld; het is tijd voor gekkigheden en rare beesten, en de normale waarden blijven thuis.

Historie van een Trojaans Paard

Deze historie is het beroemdste verhaal van Van Woensel, en het langste. Het is in dit Griffioen-deel in zijn geheel opgenomen. Daarom, los van het commentaar, enkele samenvattende opmerkingen over deze tekst.

De vorm is hybride. Het verhaal begint namelijk als een klassiek epos, zoals dat betaamt bij een Trojaans beest, dat hier terecht 'onze held' heet; en dat klassiek 'helmboswuivend' rondloopt, gezien de pluimen op zijn kop. Een epos begint met het vragen om inspiratie, aan god of godinnen. Zo ook hier. De zanggodinnen moeten Van Woensel te hulp komen. Feitelijk noemt hij hen: *lol*godinnen (zie commentaar). Hij blijkt daarmee vanaf het begin van dit epos een *mock-epic* te willen maken: een literair genre waarin op een burleske manier wordt omgesprongen met held en thema. Van Woensel duidt dat waarschijnlijk aan wanneer hij zegt dat het verhaal van 'bargoenze aard' is.

Tot die burleske atmosfeer behoort ook de wijze waarop de schrijver de genealogie van de Held aanpakt. Als was hij een echte achttiende-eeuwse wetenschapper, een andere Linnaeus, ploetert hij enkele paragrafen dor voort aan de beschrijving van aard, kenmerken en eigenschappen van Trojaanse paarden.

Toch blijft het een *historie*, dat wil zeggen een verhaal dat de pretentie heeft gebaseerd te zijn op de realiteit. Gezien de achtergrond van revolutie en het binnenhalen van de Fransen is dat inderdaad waar. Tegelijkertijd blijft het verhaal, met zo'n beest in de hoofdrol, ook een fabel: iets van alle tijden, waaruit mensen in alle omstandigheden lering kunnen trekken. Misschien is zelfs het begrip parabel bruikbaar. Want er zit een bijbels tintje aan het verhaal. Het paard heeft duivelse trekjes, het ontpopt zich, gezien verschillende opmerkingen, als de Slang en het Beest uit de Apocalyps. En dat we misschien wel de eindtijd naderden, daaraan hadden, tussen 1790 en 1800, toen de revoluties alle oude waarden leken om te keren, veel mensen in Europa en het vaderland al gedacht. Van Woensel weet als goed schrijver op die verwachtingen in te spelen. Overigens noemt hij deze historie zelf in zijn *Bij-Lichter* een allegorie.

Met dat alles wordt Van Woensel onvermoed de beschermer van Hollands tuin (een toen zeer bekend beeld voor de tegen

vijanden vanbuiten afgeschermde Republiek); een Laokoön, die waarschuwt het verdachte geschenk vanbuiten, het Paard van Parijs, niet binnen Trojes muren te brengen.

Tenslotte: misschien heeft onze satire tevens een kermiscontext (zie hiervoor). In dit verhaal (niet alle kermisdetails zijn in de huidige bewerking woordelijk bewaard gebleven) wordt voortdurend verwezen naar kiezentrekkers, goochelaars enzovoorts, zoals die op de Amsterdamse Botermarkt (het Rembrandtplein) optraden, juist gedurende de kermis. Op dat plein, in de buurt waarvan zich vanouds de uitspanning van Blau-Jan met exotische beesten bevonden had, stonden in de kermisweken tenten waarin toneelkluchten vertoond werden, draaimolens met houten (!) paarden en zelfs 'paardenspullen'. Eerder in de eeuw kon men er ook poppen bezichtigen van bijvoorbeeld 'Het hof van Troje' (helaas kon dat nog niet vastgesteld worden voor juist onze periode).

Misschien sluit dat andere rare, politieke kunstjes vertonende Trojaanse Paard goed aan bij de sfeer van kluchten en *malle*molens... en is dat heel goed begrepen door de Bataafse Nederlanders. Die immers hadden inmiddels veel ervaring opgedaan met het circus dat politiek heet. Zij begonnen genoeg te krijgen van dat soort hocuspocus.

Literatuur

Tekstuitgaven van Van Woensel

Pieter van Woensel Amurath-Effendi, Hekim-Bachi. Ingeleid en geannoteerd door J.J. Wesselo. Zutphen z.j. Klassiek Letterkundig Pantheon 200.

Pieter van Woensel, *Staat der geleerdheid in Turkijen* (1791). Bezorgd door Meike Broecheler. Leiden 1995. Duivelshoekreeks 3.

Studies over Van Woensel

[Bernardus Bosch] 'Levensbeschrijving van Doctor Woenselius', in: *Revolutie in woorden.* Keuze en toelichting: A.J. Hanou. Amsterdam 1989, 91-93, 128-129.

J.L. Swarte, 'Pieter van Woensel (1747-1808): auteur, marinearts en geheim agent'. In: *Marineblad* 1985, 181-192.

Simon Vuyk, 'Pieter van Woensel op het seminarium der remonstranten te Amsterdam (1764-1766)'. In: *Mededelingen Stichting Weyerman* 22 (1999), 166-169.

Verantwoording

De opgenomen, soms ingekorte, stukken zijn, zoals gebruikelijk in deze reeks, herspeld. Zij zijn afkomstig uit de volgende *Lantaarns*:

Lantaarn 1792
Advies; Medicinaal middel om ons verstand te verbeteren; Staat der geleerdheid in Nederland, en van de intelligentsia; Van de kinderteelt.

Lantaarn 1796
De nationale opvoeding; Dat der mensen bestemming niet is *redelijk* te zijn; West-Indische fragmenten.

Lantaarn 1798
Over revoluties; Over voorbehoedmiddelen; Is mijn natie geschikt voor democratie; De nakomelingschap begluurd; De lotgevallen van 't nieuwe zusterschap.

Lantaarn 1800
Historie van een Trojaans Paard; Over de echtscheidingen; Narede.

Ik dank Bert Paasman voor zijn informatie over enige onduidelijkheden in de tekst over Suriname.

Aantekeningen

WAARSCHUWING 7

Deze inleidende tekst van de eerste *Lantaarn* (1792) houdt tevens verband met de afbeelding op het achterplat. Zie afbeelding 5 en het commentaar daarbij.

liflaf de sterk op de 'aandoeningen' of sentimenten afgestemde, ook politieke, literatuur tussen 1780 en 1800, van of in de trant van Rhijnvis Feith. Het publiek herkent niet langer de 'bittere' citroensmaak van het gezond verstand.

MEDICINAAL MIDDEL OM ONS NATIONAAL VERSTAND TE VERBETEREN 9

De arts Van Woensel combineert in dit stuk twee opvattingen. Ten eerste: de al sinds de Oudheid in West-Europa aangehangen klimaattheorie. Het (volks)karakter wordt bepaald door omstandigheden van geografie en klimaat, en daarom ook door de voedingsmiddelen die op die bodem en onder die omstandigheden gecultiveerd worden. Ten tweede: de lichaamssappen van de mens en de kwaliteit van zijn vochten (zoals: bloed, slijm, gal) bepalen zijn aanleg en karakter (de eveneens uit de Oudheid stammende *humeuren*leer).

joden de zo levendige joden gebruiken, zo meent Van Woensel, gekruider, oostelijker, voedsel. De *distilleerketel* van hun maag produceert dus een andere psychologie, heeft een ander karakter tot gevolg.
geest trekken woordspeling, met geest in de betekenis van 'essentie' (zoals in: wijngeest) en geest als 'esprit'.

jenever in de achttiende eeuw de nationale drank. Die zou heilzaam zijn tegen allerlei, ook psychische, kwalen. Vandaar dat men de dag vaak al begon met het innemen van deze 'ochtenddrank'.

waterzucht ziekelijke opeenhoping van water in het weefsel of in een holte van het lichaam.

Kanasser oorspronkelijk Zuid-Amerikaanse tabakssoort (Varinas). Vanaf 1615 teelde men rond Amersfoort als eerste in Nederland eigen inlandse varianten van allerlei tabakssoorten.

kousenweverijen de kousenweversstoel werd in 1589 uitgevonden door de Engelsman William Lee (1550?-1610). Zijn vinding veroverde spoedig het continent.

pekelvlees het was nog de gewoonte dat in een huisgezin eenmaal per jaar een (deel) van een vetgeweid beest gekocht werd. Het vlees werd ingezouten en in een zoutoplossing (pekel) gezet. Die voorraad werd de rest van het jaar geleidelijk opgebruikt, voorzover het vlees eetbaar bleef.

vellenploterijen werkplaatsen waar men schapenhuiden van wol ontdoet. Bij het conserveren van de huiden worden allerlei gistingsprocessen gebruikt.

perkamentmakerijen perkament is bewerkte huid (van ongeboren kalveren). Ook hier maakt men dus bij de bewerking gebruik van chemische processen.

loodwitmakerij loodwit is een loodcarbonaat, gebruikt in witte verf.

aluin een soort sulfaat.

rattenkruid arsenicumverbinding.

plateelbakkerij plateel is een verzamelterm voor allerlei soort aardewerk, maar vooral voor (imitatie) Chinees porselein en Delfts blauw.

schansloper soort zware, afsluitende overjas.

STAAT DER GELEERDHEID IN NEDERLAND EN VAN DE INTELLIGENTSIA 16

Onder geleerdheid verstaat Van Woensel het soort kennis dat het bevoorrechte bezit is van 'geleerden' (hier vertaald met 'intellectuelen', A.H.): diegenen wier opleiding niet ten doel had zich praktische kennis (nodig voor een beroep) eigen te maken. Dat soort kennis verwierf men buiten de scholen om. De kennis van 'geleerden' was erop afgestemd de cultuur van verleden en heden te beheersen, te begrijpen en bespreekbaar te maken. Kennis van bijvoorbeeld Latijn en Frans was daartoe onmisbaar. Van Woensel lijkt ertoe geneigd een groot deel van de culturele productie van zijn tijdgenoten te beschouwen als ballast, nodeloze prietpraat. Volgens zijn nogal pragmatische Verlichting kan men een vraagteken plaatsen bij het nut van de intellectueel als zogeheten cultuurdrager. Van Woensel is daar zéér modern in. De titel van zijn stuk sluit trouwens aan bij de contemporaine gewoonte om analyses van en onderzoeken naar de stand van zaken in bijvoorbeeld landen en wetenschappen, in talloze verhandelingen en werken, een titel als 'De Staat van ...' te geven; zoals zijn eigen 'Staat der geleerdheid in Turkijen' uit 1791. De lezer verwacht dus een kritische beschouwing.

entoilage, systeme, clinquant, marcassite, jargon verwante begrippen voor behang, opsmuk en gedoe, onzuivere ertsen, brabbeltaal; alles bijeen: zinloos geklets.

Arrenbergse boekencatalogus in 1773, en later opnieuw in 1788, deed de Rotterdamse boekhandelaar Reinier Arrenberg een poging, in zijn *Naamregister van de bekendste en meest in gebruik zynde Nederduitsche boeken*, de Nederlandse boekproductie te inventariseren. Hij liet overigens veel weg: romans, satires enzovoorts. Van Woensel beschikte, gezien zijn tekst, blijkbaar over de 1773-uitgave. Hij zou, daar hij op basis van Arrenberg berekent dat er tussen 1600 en 1772 8000 werken

verschenen waren, bijzonder geschrokken zijn van de nieuwste inzichten: dat alleen al in het tijdvak 1700-1800, ten minste 200 000 teksten in het Nederlandse taalgebied gedrukt zijn. Het zou zijn standpunt nog verscherpt hebben.

Dordrecht waarschijnlijk doelt Van Woensel op de beroemdste Dordrechtse synode, die van 1618-1619. Aangezien toen definitief de leer van de publieke gereformeerde kerk vastgesteld werd, was sindsdien de vrijheid van denken en spreken beperkt.

Vlissings genootschap hier en in de volgende passages spot Van Woensel met de Verlichtingsmanie om overal geleerde verenigingen op te richten. Drie daarvan worden onmiddellijk genoemd. In 1765 ontstond het Genoodschap ter bevordering van Nuttige Kunsten en Wetenschappen te Vlissingen (later, in 1769, genoemd: het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen). Dit genootschap schreef prijsvragen uit en liet regelmatig verhandelingen inleveren. Die werden gebundeld en gepubliceerd als *Verhandelingen van het Zeeuws Genootschap*. Te Amsterdam bestond vanaf 1774 een medisch genootschap, *Servandis Civibus*; daarvan verschenen de *Handelingen* tussen 1776 en 1792. Het *Stolpiaans legaat* verwijst naar een reeks Leidse prijsverhandelingen over de natuurlijke godsdienst, gefinancierd uit een schenking in 1753 door Jan Stolp aan de Leidse universiteit gedaan. Het zijn antwoorden op vragen over wat de natuurlijke rede kan zeggen over de natuur van God.

Hollandsche Maatschappij de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen was het eerste Nederlandse grote 'geleerde' genootschap. Het werd in 1752 in Haarlem opgericht. Doel was het bevorderen van alle kunsten en wetenschappen. Geleidelijk kwam het accent te liggen op de natuurwetenschappen. In 1777 werd vanuit deze kring de 'Oekonomische Tak' opgericht, waarin de economie van Nederland aandacht kreeg.

Maatschappij der Letterkunde in 1766 werd te Leiden de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde opgericht. Het doel was niet de beoefening, maar de wetenschappelijke bestudering van de Nederlandse taal en literatuur (inclusief de vaderlandse geschiedenis).

vijf universiteiten namelijk te Leiden, Utrecht, Groningen, Franeker en Harderwijk. De belangrijkste provincies wensten elk een eigen universiteit te hebben.

Genève deze stad had vóór 1792 een reputatie als centrum van kosmopolitisme en tolerantie, waar de vrije gedachte gewaardeerd werd. Rousseau beschouwde het als een eer 'citoyen de Genève' te zijn.

niet verzuurt predikanten zijn fortuinlijk, wegens hun recht op een pensioen en dus op rust.

Amurath Effendi het schrijverspseudoniem van Van Woensel, 'Mijnheer Amurath'. Dit Turkse pseudoniem verschaft hem de mogelijkheid als een vreemde naar de Nederlandse samenleving te kijken.

in de zak steken men beloont niet, maar geeft slechts eerbewijzen.

zonder kracht, macht of heerlijkheid zonder echt talent (in de bijbel worden deze begrippen gebruikt wanneer de macht van God of de engelen in het geding is).

VAN DE KINDERTEELT 26

Van Woensels verlichte bezwaren tegen het onbeperkt in de wereld brengen van kinderen (zoals op diverse gronden door de staat en de kerken gepropageerd), moeten mede gelezen worden in het licht van ontbreken van goede voorbehoedsmiddelen. Er waren slechts buitengewoon primitieve (en onhandige) condooms; vrouwen maakten gebruik van kruidenaftreksels (bij-

voorbeeld van zevenboom) om een abortus op te wekken. Het aborteren was in die tijd levensgevaarlijk.

oud vuil van de gebruiken bij diverse volken om overbevolking tegen te gaan, zoals de gewoonte bij Chinezen de kinderen die hun tot last waren *voor oud vuil op straat* te werpen, verschijnt iets later een overzicht bij Thomas Malthus (1766-1834), in boek I van zijn *An Essay on the Principle of Population* (1798).

te smoren gebruik bij misschien de Hellenen. Deze praktijk werd ook verdedigd door Plato.

DE NATIONALE OPVOEDING 30

Het denken over de (nationale) opvoeding was in de achttiende eeuw een rage. Het werd vooral bevorderd door particulieren of via genootschappen (zoals de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen). Bij de Bataafse revolutie van 1795 werd het ook een zaak van de moderne staat. Er kwam zelfs een minister ('Agent') van nationale opvoeding.

à enseigner ... &c. de schrijver gebruikt Franse uitdrukkingen en benamingen, aangezien het *bon ton* was bij de opvoeding de moderne ideeën volgens Franse maatstaven na te volgen en die door Franstalige *gouverneurs* en *gouvernantes* (onderwijskundigen in particuliere dienst) te laten onderwijzen.

een land de Bataafse Republiek (Nederland).

instituteurs onderwijzers.

intendants de l'éducation onderwijsinspecteurs.

apotheker apothekers hadden in deze tijd het imago van semi-intellectueel (vergelijk de apotheker in Daalbergs *Jan Perfect*, 1817). Van Woensel, als echte 'arts', had het uiteraard niet op met deze amateurs die meenden alles te kunnen onderwijzen.

dominee B. misschien: Bernardus Bosch (1746-1803), ooit dominee te Diemen, in de tijd van dit stuk van de *Lantaarn* eerst secretaris van de Algemene Wijkvergaderingen te Amsterdam en in 1796 volksvertegenwoordiger. Deze patriot publiceerde veel opvoedkundige werken.

manteltjes en befjes de gebruikelijke kledij van dominees.

Letter-Oefenaars vermoedelijk verwijst de schrijver naar de geïrriteerde bespreker van de *Lantaarn* van 1792, in de *Algemeene vaderlandsche letter-oefeningen* van 1792, 1e stuk, 531-532. Dit blad was in deze tijd het meest gelezen recensietijdschrift. Het werd geleid door de doopsgezinde broers Loosjes, ademde een verlichte atmosfeer, maar werd gaandeweg wat behoudender. De rauwe eigenzinnigheid van Van Woensel viel in deze kring geheel verkeerd. De bij Van Woensel voorkomende cursiveringen zijn trefwoorden genomen uit de uitgebreidere titel van de *Letter-Oefeningen*.

Arabische grillige, speelzieke: verwijst tevens naar Van Woensels 'Turkse' alter ego.

trafieken bedrijfssoorten.

keizerin van Rusland, Catharina II, keizerin 1762-1796, verlicht vorstin, richtte in 1779 deze school op. In die tijd had men grote verwachtingen van het nut van toneel voor het opvoeden van de burgerij.

inkomsten uit colleges hoogleraren hadden een vast inkomen van de staat. Daarnaast betaalden de studenten een vast bedrag per college aan de betreffende hoogleraar; soms ook een bedrag voor dictaten en voor examens.

speldengeld toelage voor de vrouw, bij het huwelijk vastgesteld.

Hoogste School de Leidse universiteit.

dicterend in de vorm van een betoog dat letterlijk opgeschreven moet worden door de student.

Gaubius Hieronymus David Gaubius (1705-1780), hoogleraar medicijnen te Leiden, lijfarts van Willem V, behandelde deze stof als rector magnificus in zijn *Feestrede* bij het tweehon-

derdjarig bestaan van de Leidse universiteit (1775).

crème fouettée slagroom.

Mozarts Handleiding bedoeld is waarschijnlijk *Versuch einer gruendlichen Violinschule* (1756) door Leopold Mozart (1719-1787), de vader van Wolfgang.

Lully Jean-Baptiste Lully (1632-1687), componist aan het hof van Lodewijk XIV.

curatoren universiteitsbestuurders.

brevis esto 'Waar je het ook over hebt: wees kort!': citaat uit de *Ars poetica* (vs. 335) van de Latijnse dichter Horatius (65-8 v.Chr.).

DAT DER MENSEN BESTEMMING NIET IS *REDELIJK* TE ZIJN 38

Het unieke van de mens, en juist datgene waardoor hij zich van de dieren onderscheidt, is zijn redelijkheid; dat is de algemene mening. Dat staat te bezien: want wanneer het erom gaat het voortbestaan van de mens te verzekeren, is een daad nodig die allesbehalve redelijk is. Onze dierlijkheid is dan buitengewoon nuttig!

Brugmans Sebald Justinus Brugmans (1763-1819), hoogleraar in een veelheid van vakken, achtereenvolgens te Franeker en te Leiden; groot onderzoeker.

Cromwell Oliver Cromwell (1599-1658), Engels leider van de puriteinen, bracht het Engelse koningshuis ten val en stichtte een republiek. Gezien de tegenstelling met *Welcrom* is het niet duidelijk of Van Woensel een ongunstig oordeel over hem heeft.

stoter een munt van weinig waarde. De naam van die munt is misschien zinvol binnen de seksuele context.

ph... misschien: phoe (niemendalletje) of: phlatus (scheet).

zonde van Eva volgens *Genesis* 3 moeten sinds de zondeval van het eerste mensenpaar alle vrouwen in pijn hun kinderen baren.

WEST-INDISCHE FRAGMENTEN 42

In deze brieffragmenten van Van Woensel zien we de belangstelling van de nieuwe, verlichte Europeaan voor geografie en klimaat van de kolonies, verhoudingen tussen de bewoners, gewoonten bij de slaven. Het is niet langer de zucht naar gewin die de blik op land en mens bepaalt.

Demarary en Berbice de toenmalige betekenis van 'kolonie' legt eerder de nadruk op volksplanting dan op wingewest. Wanneer Van Woensel over *Surinamers* spreekt, doelt hij op blanke kolonisten. Demarary en Berbice, gelegen aan de gelijknamige rivieren in het huidige Guyana, ten westen van Suriname, kwamen met Suriname zelf vanaf 1667 in Nederlands bezit. De bloei berustte op de plantagelandbouw, vooral van suiker, bedreven met de hulp van slaven. De handel vanuit en met de kolonies gebeurde volgens directieven uit de Republiek; daar zetelden ook de besturen van de verschillende kolonies (dat van Suriname: in Amsterdam). Van Woensel bezocht deze gebieden in 1794. In 1781-82 bezetten de Engelsen Demarary en Berbice; opnieuw in 1796.

kermistenten de Amsterdamse kermis begon in deze tijd altijd op 16 of 17 september (de dag na Sint-Lambert), en duurde twee à drie weken.

hoepelstokken de schrijver lijkt te denken aan de korte houten hoepelstokjes waarmee jongens een hoepel aandrijven. Die staan hier *bemorst* (met aanplakkende wieren) in het water.

Moskovië Rusland (door Van Woensel bereisd, zie nawoord).

chassinetten horren.

Westfaalse domheid de domheid van de landelijke Westfalers (vaak in Holland werkzaam als seizoenarbeiders) is in deze eeuw een gemeenplaats.

padden hiermee schijnt bedoeld: kikkers. De naam padden voor kikkers komt ook voor bij Suriname-deskundigen als Hartsinck (zie drie noten verderop).

oom Tobias Uncle Toby, figuur uit *Tristram Shandy* (1760-1767) van Laurence Sterne (1713-1768). Uncle Toby is een gepensioneerd militair met onschuldige stokpaardjes.

mombieren vermoedelijk een zuur afscheidende soort insecten.

Hartsinck Jan Jacob Hartsinck (1716-1779), onder meer chartermeester van de Amsterdamse admiraliteit, met belangen in West-Indië. Hij schreef een *Beschryving van Guyana, of de Wilde Kust [...] waarby komt eene verhandeling over den Aart en de Gewoonten der neger-slaaven.*

malassie melasse (dikke stroopachtige suikerhoudende massa die bij de suikerbereiding overblijft zonder dat daar verder suiker uit verkregen kan worden).

agricola veteranus boer met lange ervaring.

jichtig jicht was indertijd een veel voorkomende kwaal.

Friderici: Jurriaan Friderici (geboorte- en sterfjaar onbekend) verbleef als officier al geruime tijd in Suriname. Vanaf juni 1790 was hij eerst plaatsvervangend gouverneur, vanaf augustus 1792 tot juli 1802 gouverneur-generaal.

cochenille scharlaken verfsoort (gewonnen uit een luis).

Historia Medica hier: medische geschiedenis in het algemeen.

contorale in een niet-huwelijkse relatie. Van Woensel noemt dit ook ironisch een *conhangmatkale* verhouding: samen in één hangmat.

boassi lepra. Het fenomeen van de melaatsheid in Suriname, zoals hier en in volgende alinea's door Van Woensel beschreven, werd ook al behandeld door de gewezen Surinaamse arts Godefredus Wilhelmus Schelling, die daarop in Utrecht in

1769 promoveerde (vertaald als: *Verhandeling over de melaatsheid*, Utrecht 1771). Hij zegt dat de gebruikelijke benaming elephantiasis voor de in Suriname boassi genoemde ziekte, ontstaan is door de overeenkomst van de huid van de lijders met die van de olifant. Blijkens zijn noot 9 heeft Van Woensel het proefschrift in het Latijn gelezen (waar Schelling inderdaad *Schilling* heet).

Neva rivier waaraan Petersburg ligt.

abt Raynal van deze Franse historicus (1713-1796) verscheen *Précis de l'histoire philosophique & politique Des Etablissemens & du Commerce des Européens dans les deux Indes*, Amsterdam 1782; overigens met een opdracht van dat werk door Van Woensel aan de advocaat-fiscaal van de Amsterdamse admiraliteit. Aldaar p.276-283, 309-316 over lot en gewoonten van zwarten, en over Suriname.

salpouris eigenlijk: salempo(e)ris, een blauwe of witte katoenen stof.

quasi-paternosters snoeren met belletjes of anderszins, waarmee men het ritme kan onderstrepen.

menuetten en contradansen menuetten hebben een langzaam-vlug-langzaam ritme. Bij contradansen (van: country dances) stemmen verschillende dansers hun bewegingen op elkaar af.

OVER REVOLUTIES 58

Zoals een dokter ziekten observeert en analyseert, zo ontleedt de arts Van Woensel de ziekte in het Nederlandse politieke bestel: twintig jaar revolutiegezindheid (zie volgende noot). Revoluties hebben de neiging nooit uitgewoed te raken. Dat is mede het gevolg van het feit dat een zeker soort mensen belang heeft bij instabiliteit: zij leven van intriges en conflicten.

privileges tijdens de eerste patriotse periode (1780-1787) dacht men dat herstel van de kracht der burgerij gelegen was in het opnieuw effectueren van oude, soms middeleeuwse, incidentele overeenkomsten (*privileges*), waarbij bijvoorbeeld de burgerij, in de schutterijen, het recht had op bewapening (en dus macht). Men dacht nog niet in termen van het natuurlijk recht van de burger om invloed uit te oefenen op het bestuur (democratie). Vandaar dat de *aristocratie* (de regenten) zich een tijd lang met de burgerij kon verenigen, tégen hun oude vijand, de stadhouder. Pas vanaf medio 1787 dacht een groot deel van de patriotten 'democratisch'. Toen zij bij de revolutie van 1795 aan de macht kwamen, had men drie jaar nodig om de nieuwe denkbeelden in een grondwet vast te leggen. Dat leidde nog in 1798 (het jaar waarin deze tekst verscheen) tot twee staatsgrepen, geïnspireerd door eerst radicale en daarna gematigde opvattingen over democratie en staatsvorm. De tijdgenoot vroeg zich dus terecht af of er ooit een einde kwam aan de veranderingen en revoluties.

Wijkvergaderingen – clubs alle hier genoemde vormen van politieke organisatie bestonden in 1798 werkelijk.

OVER VOORBEHOEDMIDDELEN 63

Over alles kan men twisten. Zo ook over voorbehoedsmiddelen. Zijn ze een vrijbrief voor libertinisme? Voorkomen ze geslachtsziekte? Hoe weegt men zoiets tegen elkaar af?

zeer verdeeld volgens orthodox-katholiek standpunt *zijn* (of: worden) brood en wijn tijdens de eucharistie (de mis; de viering van het laatste avondmaal) echt lichaam en bloed van Christus (transsubstantiatie). Volgens protestants standpunt *betekenen* zij Christus (consubstantiatie).

ontdekking van Amerika de algemene overtuiging was dat syfi-

lis en andere geslachtsziekten overgekomen waren uit Amerika.

neus lees: penis. Verkoudheid staat voor het 'niezen' daarvan, dus voor geslachtsziekte.

IS MIJN NATIE GESCHIKT VOOR DEMOCRATIE? 65

De Nederlanders hebben nogal verschillende belangen. Zij zijn verschillend op het punt van religie, bezit, politieke overtuiging. Kan in een democratie (die nieuwe vorm van bestuur) daarom nog wel iets fatsoenlijks bereikt worden? Hoe doe je dat? Moet één partij de andere overheersen, moet men een poldermodel van eeuwig overleg bepleiten? Is democratie écht wel zo nuttig?

Luikse zolen mogelijk verwijzen de Engelse en Luikse schoeiselstukken naar het feit dat de voorgestelde nieuwe Nederlandse grondwet een lappendeken was van ongelijksoortige elementen: Engelse (min of meer democratische) en Luikse (dat is Franse, en daarom, althans op dit moment, meer autoritaire; Luik was sinds 1795 bij Frankrijk ingelijfd).

podagreuze jichtige.

grondvergaderingen kiesdistricten.

titel van patriot 'patriot' betekent 'vaderlandslievend'. Daarmee worden andersgezinden impliciet *niet* vaderlandslievend, genoemd.

DE NAKOMELINGSCHAP BEGLUURD 71

Alles lijkt eeuwig; maar alles verandert wel degelijk. Het katholicisme van de Middeleeuwen verdween. Nu is de bevoorrechte positie van de gereformeerde kerk afgeschaft. Ook de Oranjes

zijn er niet meer. Dat alles kan men bedenken, wanneer men in 1797 gaat stemmen, in de nieuwe democratie. Bijgedachte: blijft díé eigenlijk wel bestaan?

Hoogmogenden de Staten-Generaal.

Ex-Stadhouderes Wilhelmina (1751-1820), gemalin van stadhouder Willem v. Zij was een krachtige persoonlijkheid, met veel invloed op het landsbestuur. Door de patriotten werd zij afgeschilderd als een soort kenau; vandaar het *azijnachtige*, bittere, dat haar herinnering nagelaten heeft.

Grote Zaal de Ridderzaal van het Binnenhof. De eigenlijke Balzaal, eveneens in het Binnenhof, werd in 1796 vergaderzaal van de volksvertegenwoordigers. Van Woensel lijkt de twee te verwarren.

tegenwoordig priesterdom de dominees.

houten harnas preekstoel.

1550 de tijd waarin het 'ketterse' protestantisme nog moest vechten voor overleving.

DE LOTGEVALLEN VAN 'T NIEUWE ZUSTERSCHAP 73

De schrijver persifleert hier de toen gewone, 'snikkende' stijl van de vaderlandse politici, tevens in gebruik in de populaire aandoenlijke poëzie en in sentimentele romans. In die teksten worden emotie opwekkende begrippen (zoals: broederschap; vandaar hier: *zusterschap*) het publiek toegeworpen, zonder in degelijk syntactisch verband geplaatst te worden. De rondgestrooide leestekens horen bij deze retorische stijl. Met dit soort irrationeel geklets kan de latere geschiedschrijver niets beginnen, is de suggestie in de noot. In deze tekst vindt men de brokken waaruit zo'n tranenrijke speech is opgebouwd. Het zijn echter krokodillentranen: 'Waren we maar nooit aan revoluties begonnen!'

Quos samen met *perdre*, *vult* en *dementat* zijn woorden uit een Latijns spreekwoord, dat in zijn geheel vertaald kan worden als: 'Die Jupiter wil vernietigen, slaat hij eerst met blindheid'. Van Woensel wil zeggen dat onze democratische politici het Franse gevaar niet hebben willen zien.

HISTORIE VAN EEN TROJAANS PAARD 75

Deze onafgemaakt gebleven satirische fabel is op Sterniaanse wijze vormgegeven: het verhaal zit vol uitweidingen, digressies, tussenvoegsels en veranderingen van gezichtspunt. Toch vordert gaandeweg de verhaallijn. Het verhaal heeft tegelijkertijd de vorm van een klassiek heldenepos, zij het in de variant van een burlesk heldenepos. Daarin wordt lage materie 'hoog' behandeld. Hier is de held een paard.

Het thema van het Trojaanse paard is uiteraard ontleend aan de *Ilias*: daar weten de Hellenen door middel van dit onschuldig ogende beest uiteindelijk toch Troje te veroveren. Het paard van Van Woensel heeft hier en daar echter ook trekjes van het Beest uit de *Apocalyps* (zie commentaar). Uiteindelijk wordt gemikt op Frankrijk, dat, in 1795 binnengehaald als hulp en bondgenoot tegen een zogenaamde tiran, steeds inhaliger blijkt en de Nederlandse vrijheid bedreigt. De Bestianianen (Nederlanders) hebben zich in de luren laten leggen.

aanroeping bij een klassiek epos, bijvoorbeeld dat van Homeros over de strijd om Troje, behoort een invocatio, een aanroeping; meestal van de muze(n), die de schrijver moet(en) bijstaan. Die zanggodinnen volgen hier eveneens.

Lolgodinnen zanggodinnen; 'lollen' is zingen, meestal in ietwat benevelde staat. De schrijver behandelt hen dan ook niet zeer eerbiedig.

zulke beschermengelen hier wordt niet de hulp ingeroepen van

de klassieke helpers, maar van eigentijdse natuuronderzoekers, type Leeuwenhoek of Linnaeus, die elk beestje weten te ontleden, te classificeren en te catalogiseren. Zulke helpers passen goed in dit spot-heldendicht.

catalogus hier: naslagwerk voor levensvormen. Voorlopig heeft het verhaal dan ook de opbouw en volgorde van een wetenschappelijke inventarisatie: beschrijving, afkomst, eigenschappen, kenmerken.

zegt Voltaire Voltaire (1694-1778) is hier een quasi-autoriteit; de uitspraak ('waarheid is voor de ware') moet opgevat worden als vergelijkbaar met uitspraken als 'de reine is alles rein'. Overigens komt *verum enim vero* letterlijk als uitdrukking voor op een aantal plaatsen bij de Romeinse redenaar Cicero.

genieën hier: geesten.

kameelpaard giraf (camelopardus).

geheel Europa overdekken verwijzing naar de Franse grootheidsmanie, en de oude en nieuwe Franse drang tot expansie; daarmee ook naar de identificering van het Trojaanse Paard met Frankrijk. Op dit moment, rond 1800, kan de lezer misschien denken aan Napoleon, maar binnen de verhaalsituatie, die begint met de stand van zaken vóór en rond 1795, is dat minder zinvol.

te bleken legt in deze tijd legt men het linnen buiten te bleek op grasvelden. Genève bezat buiten de eigenlijke stad slechts weinig grondgebied.

over de jas getrokken de door mij gekozen volgorde is verkeerd.

Ik heb–moeder misschien is Christus bedoeld: 'Wie is mijn moeder, en wie zijn mijn broeders?' (*Mattheus* 12:48).

pauw met een slang hoogmoed en pronkzucht, gepaard met achterbaksheid en giftige valsheid. Van Woensel schept hier een 'mythologisch' dier, vergelijkbaar met bijvoorbeeld de basilisk (haan, slang en vleermuis tegelijk), of met die draak of slang die het Beest uit *Openbaring* is, de verstoorder van de van God gegeven orde.

S. Lehman tandarts Samuel Lehman (geboorte- en sterfjaar onbekend), uit de Jodenbreestraat te Amsterdam, adverteerde wekelijks in de *Leidsche Courant*. Vanaf 1798 bood hij aan op het Rembrandtplein kermisgangers van buiten Amsterdam van dienst te zijn.

vastleggen in papier de Franse verlichte, misschien zelfs tot revolutie oproepende denkbeelden werden via drukwerk over de wereld verspreid.

in Amerika kinine, indertijd het belangrijkste geneesmiddel tegen deze koorts, kwam uit Zuid-Amerika.

duivelsdrek asa foetida, hars van een Aziatische plant. De stank uit het achterste van het Paard verraadt achteraf zijn duivels karakter – vandaar dat het werkt als schrikmiddel, als bekering tegen de bedwelmende praatjes van de voorzijde.

trommelzucht een soort darmziekte (gassige opgezwollenheid van de maagstreek bij koeien en paarden). De schrijver zal mede deze ziekte gekozen hebben vanwege de in de naam opgesloten verwijzing naar rellen en revolutie.

Boek de bijbel.

Mancha Don Quichote.

ezel In *Numeri* 22 wordt de profeet Bileam door zijn ezel gemaand Gods wil uit te voeren.

Dionisius eerste bisschop van Parijs, aldaar rond 250 onthoofd. Het hier voorkomende wonderbaarlijke verhaal komt uit een zesde-eeuwse bron.

Bomare Jacques Christophe Valmont de Bomare (1731-1807) publiceerde een *Dictionnaire raisonné d'histoire naturelle*; de besproken slangenpassage vindt men in de Nederlandse vertaling (*Algemeen en beredenerent woordenboek der natuurlyke historie*, 1767-1769 dl. II, 517).

Bestiania de Bataafse Republiek, Nederland (zie ook zes noten verderop).

Mithridates koning van Pontus (Klein-Azië) 111-63 v.Chr. Het gifverhaal is historisch juist.

een man niet duidelijk wie hiermee bedoeld wordt. Het is moeilijk te interpreteren wie en wat de schrijver in de gehele volgende passage op het oog heeft. Hij zegt dat een en ander honderd jaar eerder plaatsvond; maar hij lijkt toch (Franse?) revolutionaire personen en gebeurtenissen te behandelen.

houten paard zoals het oorspronkelijke Trojaanse paard uit de *Ilias*, een dood voorwerp.

leven bij lieten verwijzing naar de talloze regeringen en ministers die tijdens de eeuw en tijdens de revolutie onmachtig bleken de Franse staat en samenleving te leiden.

Grote Paard mogelijk 'La Grande Nation', in deze tijd de gebruikelijke benaming voor Frankrijk.

Bestiania gezien geografie, gewoonten en bestuursvorm kan Bestiania zonder meer gelijkgesteld worden met de Republiek (Nederland). Daarmee is de naam nog niet geheel duidelijk. *Best*iania kan verwijzen naar verschillende zaken: beesten (de bewoners zijn agrariërs, geregeerd door een stalhouder), bestjes (opoes; de bewoners zijn in dit verhaal nogal truttig en zonder daadkracht) of naar de idee dat dit land 'het beste' land is (naar de eeuwige overtuiging der Nederlanders; en enigszins parallel lopend met de achttiende-eeuwse idee dat deze wereld de beste van alle mogelijke werelden is).

Ambidubius Willem V, stadhouder 1766-1795. Zijn naam verwijst allereerst naar zijn aarzelende (tweeslachtige, dubieuze, talmende) optreden tijdens zijn bestuur; tevens naar het dubbele en dubieuze, als het ware amfibische karakter van zijn ambt: een stadhouder had allerlei bevoegdheden waardoor hij de mogelijkheid had op te treden als een monarch, anderzijds was hij legaal niet meer dan de 'eerste dienaar' van de werkelijke *soevereinen*, de Staten-Generaal. Hij was dus enerzijds vorst (daarom is zijn kostuum *half geborduurd*), anderzijds bediende (lakei, in *livrei*). Die positie blijkt hier uit de overdwarse kleding die Van Woensel Ambidubius laat dragen (zoals ook bij weeskinderen gebruikelijk was; de banen

van hun kleding gaven vaak de stadskleuren aan). De verweesde Ambidubius is dus *doorkluchtig*, nauwelijks doorluchtig, en ziet eruit als een hofnar. Voor het thema van de gespletenheid en het 'dubbele' in de politieke prentkunst van deze dagen, zie A. van den Berg, 'Een hervormde hervormd. Verticale tweedeling op spotprenten in de patriottentijd' (in: Th.S.M. van der Zee e.a., *1787. De Nederlandse revolutie?* Amsterdam, 1988, 193-205).

magnaten regenten, leden van de Staten. Later in dit fragment ook genoemd 'potentaten'. In patriottenjargon zijn dit 'aristocraten'.

zeewinden de Oranjes waren door huwelijken verbonden met het Engelse koningshuis en steunden doorgaans Engeland of werden van daaruit ondersteund.

veilige bewaarplaats de stadhouder, als dienaar van de Staten en de Republiek, zou degene moeten zijn die de vrijheden en voorrechten van de ingezetenen moest verdedigen.

J.C. Jezus Christus.

Buffon Georges Louis Leclerc graaf de Buffon (1707-1788) publiceerde vanaf 1749 zijn *Histoire naturelle* in 36 delen: de eerste moderne encyclopedie der natuurwetenschappen. De hondensoorten zijn in de Nederlandse vertaling, *De algemeene en byzondere Natuurlyke historie*, 1773-1785, te vinden in dl. III-3, 36-58, en VIII, 95-98.

keeshonden kezen, bijnaam voor patriotten, de politieke partij bestaande uit een mengeling (althans tot 1787) van 'aristocraten' en 'democraten', die in het algemeen antistadhoudersgezind was. Zie ook het Nawoord.

het document het is niet geheel duidelijk op welk document, of op welke aantasting door de stadhouder van de rechten, gedoeld wordt. Het meest waarschijnlijk is dat de passage betrekking heeft op de stampij in de jaren '80 rond het ontdekken van het bestaan van de 'Akte van Consulentschap' (1766). In dit document had Willem V zijn adviseur, de her-

tog van Brunswijk, beloofd dat die over zijn adviezen uitsluitend aan Willem verantwoording schuldig was. Dit werd door de tegenpartij beschouwd als een zich onttrekken aan de verantwoordingsplicht jegens de Staten-Generaal.

dronken maakte de rijkdom in Nederland vóór 1795 leidde tot brooddronkenheid, tot 'luxe' politieke partijstrijd.

onbehoorlijk veel rook de beschreven apocalyptische situatie lijkt betrekking te hebben op Frankrijk vóór de Revolutie van 1789, tijdens het monarchale bewind. Het land wordt kaalgevreten door drie groepen: hoge en lage adel en clerus (*zwarte vliegen*). In deze fabel is niet duidelijk wat de functie is van bijvoorbeeld de *schoorsteenvegers* en het *dichtmetselen*. Ook het later beschreven *gedruis* blijft onverklaard: Frans gepraat en geruzie?

inzakt hij knielt en slaat aan het bidden.

Priestley Joseph Priestley (1733-1804), Engels scheikundige, specialist in gassen; tevens aanhanger van de Franse revolutie.

Lavoisier Antoine Laurent de Lavoisier (1743-1794), Frans scheikundige, beroemd als analysator van de bestanddelen van de lucht. Hij stierf onder de guillotine.

Montgolfier Étienne de Montgolfier (1745-1799) steeg in 1783, samen met zijn broer, op in een ballon gevuld met een gas lichter dan lucht.

arriveren al vóór 1787 proberen de patriotten zich voortdurend te verzekeren van de hulp van Frankrijk, tegen de stadhouders- en Engelsgezinden. Frankrijk kwam echter niet te hulp toen bij de Pruisische inval (1787) de patriotten de nederlaag leden.

Trojaanse Paard in dit geval schijnt het meer betrekking te hebben op een soort politieke veranderingszucht, eigen aan revolutionairen.

veranderde na de revolutie verandert in Frankrijk de houding ten aanzien van de patriotten (overigens mede een gevolg

van de aandrang door hun gevluchte partijgenoten binnen Frankrijk). Op 1 februari 1793 verklaart Frankrijk de oorlog aan de stadhouder. Dat leidt ertoe, dat in januari 1795 Franse troepen, gesteund door een korps patriotten, over de bevroren rivieren Nederland binnentrekken. Overal grijpen de patriotten de macht en Ambidubius / Willem v vlucht (zie paragraaf *Jeremiade*).

parfum zie voorgaande noot. De oorlogsverklaring gaat gepaard met de nodige propagandistische oproepen zich van de 'tirannie' te bevrijden.

Mannen-broeders! de hele brief is een staaltje van het broederschap propagerende revolutionaire retorische jargon. Een vergelijkbare oproep tot opstand wordt gevonden in het pamflet van de Franse generaal Dumouriez, toen die in 1793 het Hollands Diep naderde.

geTromp en geRuiter de schrijver valt de zijns inziens voze patriotse retoriek aan. Daarin wordt teruggegrepen op de oude vaderlandsliefde, vrijheidszin en weerbaarheid van de 'Bataven' en de voorouders uit vooral de zeventiende eeuw. De beroemde zeventiende-eeuwse admiraals Cornelis Tromp (1629-1691) en Michiel de Ruyter (1607-1676) worden als het ware politieke heiligen in dit patriotse nationale visioen, juist omdat in deze jaren de nieuwe oorlog met de Engelsen, bijvoorbeeld de zeeslag bij Kamperduin in 1797, verloren wordt. Maar de economische en militaire kracht van de Republiek is in de achttiende eeuw, en zeker sinds *twintig jaar* (de vierde Engelse oorlog, 1780-1784), zodanig verminderd dat realisme geboden is. De Bataafse Republiek moet dus geen gehoor geven aan de eisen tot oorlogsinspanning van haar zogenaamde revolutionaire bondgenoot, Frankrijk. Dat Trojaanse Paard zoekt slechts eigen voordeel.

catechiseerscholen wijkvergaderingen en democratische clubs.

breed water in december 1794 bevriezen onverwacht de grote rivieren. Franse troepen, gesteund door een korps patriotten,

kunnen daarom vanuit de reeds veroverde Generaliteitslanden Nederland binnentrekken.

Hyperborische spraak taal van de Hyperboreeërs, mythologisch volk in het ijzige noorden.

D. T. deze onopgeloste initialen duiden vermoedelijk de Republiek aan. Het onderwerp van het sprookje blijft duister.

joyeuse entrée oftewel 'blyde incomste': al in de Middeleeuwen de benaming voor de plechtige ontvangst van de nieuwe soeverein in stad of provincie, waarbij tevens de rechten en plichten van beide partijen vastgelegd worden. Het ironische is dat het Paard geen legitieme soevereiniteit bezit, hoewel het zich wel gedraagt als soeverein; en de rechten en plichten worden nogal eenzijdig geregeld. Zie ook afbeelding 12 en de aantekening daarbij.

ondernemingen verschillende plaatsen in Horatius komen in aanmerking als bron van deze opmerking.

Keukenmeid de *Volmaakte Hollandsche Keuken-Meid* (1746) was een vaak herdrukt kookboek.

sjabrak dekkleed. De gehele passage verwijst naar de berooide kleding en uitrusting van de binnenkomende Franse militairen.

quarrépruik oudmodisch soort staatsiepruik, slechts door autoriteiten gedragen bij plechtige gelegenheden. De nieuwe democratische machthebbers blijken door het dragen van zo'n pruik toch veel weg te hebben van de oude 'aristocraten'. Belangrijker is dat zij hierdoor aangeven in de rechten van de oude soevereinen te treden. Wanneer het Paard om een dergelijke pruik vraagt, eist het dus in werkelijkheid de macht op.

Articles Convenus afgesproken punten (verdrag). Hier en in het volgende ironiseert Van Woensel het Haags verdrag van 16 mei 1795, waarbij Frankrijk en de Republiek een of- en defensief verbond sloten, en Frankrijk de zelfstandigheid van de nieuwe Bataafse Republiek erkende. De Republiek verloor

echter delen van haar grondgebied en betaalde Frankrijk honderd miljoen gulden als 'schadeloosstelling en vergoeding'. Ook moest zij beloven 25 000 man Franse troepen te voeden en te kleden.

Uilenstein fictieve plaats, wijzend op (waan)wijsheid.

eerste palfrenier een van de Nederlandse onderhandelaars met Frankrijk, de voorzitter van de nieuwe Staten-Generaal, Pieter Paulus (1754-1796). Een beloning of onkostenvergoeding in de vorm zoals die in de tekst genoemd wordt, is in die tijd vrij gebruikelijk.

degelijke schuldbekentenissen de zogenaamde assignaten, die de Nederlanders moesten accepteren. Die werden door Frankrijk niet gedekt en werden steeds minder waard.

karsaai gekeperd laken, in dit geval bestemd voor legerkleding. De *pantoffels* zijn militair schoeisel.

onderlip zie afbeelding 13: het portret van Cornelis Zip.

vierde dag de volgende passage slaat op de in een eerdere noot genoemde verplichting een bepaald aantal Franse militairen van schoeisel enzovoorts te voorzien. Tot ontzetting van de Nederlanders werd dat aantal militairen regelmatig vervangen; de Fransen eisten dat ook die militairen van alles voorzien moesten worden, volgens verdrag.

geelzucht goudzucht. Het verarmde Frankrijk eiste bij het Haags verdrag (zie eerdere noot) geld van de rijke Republiek.

kolder inderdaad een hersenziekte, juist bij paarden en runderen.

OVER DE ECHTSCHEIDINGEN 108

Rond 1795 was echtscheiden nog zeer moeilijk en werd een echtscheiding door de kerken tegengewerkt. De wereldlijke autoriteiten stonden in speciale gevallen van overspel en kwaadwillige verlating echtscheiding toe; maar bijvoorbeeld in de pro-

vincie Holland was de rechtbank dan toch verplicht het advies van de theologische faculteit te Leiden in te winnen.

priestermeute de schrijver doelt op alle soorten geestelijke gezagsdragers, in alle tijden, bij alle gezindten. Zij beroven het individu van zijn vrijheid en verantwoordelijkheid.

Toen de mens... de schrijver volgt verderop min of meer de verlichte theorieën over het *contrat social* van de Franse schrijver Jean-Jacques Rousseau (1712-1778): ooit stonden de verzamelde individuen om pragmatische redenen een deel van hun rechten af aan de gemeenschap (de staat), in ruil voor bescherming. De staat (de leiders, de kerk) heeft echter geleidelijk de neiging zich te beschouwen als hogere entiteit, en het individu te behandelen als van geen waarde. Echtscheiding behoort echter tot de onvervreemdbare rechten van het individu: staat noch kerk hebben zich daarmee te bemoeien.

nabobs Indische potentaten.

sacramentachtige sacramenten zijn door Christus ingesteld en hebben een duidelijke bijbelse fundering. Indien het huwelijk een sacrament is, is het daarmee onherroepelijk geworden. Het huwelijk is overigens geen sacrament bij de reformatorische kerken.

NAREDE 112

Dit stukje uit de *Lantaarn* van 1800 heeft enigszins de functie van parodie op de gebruikelijke gewichtige voorredes.

Fielding de Engelse toneel- en romanschrijver Henry Fielding (1707-1754) schrijft in zijn *History of Tom Jones, a Foundling* (1749): 'I can with less pains write one of the books of this history, than the prefatory chapter to each of them' (bk. XVI, hfdst. I: 'Of prologues').

Grootste Man op 9 november 1799 nam Napoleon de macht in Frankrijk in handen.

Houbraken Arnold Houbraken (1660-1719) schreef *De groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen* (1718-1721); de passage over Rembrandt en de uitspraak van Rembrandt: dl. 1, 269.

Aantekeningen bij de afbeeldingen

Bladzijde 6
De titelpagina van alle *Lantaarns* is vrijwel identiek. Na de titel volgt het schrijverspseudoniem, 'Mijnheer Amurath, hoofdgeneesheer': een schijnbare garantie voor de objectiviteit van de waarnemingen, immers gedaan door een buitenlander en buitenstaander; tegelijk aankondiging van harde chirurgisch-satirische ingrepen. Het prentje van een lantaarn wijst uiteraard, net als de plaats van uitgave, op het verspreiden van licht en Verlichting in het lichtschuwe vaderland.

Bladzijde 8
Deze haan is aan het begin van elke *Lantaarn* te vinden en verwijst naar de vergelijkbare haan aan het begin van schoolboeken die de jeugd opwekt wakker te worden en zich aan het leren te zetten.

Bladzijde 15
Het portret door P. Wagenaar van Pieter van Woensel, met de fameuze Russische bontmuts, te vinden voorin diens boek *Aanteekeningen* (dl. 1, 1792).

Bladzijde 25
Wie trekt er in Nederland aan de touwtjes van de regering? Dat is afhankelijk van rijkdom. De gewone burger en de man uit het volk komen er nauwelijks aan te pas. Het onderschrift blijft onverklaard. (*Lantaarn* 1792)

Bladzijde 29
De Nederlandse burger (Van Woensel?), gekleed in kamerjas en slaapmuts, en gewapend met een gehoorapparaat, wordt belaagd door drie mannen die 'gehoor' vragen. Gezien hun

spreekhoorns willen zij graag hun opinies opdringen. Mogelijk zijn zij vertegenwoordigers van de drie partijen uit 1792: orangisten, aristocraten, democraten. Mogelijk zijn het slechts personen die de burger elk hun eigen waarheid willen opdringen: een probleem van de Verlichting! Van Woensel zelf heeft slechts beperkt licht: dat van zijn (dieven)lantaarn, vergelijk het vignet op de titelpagina van zijn *Lantaarn*. (*Lantaarn* 1792, achterplat)

Bladzijde 37
Van Woensel, zoals elke auteur, krijgt te maken met het feit dat hij, hoe hij het ook inkleedt, nooit gemakkelijk de weg zal vinden tussen waarheid en opinie. Hij kan niet beide dienen. Hij zal dus op de blaren blijven zitten (zijn gat branden). Het motto op de schoorsteenmantel luidt: 'Jupiter / de waarheid is niet voor iedereen gelijk'. (*Lantaarn* 1796)

Bladzijde 41
Een gedemobiliseerde patriotse vaderlander, ondanks zijn verminkingen slecht beloond voor zijn inzet, poogt aan de kost te komen met de verkoop van 'vliegenvergif' (een aanwijzing dat hij tot zijn schade zelf verleid werd door mooie praatjes?). Het schip van staat waarop hij diende, is aan de grond gelopen, met de bezem halfstok: teken van nederlaag. De inzet, een lege galg waaronder skeletresten, geeft mogelijk zijn toekomstperspectief. Het onderschrift bevestigt de pessimistische mensvisie. (*Lantaarn* 1796)

Bladzijde 57
Het argeloze bij de neus genomen Nederlandse volk wordt op sleeptouw genomen door ideologen: een (vrijzinnige?) dominee met de bijbel onder de arm en een democraat met de vrijheidshoed op de stok. De voosheid van elk theologisch en politiek enthousiasme wordt aangegeven door de bellenblazende kinde-

ren, en door de lucht producerende blaasbalg met de leuzen van de revolutie. (*Lantaarn* 1796)

Bladzijde 62
Een lid van de oude elite, met bijbehorende pruik, tracht zelfs het minieme, door een ezel gedragen licht van verouderde wereldbeschouwing en geloof te smoren. Het boek constateert dan ook: 'en wij zijn apen gebleven'. Hoofdaap én aapjes-volgelingen zijn allen onvolkomen mensen, onverlichte na-apers. (*Lantaarn* 1796)

Bladzijde 64
De (blinde?) Nederlandse maagd, oftewel het volk, weinig méér wetend dan dat zij/het 'Vox populi vox Dei' is, de volksmacht; wordt belaagd door allerlei figuren die haar hun 'licht' willen aanpraten: Verlichting, Inlichting, Bijlichting, Oplichting, Toelichting. (*Lantaarn* 1798, achterplat)

Bladzijde 70
De mening dat het 'zoveelste' voorstel voor een constitutie door elke Nederlander, zonder onderscheid, beoordeeld zou kunnen worden op zijn waarde, wordt belachelijk gemaakt; conform de mening van de patriot (!) Vreede, die in het onderschrift weergegeven wordt. De plaat toont dan ook een doorsnee van de Nederlandse kiezers. In het midden een aristocraat. Rechts van hem onder anderen een boer of arbeider met schop en een joodse brillenkoopman. Het opschrift op de lanterne magique, 'Nooit zo meer Vertoond', is gedrukt op een papier dat opgetild kan worden. Daaronder leest men: '189ste plan van een constitutie anno 1961'. (*Lantaarn* 1798)

Bladzijde 72
Ironische blik op het inhalen in 1795 van de nieuwe Vrijheid, en het vieren van de nieuwe Revolutionaire Principes, voorgesteld

als het binnenhalen van een schijnbaar onschuldig iets (het Trojaanse Paard, schraal als de binnenrukkende Fransen). De tijdgenoten hebben dergelijke revolutionaire feesten gekend; daarbij werd bijvoorbeeld gedanst rond de Vrijheidsboom en reien van 'maagden' zongen en strooiden bloemen.

In het decor van een grote Hollandse stad zien we een vergelijkbaar feest in volle gang. De maagden strooien, de burgerij staat er verzaligd bij of juicht en danst, de nieuwe autoriteiten (die zich de oude carrépruiken van de regenten toegeëigend hebben) verwelkomen. Op het podium worden de 'Rechten van den Mensch' afgekondigd, en diezelfde utopische verklaring wordt met aandacht aangehoord op de voorgrond (misschien zijn de twee luisteraars daar leden van de intelligentsia, gezien hun uilachtige voorkomen; misschien ambachtslieden, gezien hun werktuigen; of heel misschien zelfs vrijmetselaars: hun symbolen waren soms gelijk aan die van de revolutionairen). Rechtsonder wordt het volk koest gehouden met gratis voedsel en drank.

De kritiek van de illustrator is niet alleen voelbaar in de voorstelling als geheel. Linksonder vertoont zich een (joodse? in elk geval volkse, dus vermoedelijk Oranjegezinde) koopman met een lading kool. Er bestaat tenminste één exemplaar van de *Lantaarn* met deze prent, waarin de zijkant van de kruiwagen opgetild kan worden, als een soort luikje. Daaronder leest men: 'vrijheid / gelijkheid / broederschap'. En dááronder, wanneer men dit stukje papier met die tekst opnieuw optilt: 'Eigenbelang / Heerszucht / Wraak'. De uitroep van de koopman, 'kool!', alsmede zijn hele verschijning en lading, wordt daarmee een commentaar op dit feest van pseudorevolutie. Want iemand kool verkopen betekent: iemand knollen voor citroenen verkopen. Het wordt aangevoeld als een nogal forse uitdrukking. Want 'kool' in achttiende-eeuws jargon is ook een erotisch woord. Het betekent ook 'kut'. Wij zouden zeggen, in verband met die commentaarfunctie van de kool op alle grote revolu-

tionaire woorden, het is allemaal 'gelul'. De papegaai (!) op het podium ondersteunt het kool!-commentaar met zijn uitroep 'rechten lorretje', dat wil zeggen: die nagepapegaaide rechten van de mens zijn slechts lorren, voor de lorrenboer. De vulgair-erotische commentaarfunctie wordt mede ondersteund door de aap op het podium, die ondanks zijn meedoen (hij houdt een vrijheidshoedje omhoog) wijst op het na-aap karakter van de Nederlandse revolutie en op het retorische vrijheids-'gelul'. (Het aap-karakter staat in deze periode altíjd voor verhitting van welke aard ook. Patriotten werden door hun tegenstanders ook wel voor 'apen' uitgemaakt.) De man op het podium in het midden lijkt trouwens eveneens enig exhibitionisme tentoon te spreiden.

Het aap-karakter van de revolutie wordt nog eens extra gedemonstreerd door de uitgehangen feestvlag, gesigneerd 'L[ette]r A.A.P.'. Deze letters verwijzen ofwel naar de (democratische) wijkvergaderingen, dan wel naar de revolutionaire organisatie 'Het Schootsvel'. De respectievelijke wijken en afdelingen werden aangegeven met letters, soms dubbele letters, als: A.A. Hier is moedwillig een club van ultra's, A.A.P., gecreëerd. In de latere *Lantaarn* van 1801, waarin deze plaat ook voorkomt, draagt de vlag de letters B.B. Misschien een kwestie van voorzichtigheid.

Het onderschrift betreffend het achttiende jaar en de heer C. Kattekwaad blijft onverklaard. (*Lantaarn* 1800)

Bladzijde 74

Het portret van Zip (= Sip?), dertig jaar oud. Niet al te snugger gezien zijn waterige oogjes. Blijkens zijn naam Cornelis is hij een Kees, een patriots revolutionair. Zijn hangende lip, onverzorgd haar en magere kaken wijzen op zijn teleurstelling over de resultaten van de revolutie. Het portret, zogenaamd gemaakt door de allang overleden graveur Houbraken, is in de traditie van de toenmalig populaire leer van Lavater en anderen: de gelaatstrekken tonen het karakter. (*Lantaarn* 1800)

Bladzijde 111
Twee krachten: Van Woensel, in de gestalte van Amurath, schenkt olie ('oleum veritatis', olie der waarheid) op het vuur van zijn (lantaarn)licht. Het gezag daarentegen, gesymboliseerd door een hoge militair (met steek en sabel), een volksvertegenwoordiger (met sjerp) en een aristocraat of dominee, poogt met alle macht het licht uit te blazen. Hoe zal het de rechten van de mens vergaan? Mogelijk is dit alles tevens een allusie op het verbieden van de *Lantaarn* van 1800 door de autoriteiten. (*Bij-Lichter* 1800)

Griffioen
Nederlandse literatuur voor 1850

Ysengrimus. Ed. Mark Nieuwenhuis
Walewein, de neef van koning Arthur. Ed. Ludo Jongen
Ferguut. Ed. Willem Kuiper
Diederic van Assenede *Floris en Blancefloer*. Ed. Ingrid Biesheuvel
Hoofsheid is een ernstig spel. Ed. Theo Meder
Is Brugge groot? Ed. Corrie de Haan en Johan Oosterman
Voorbeeldig vertellen. Middelnederlandse exempelen. Ed. F.P. van Oostrom
Boek van de wraak Gods. Ed. Wim van Anrooij
Ridderboek. Ed. Geert Warnar
Maria op de markt. Middeleeuws toneel in Brussel. Ed. Willem Kuiper en Rob Resoort
Van schelmen en schavuiten. Laatmiddeleeuwse vagebondteksten. Ed. Herman Pleij
Het ongelukkige leven van Esopus. Ed. Willem Kuiper en Rob Resoort
De kikker die zichzelf opblies en andere Middelnederlandse fabels. Ed. Anda Schippers
Hemels verlangen. Ed. Wybren Scheepsma
't Is al vrouwenwerk. Refreinen van Anna Bijns. Ed. Herman Pleij
Weet of rust. Proza van Coornhert. Ed. Henk Bonger en Arie-Jan Gelderblom
Kamer, kunst en competitie. Teksten en documenten uit de rederijkerstijd. Ed. Johan Oosterman, Bart Ramakers e.a.
Liederen van Bredero. Ed. E.K. Grootes
Jacob Cats *Huwelijk*. Ed. A. Agnes Sneller en Boukje Thijs
Constantijn Huygens *Mijn jeugd*. Ed. C.L. Heesakkers
Korenbloemen. Gedichten van Constantijn Huygens. Ed. Ton van Strien

De hond van de hertog van Alva. Ed. Yolanda Rodríguez Pérez
Wat wonders, wat nieuws! Ed. Marijke Meijer Drees en Els Stronks
In een web van vriendschap. Brieven van Nederlandse vrouwen uit de zeventiende eeuw. Ed. Mieke B. Smits-Veldt en Martha S. Bakker
Joh. van Beverwijck *De schat der gezondheid*. Met gedichten van Jacob Cats. Ed. Lia van Gemert
Jan de Brune de Jonge *Wetsteen der vernuften*. Ed. Paula Koning
Hieronymus Sweerts *De Tien Vermakelijkheden van het Huwelijk*. Ed. E. K. Grootes en Rob Winkelman
Lust tot poëzie. Gedichten van Vondel. Ed. Hans Luijten en Jan Konst
Jacob Westerbaen *Gedichten*. Ed. Johan Koppenol
De Grote Schouwburg. Schildersbiografieën van Arnold Houbraken. Ed. Jan Konst en Manfred Sellink
Wie wil d'r mee naar Oost-Indië varen. Liedjes uit de Compagniestijd. Ed. Bert Paasman
'k Wil rijmen wat ik bouw. Twee eeuwen topografische poëzie. Ed. Arie Jan Gelderblom
Pieter Langendijk *Het wederzijds huwelijksbedrog*. Ed. Anna S. de Haas
Justus van Effen *Brief van een bejaard man* en *Reis naar Zweden*. Ed. P. J. Buijnsters
Een verdeelde Verlichting. Stemmen uit de spectators. Ed. Dorothée Sturkenboom
Revolutie in woorden. Ed. A. J. Hanou
Pieter van Woensel *De lantaarn*. Ed. A. J. Hanou
Elisabeth Maria Post *Het land, in brieven*. Ed. Bert Paasman
E. Bekker, wed. Ds. Wolff, en A. Deken *Historie van mejuffrouw Cornelia Wildschut*. Ed. Willem en Koosje Breekveldt, Joost Kloek
Belle van Zuylen *Mijnheer Sainte Anne*. Ed. Johanna Stouten
Willem de Clercq *Woelige weken*. Ed. W. A. de Clercq

A. C. W. Staring *Ruisend valt het graan*. Ed. Johanna Stouten

De duinen gillen mee! Ed. Willem van den Berg en Johanna Stouten

Huiselijke poëzie. Ed. Ellen Krol

De gedichten van De Schoolmeester. Ed. Marita Mathijsen

Thorbecke op de romantische tour. Ed. G. J. Hooykaas

John Bake *Reisbrieven*. Ed. W. van den Berg

Aarnout Drost *Hermingard van de Eikenterpen*. Ed. Joke van der Wiel

De burger schuddebuikt. Een bloemlezing uit het werk van de luimige dichters J. J. A. Goeverneur, P. T. Helvetius van den Bergh, Jacob van Lennep, J. van Oosterwijk Bruijn en W. J. van Zeggelen. Ed. Anton Korteweg & Wilt Idema

Eduard Douwes Dekker/Multatuli *Ik ben zwanger van denkbeelden*. Ed. Annemarie Kets-Vree